

Т. LXXVIII.

Р. 1907 кн. IV.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОПІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. LXXVIII.

1907, IV В.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

—•••— Вийшло 10 (23)/VIII —•••—

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXVIII.

1907, IV B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

—•— Вийшло 10(23)/VIII —•—

Зміст LXXVIII тому.

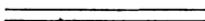
1. Зміст тому с. 3—4
 2. По катастрофі 1708 року: Розквартированне російських полків на Україні, написав Олександр Грушевський с. 5—25
 3. Львівська Русь в першій половині XVI віку, написав Іван Крип'якевич, IV—V с. 26—50
 4. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.), написав Др. Мирон Кордуба с. 51—89
 5. Студії над українськими народніми піснями, подає Др. Іван Франко, XIV—XXI с. 90—145
 6. Трильоґія проф. А. Кримського, написав Володимир Розов с. 146—171
 7. Miscellanea: а) З життя старої школи, под. І. Свенціцький; б) Причинок до характеристики літературної творчости Івана Головацького, под. І. Кривецький; в) Богдан Бучинський, посмертна згадка, под. М. Грушевський с. 172—178
 8. Наукова хроніка: Етноґрафія в західно-європейських часописях за 1905 р., подає Др. Зенон Кузеля (реєстр часописей див. на с. 237) с. 179—202
 9. Бібліоґрафія (рецензії й справоздання, зміст на с. 238) с. 203—239
 10. Оголошення с. 240—244
-
-

Inhalt des LXXVIII Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Nach der Katastrophe vom J. 1708. Einquartierung der russischen Regimenter in der Ukraine, von Alexander Hruševskýj S. 5—25

3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V	S. 26—50
4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyčkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba	S. 51—89
5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI	S. 90—145
6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymškyj, von Vladi- mir Rosov	S. 146—171
7. Miscellanea, von H. Svěncickýj, I. Krevečkyj, M. Hruševskýj	S. 172—178
8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den west- europäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Register siehe S. 237)	S. 179—202
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 238)	S. 203—239
10. Annonce	S. 240—244

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

По катастрофі 1708 р.

Розквартированне російських полків на Україні.

Написав Олександр Грушевський.

На початках шведської війни театром воєнних подій було балтійське побережжя й через се російський уряд звернув особливу увагу на зміцнення своїх воєнних сил на сій границі держави. Між иньшим пересунуто було в сю країну й деякі військові відділи з України й таким чином місцева воєнна охорона України тимчасово зменшила ся.

Як тільки пізнійше виявило ся, що Карл XII повертає з своїм військом на Україну та тут відбудуть ся головні події дальшої фази війни, треба було на івалт зібрати війська на Україні й знов починаєть ся спішне пересування військ з иньших країн на сей новий театр воєнних подій. Разом з тим відживає і стара підозрілість московських дипломатів до „всегдашньої шатости“ української людности, підогріта безперестанними скаргами гетьмана Мазепи. Таким чином російські полки на Україні окрім головної цілі — боротьба з армією Карла XII — мають ще й другу — забезпечити російському уряду вірність української людности та запобігти всякій „крамолі й шатости“ зі сторони непевних „Черкас“.

Отся друга ціль російського війська на Україні — здержати українську людність від усяких ворожих замірів та вчинків — виступає на перший плян зараз же після переходу Мазепи на шведську сторону. Сей несподіваний вчинок Мазепи не дуже змінив відношення воєнних сторін, але непевними та підозрілими стали генер настрій й симпатії україн-

ської людности. Все тут було поки що непевне й неясне; через те стягнутим тепер на Україну російським військам випало нове завдання — покарати винних, налякати нерішучих та непевних, показати всім велику силу російського уряду й забезпечити надалі вірність місцевої людности.

„З'яло, мой Государь, нужно Вашего regimentу войска зборъ, дабы Малороссійской народъ, слыша, что при Васъ войска, былъ въ доброй надеждѣ, такожъ бы и непріятель имѣлъ пострахъ“¹⁾. Сі слова з листа Головкина до Скоропадського добре з'ясують одну сторону тодішньої діяльності російської воєнної власти: скупити війська на Україні й тим самим підтримати серед місцевої людности спокій та певність в своїй безпечности. Треба завважити ще деякі сумніви російських генералів до українських військ: хоч вони й zostали ся вірні царю, але хто знає, чи нема серед них якої небудь „шатости“, що може виявити ся в небезпечну хвилину? Для більшої певности війська козацькі сполучали ся з російськими полками та всюди мали брати участь разом: таким чином се був контроль за українськими козацькими кадрами та їх настроєм. Вже мали се на увазі Петр та його військова старшина, рекомендуючи гетьману Мазепі тримати ся разом з Іоліциним та його російськими полками²⁾. Ще більш потрібним стало таке сполучення козацьких та російських і контролю над першими після переходу Мазепи на шведську сторону. Ось наприклад Іоліцин зоставляє в Київі відділ козацького війська — 200 козаків Гадяцького полку, „дабы отъ нихъ какой шатости не произошло“³⁾.

Таким чином присутність російських військ на Україні мала метою зміцнити воєнну охорону України та ослобонити місцеву людність від ріжних страхів перед Шведами, далі—здержати

1) Судієнко, Матеріали II, с. 103. Про деякі сумніви української людности та страх перед Шведами див. Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 159 (Малороссійскій народъ имѣеть нѣкоторое опасеніе о томъ, что знатная часть войскъ Малороссійскихъ взята изъ Украины къ снмъ мѣстамъ въ совокупленіе съ нашими великороссійскими войска, також и великороссійскіе всѣ наши войска въ дальнемъ разстояніи обрѣтаются отъ Украины и егда непріятель на Украину обратится, то оному противно стати и боронити Украины будетъ нѣкому...) пор. с. 162 (для обнадеживанія Малороссійскаго здѣшняго краю и народу: з'яло сумнѣвается, что отъ Вашего Сіятельства весьма оставленъ въ наступленіе непріятельское...).

2) Бантышъ-Каменскій. Источники, с. 162.

3) Матеріали Военно-Ученаго Архива I, с. 636.

козацькі війська від можливих вагань та забезпечити російському уряду вірність сих козацьких українських полків під час воєнних подій. Нарешті висуваєть ся ще одно завдання — заховати місцеву людність від шкідливих впливів — з початку від шведських емісарів, потім від Мазепи та мазепинців, далі ще й від Запорожців, що перейшли на сторону Мазепи: знов тут російським військам надаєть ся велике значінне. Таким чином, залоги козацькі разом з російськими мали стояти по різних місцях та доглядати, щоб не були „отъ непріятели какія фракції“¹⁾. З переходом Мазепи на шведську сторону треба було мати на увазі ще мазепинців та їх „прелестныя письма“. Против сих „прелестних універсалів“ шведського короля та Мазепи написано було у відповідь російській універсал від Петра I та розповсюджено його відбитки між місцевою людністю²⁾. Також приказано було, де знайдуть ся сї шведські універсали, збирати їх та віддавати для знищення російській військовій старшині³⁾. Нарешті заведено пильний догляд, щоб не було сталих безпосередних зносин між мазепинцями та українською людністю. Про се мусіли однаково дбати як українські, так і російські військові відділи. Треба було поставити усюди „крѣпкія застави“ та трусити усіх підозрілих, чи нема при них яких небудь листів, універсалів або що. Нарешті, коли прийшли певні відомости, що запорожці перейшли до шведського короля, треба було взяти під пильний догляд і ціле Запороже, щоб не

1) Бантышъ-Каменскій II, с. 191, пор. Матеріали Воєнно-Учен. Арх. I, 563: Меньшіков пише полк. Скоропадському — „во всемъ своемъ полку подъ смертною казнью извольте о томъ вскорѣ заковать, чтобы отнюдь никто ни съ чѣмъ въ непріятельское войско ъадитъ не дерзаль и на помянутые непріятельскіе прелестныя универсали не склонялись, и длятого извольте поставитъ крѣпкія вездѣ застави“.

2) Перша відповідь на шведські „універсали“ — в маніфесті Петра I від 9/XI 1708 р. П. С. З. N. 2212. Бантышъ-Каменскій II, 187—193; далі відповідь на шведські „універсали“ та разом на лист Мазепи до Лещинського з роз'ясненням мотивів переходу гетьмана на шведську сторону — в маніфесті Петра I від 21/I 1709 р. П. С. З. N. 2221, Бантышъ-Каменскій 194—196 (пор. у Судієнка Матеріали II, с. 109); нарешті знов відповідь на універсал Карла XII про Мазепу (Бантышъ-Каменскій II, с. 206—212) в маніфесті Петра I від 3/II 1709 р. П. С. З. N. 2224, Бантышъ-Каменскій II, с. 215—221 (пор. у Судієнка Матеріали II, 112, 115).

3) Головін Скоропадському — „извольте по городамъ приказать, если такіе иные явятся, тобъ брали и къ намъ присылали“ — Судієнко Матеріали II, с. 112.

було звідтіть шкідливих впливів та зносни. Знов з'являють ся на сцену „письма къ развращенію ихъ Запорожцевъ отъ Мазепиной прелести“: написавши такі листи треба „разметать въ удобныхъ мѣстахъ, дабы тѣ письма достались въ руки Запорожцамъ, изъ которыхъ бы они Запорожцы могли выразумѣть прелесть измѣнника Мазепы и воровство Кошевого“. Знов ставлять „крѣпкія застави“, щоб не було безпосередних зносни з Запорожем — „въ пристойныхъ мѣстахъ поставитъ застави, чтобы никто изъ Малороссійскаго народа къ нимъ Запорожцамъ какъ водою, такъ и сухимъ путемъ ни съ чѣмъ отнюдь не ѣздилъ“; сі застави мусіли також нікого з тої сторони „на сю сторону Днѣпра не перепускать“ з підозрілих людей; знов беруть велику участь в сім російські полки — „для усмиренія тамошнихъ шатостей посланъ изъ Кіева въ Чигиринъ г.-м. князь Григорій Волконскій съ драгунскимъ полкомъ и велѣно ему имѣть тамо пересторогу и жителей той стороны Днѣпра отъ возмущенія Кошевого и его единомысленныхъ унимать и на сю сторону Днѣпра не перепускать“¹⁾. Таким чином кожний раз російський уряд звертаєть ся до тих самих способів боротьби з шкідливими впливами та забезпечення вірности місцевої української людности.

Після Полтави Шведів на Україні вже не було і безпосередньої небезпеки для російського уряду також не було, але сумніви в українській вірности не зовсім розвіяли ся і мазепинці та запорожці не давали спокою і на далі. „Богоотступные“²⁾ измѣнники Запорожцы“ можуть напасти — бояв ся російський уряд — на українські землі та зробити велику шкоду, а з другого боку — можуть ввійти в близькі зносни з українською вірною людністю та вплинути на її настрої. Російський уряд дбає запобігти такому лиху та охоронити українську людність від небажаних впливів. Всім відповідним урядникам наказано доглядати, щоб від Запорожців не було „подсылкоъ и побужденія къ возмущенію“³⁾. І знов — для більшої певности — в такім догляданню беруть велику участь і російські полки.

Таким робом окрім зміцнення місцевих воєнних сил України під час небезпеки — російські війська своєю присутністю на Україні мають забезпечувати вірність української люд-

1) Судієнко Матеріали II. 326, 119, 120, 280.

2) Вираз манифеста з 26/V 1709 р. II. С. З. N. 2233. Бантышъ-Каменскій Источники II, с. 225.

3) II. С. З. N. 3686 (1720 р.).

ности російському уряду та здержувати можливі ворожі тенденції і настрої. Ся ціль присутности російських військ на Україні не була тимчасовою: доглядати за місцевою людністю російський уряд вважав потрібним і після Полтави, і се завдання лежало на російських військах в Україні.

Але хоч і не було реальної небезпеки для України від сусідних держав, всеж таки часами сусідні відносини здавали ся непевними; тоді зі страхом очікували ворожих вчинків. Через те від часу до часу приходило ся знов зміцняти воєнну охорону України, пересуваючи туди—з інших країн російські полки.

Ось кілька прикладів. Найбільш непевними та небезпечними були для України після Полтави відносини татарсько-турецькі. На якийсь час плани Карла XII зійшли ся з замірами константинопольського уряду і можна було чекати втручення в російсько-шведську боротьбу також і Турції. Як тільки турецька ворожнеча ставала більш сміливою, зараз же почувала ся небезпека для українських земель з боку татарських границь і треба було присувати українські козацькі та російські війська з середини України на границі. Свійська військова охорона України була захитана та ослаблена, козацькі війська посилено у всіх напрямках і через те гетьман мусить прохати, щоб було ще прислано російських військ для ліпшої охорони українських земель.

Так уже при кінці 1710 р. відносини російсько-турецькі стали менш певними, стало складати ся на війну. Були про се сповіщені і кн. Дмитро Іоліцин і гетьман Скоропадський: разом з тим було вказано, яких треба ужити засобів обережности, щоб захистити українські границі. Сповіщаючи про се гетьмана Скоропадського та вкупі з тим радячи вести справу так, щоб не накликати у Поляків підозріння, кн. Дмитро Іоліцин пише: „Также какъ я слышу о приготовленіи непріятельскомъ, какъ о томъ розглашаютъ, понеже Турки и Татары на войну готовятся, и Ваше Превосходительство regimentу своего козакамъ велѣлъ идти наскоро къ Днѣпру, и хотя я о томъ подлинно и не свѣдомъ, токмо надобно разсудить, чтобъ тѣмъ подозрѣнія какого народа не учинить...“ Гетьману призначено було з козацькими військами та „салдатскими“, що були в нього, йти на Переяславль та „стоять тамо въ такомъ мѣстѣ, гдѣ бъ могли Украинну отъ непріятельскаго наступленія охранить“. Разом з гетьманом ішли й деякі інші російські війська зміцнені трома тисячами солдат з залог: частина з сих російських військ

мусіла йти охороняти Азовську губернію і з тою ж метою гетьман мав додати від себе дві тисячі козаків з Полтавського та Гадяцького полків. Таким чином ми бачимо, що російські та українські полки в часі небезпеки мусіли нести однаково службу коло захищення українських границь. Гетьман не міг зріктись від такої служби, тільки прохав, щоб „ради малолюдства въ томъ полку Полтавскомъ“ послано було замість полтавських козаків тисячу дубенських козаків; разом з тим прохав гетьман, щоб для більшої охорони полтавського полку, „яко пограничного отъ турецкой области“, послано було туди відділ російського війська. На оба сі прохання уряд російський згодив ся. З другого боку кн. Дмитро Голіцин прохав гетьмана прислати на правобічну Україну частину його, гетьмана, російських військ. Гетьман посилав дійсно козаків з полків Прилуцького, Чернігівського та Переяславського, але пізнійше задля зміни плянів Петра I гетьману приходиться ся послати далеко більший континент козаків. Самому гетьману призначено було йти з тен. Бутурліним та з козацькими і російськими військами до Новобогородицького та стати там з усіма військами чекаючи кримського хана; але пізнійше призначено йти до Каменого-Затону, не дозволити татарському хану сполучити ся з турецькими військами, та готовити ся на далі до походу в Крим одночасно з нападом самого царя з армією в турецькі границі. Сі пляни царя закінчили ся прутською несподіванкою і гетьману довело ся ні з чим вертати ся на Україну. Занотуємо тут одну подробицю: у козаків, що були з гетьманом, не достало провіанту, гетьман писав про се і одержав в відповідь дозвіл взяти для козаків провіант з інтендантського магазину в Каменім-Затоні (сю фортецю треба було знищити після прутської угоди), але з тою умовою, щоб усе узятє для козаків було б пізнійше повернене козаками в Київі: „уповаю, — додає Головкін — что нетяжко имъ то учинить, ибо уже по возвращеніи на Украину не будутъ они никакова дѣла имѣть и тотъ провіантъ могутъ заплатить...“¹⁾.

В початку 1712 р. знов стало заноситись на війну, знов для української людности вставала небезпека від Татар, а до того ще прилучила ся і небезпека від Запорозжців, що разом з Татарами можуть напасти на Україну. „Война турецкая — писав Шереметев Скоропадському — противъ Царскаго Вели-

¹⁾ Сі факти в 1711 р. П. С. З. N. 2322. Судієнко, Матеріали II. 22, 26—32, 170, 171, 175, 179. Матеріали Военно-Ученога Архива, 711—720, 546. Сборникъ военно-историч. матеріаловъ I, с. 318.

чества въ Бендерѣ оглашена и имѣють съ початку на Кіевъ наступать... того ради Ваше Превосходительство, яко охранитель Украины, изволите приказать въ всякой осторожности быти и regimentу своего въ пограничные города указами предлагать, чтобъ заранѣе съ поль сѣно и хлѣбъ весь свозили въ мѣстечка и ничего не оставляли: для того, ежели, отъ чего Боже сохрани, Татары спадать будутъ въ Украинну, тогда-бъ не могли оныя въ томъ себѣ довольства имѣть...“ Разом з тим нагадує Шереметев Скоропадському, щоб полкам, які стоять по українських містах, заготовлено було заздалегідь провіант „для всякихъ случаевъ, какъ выше сего показуется“. Козацькі війська мусіли сторожити: Шереметев нагадує гетьману „предложить указами, дабы имѣли опасность и крѣпкіе караулы и разѣзды чинили и стоящіе драгунскіе полки на Украинѣ могли закрывать, какъ о томъ и прежде сего Вашему Превосходительству доносили, понеже зѣло опасность показуется, дабы Татары, внезапно напавъ, зла не учинили...“ З другого боку небезпечністю загрожувала та обставина, що „богоотступные измѣнники Орликъ и съ ними многіе и до нынѣ въ области Салтана Турскаго живуть“ та в звязку з турецькими плянами й замірами можуть і самі щось учинити шкідливого: „сѣченцы — пише Голіцин Скоропадському — не такъ за торговимъ промысломъ ходять, какъ за провѣдываніемъ о вѣстяхъ, чтобъ какую прелесть и шальварство учинить, и чаю, и всѣ оныя такого состоянія, и хотя уже имъ вѣрить Турская сторона и не будетъ, токмо пристерегать надобно...“ Розуміє се і гетьман і прохає додати для охорони України ще російських військ, „чтобъ быть при немъ бригадѣ или полку къ прежнимъ въ прибавку, ибо воры измѣнники Орликъ и Петрикъ со всѣми такими жъ единомышленниками увѣдавъ, что при немъ полковъ мало обрѣтается, и Орликъ хочеть въ Чигиринѣ себя офундовать...“¹⁾.

Поліпшення в сих татарських відносинах було лише тимчасове. При кінці 1712 р. небезпека знов побільшала: треба знов стягнути війська на Україну задля зміцнення її охорони. Указом сенату від 14/XII 1712 р. призначають ся на український театр воєнних подій корпуси гр. Шереметева та адмірала Апраксіна, для доповнення їх призначено солдат з залог, а на місце сих в залоги — взяти з ляднмліції. Указом від 24/I

¹⁾ Факти з 1712 р. П. С. З. N. 2467. Судієнко, Матеріали 46, 204, 352–355. Доклади и приговори Сената II, с. 390.

1713 р. цар сповіщає гетьмана Скоропадського, що „Турки не смотря съ стороны Нашей, по учиненному съ ними мирному трактату, во всемъ исполненіи, безъ всякой данной причины, оной миръ неправедно нарушили и цаки войну противъ насъ объявили“ і через те треба, щоб гетьман „съ Малоросійськими regimentу своего войсками были въ всякой къ походу готовности...“ По пізнійшим диспозиціям „для охораненія Малоросійськихъ городовъ“ має стояти на р. Мерлі ген. Вайсбах з трома полками кавалерії та з трома українськими полками — Миргородським, Лубенським і Полтавським. Знов ріжні страхи перед Запорожцями приносили звістки, що Запорожцям „вельно быть къ походу во всякой готовности“, що „Орликъ и Горленко намѣреваются въ Украину ворваться“. Через те вважалось конче потрібним мати під особливою увагою небезпечні місця, як наприклад Полтава „самый пограничный городъ къ Запорожью и всякіе опасности будутъ происходить, чего ради еще [в] вспоможеніе тому гарнизону и драгунскіе полки поставлены; ибо запорожцы, какъ обь нихъ слышно, весьма для всякихъ своевольствъ приходятъ и Татары около слободскихъ городовъ пребываютъ, переходя въ разныя мѣста...“¹⁾.

З таких прикладів — а їх можна було б набрати далеко більше — легко зрозуміти, що в воєнній охороні України брали велику участь і російські війська. Тому що козацькі полки посилено по иньших місцевостях, в хвилину небезпеки для України отсих козацьких полків не знаходило ся під руками в потрібнім числі і треба було кликати і російську поміч.

Але се мало свою вигідну сторону для російського уряду: російські полки стояли на Україні для забезпечення вірности місцевої людности, утримувала єї полки українська людність, а коли се ставало важким і Українці скаржили ся на скрутні обставини, прохаючи полегкости, їм відповідали, що єї війська поставлено на Україні власне на користь їх самих — Українців²⁾.

Між тим утриманне російських військ поставлених на Україні коштувало багато і було важке для місцевої людности. Вона бачила тут певний звязок з сею довгою та важкою шведською

1) Факти з 1713 р. П. С. З. Н. 2627, 2643. Барановъ, Опись, N. 245, 246. Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 274. Судієнко, Матеріали II, 376, 382, 451. Доклады и приговоры III. 1, с. 66, 70, 72, 131, 285, 301 і д.

2) Бантышъ-Каменскій II, 160, 233, 234, 279. Судієнко II, 154.

війною, але мета російського уряду була далека та не дуже зрозуміла для місцевої людности і через те вона не знаходила для нових податкових тягарів розумного об'яснення.

Скарги на скрутні обставини та на нові тягарі починають ся дуже рано і тягнуть ся цілий час панування Петра I. Ще ранійше, до Петра I, московському уряду доводило ся чути скарги на тягар податків, але тоді легко було, не вглубляючись більш детально в розслід причин, представляти се наслідком фінансового безладя та надужить української адміністрації. Дуже легко було у відповідь на ці скарги звернути увагу місцевого гетьманського уряду та рекомендувати певні зміни в фінансовій організації українського скарбу. Знали про се на місці, на Україні і через те систематично запевняли, що властиво нічого такого нема і що українському народови живеть ся добре. Наприклад, ніхто так, як Мазепа, не вмів відчувати бажань та натяків московського уряду і все він квапить ся довести до відомости московського уряду про зроблені полегкості. Таке саме ми бачимо і в відомій справі знесення аренди: уряд московський береть ся опікувати ся українською людністю й боронити її від утисків та податкових тягарів. Се було тим лекше, що хоч гетьман запевняв московський уряд в безпідставности скарг, але незадоволення людности було трівке й прокидало ся від часу до часу яснійше¹⁾.

Як тільки виявили ся пляни Мазепа та надумали звернути ся з проклямаціями до української людности з роз'ясненням подій, зараз же виникла гадка підкреслити в сих проклямаціях царського уряду всі його добродійства для Українців: се була добра нагода показати українській людности ту велику різницю, яка існує між центральним царством і місцевим гетьманським урядом. „При семъ же объявляемъ, что извѣстно Намъ, Великому Государю, учинилось, что бывшій Гетманъ, хитростію своею, безъ Нашего Указу, аренды и многіе иные поборы наложилъ на Малороссійской народъ, будто на плату войску, а въ самомъ дѣлѣ ради обогащенія своего, и тѣ тягости повелѣваемъ мы нынѣ съ Малороссійскаго народа отставитъ“. Таж сама гадка, але в більш яскравім висловленню — се славна фраза пізнішого маніфеста від 9/XI 1708 р.: „ни единого пѣнзя въ казну нашу...“²⁾.

¹⁾ Костомаровъ, Мазепа, с. 17 (витяг з джерел). Бантышъ-Каменскій II, 5 - 14.

²⁾ Бантышъ-Каменскій II, 173, 192, 215, 230.

Сі гарні фрази та красномовні запевнення не зробили дійсність більш легкою. Обіцянка — „тѣ понесенныя трудности и убытки Нашего Царскаго Величества милостію за ваши къ Намъ вѣрныя службы награждены будутъ“ — поки що не принесла ніяких реальних полекшень, і не вважаючи на „особливую милость и призрѣніе“ жило ся на Україні в ті часи не легко. На скарги людности вже ранійше в відповіді було сказано, що „въ такомъ нынѣ съ неприятелемъ Нашимъ, королемъ шведскимъ, военномъ случаѣ, того весьма обойтись не возможно, и того ради надлежитъ вамъ, для общей государственной пользы (для которой Мы и персоны своей, принимая всякія трудности, не щадимъ), то снести и сею Нашею милостивою грамотою Васъ, вѣрнаго подданнаго Нашего, Гетмана и Кавалера, и все войско Запорожское и народъ Малороссійской обнадеживаемъ своею, царскаго Величества, неотмѣнною милостію“. Роки йшли, війна тягнулась далі, і десять літ пізнійше цар знов в відповідь на українські скарги та бажання полекшень нагадує, що „надлежитъ и Малороссійскому народу, яко вѣрнымъ Нашимъ подданнымъ, въ сіе военное время чинить всякое вспоможеніе...“¹⁾.

Такимъ „вспоможеніемъ“ української людности було поставчанне провіанту для російських полків, і се лягало важким тягарем на українську місцеву людність. Треба зауважити, що за браком певних відомостей та реєстрів людности не можна було триматись якогось постійного критерія в рівномірнім розкладі військ. Лишали ся тільки скарги та заяви місцевої людности, що сі військові відділи для неї важко утримувати, але таким заявам та скаргам не завсїди давали віру. Ось, наприклад, як прийняв Бутурлін скаргу ченця Афанасія, городничого Печерського монастиря; той кавав Бутурліну, що „всего три села и тѣ малолюдны, дворовъ со сто“, через те „прокормить солдатъ и лошадей, начальныхъ людей и солдатскихъ, ни по которому образу не возможно“. „И я, Государь мой, — пише Бутурлін Скоропадському, — не понялъ ему вѣры; и того-жъ числа писалъ изъ Смѣлаго Симбирского полку Подполковникъ, не нявъ вѣры, былъ самъ и смотрѣлъ сель и просить меня, что прокормиться солдатамъ и лошадямъ не возможно“. Таким чином, скарга була справедливою, але цікаве се недовіре, сі підозріння. Певно, не один лише Хв. Кочубей скаржив ся, що

¹⁾ Баятышъ-Каменскій II, 56—57, 279. Судієнко II, с. 62.

в його селах багато поставлено солдат і не один лише сей городничий Афанасій зустрівач від російських урядників недовіре до своїх скарг та заяв¹⁾).

Прохання зменшити континент російських військ на Україні та разом з тим полекшити податковий тягар української людности починають ся дуже рано і через те Петр I вельми цікавить ся практикою утримання козацьких військ за попередніх гетьманів: які на се збирали ся з людности української податки та скільки всього збирало ся і видавало ся на сю ціль. І дійсно, для сього збирали ся відповідні відомости, але що військовий скарг не мав детально розробленої бухгалтерії, через те такі відомости не могли бути вповні докладними²⁾).

Коли після Полтави небезпека для України зменшила ся, Скоропадський звертаєть ся до царя з проханням вивести частину російських військ з України та зменшити тягар воєнної служби козацьких полків. „Для нынѣшняго раззоренія Малоросійскаго краю, милосердствую Его Царское Величество объ ономъ, указалъ нынѣшнее лѣто войско увольнить отъ воинскаго походу, кромѣ развѣ самой крайней нужды, и то нѣкотораго числа, ко охраненію сего краю, по требованію случая“ — була відповідь на се прохання. Се було в 1709 р. На другий рік гетьман знов просить про се: вивести принаймні один російський полк з двох, яким призначено було завсѣди бути при нѣм, гетьмані. „Изъ двухъ солдатскихъ полковъ, — відповідає Головкин — которые по указу Его Царскаго Величества нынѣ при Васѣ, прикажете, Ваша Милость, для скудости въ Глуховѣ квартирѣ и кормовъ бытъ въ Глуховѣ только одному, а другой разставитъ на квартиры въ окружныхъ близъ Глухова селѣхъ и деревняхъ, а въ Великоросійскіе города вывезть нынѣ еще невозможно. Понеже хотя мирные договоры съ Туркомъ и подтверждены, однакжъ король Шведскій еще въ Бендерѣ и для того не есть безопасно“.

В 1714 р. на Україні був неврожай і гетьман, прохаючи зменшити війська російські на Україні, підкреслює отсю обставину. Ще весною пише про се гетьман Головкину і той згоджуєть ся з гетьманом про потребу вивести російські війська

¹⁾ Судіенко II, 442. Матеріали Воєнно-Ученого Архива с. 790, 613.

²⁾ Бантышъ-Камецкій, Источники II, 230, 235, 295. Судіенко II, 163.

„съ квартиръ изъ Малой Россіи въ сіе лѣтнее время въ поле за недостаткомъ хлѣбнымъ у обывателей тамошнихъ“. Разом з тим Ґоловкін сповіщає про се Шереметєва, щоб той „войско, подъ командою его обрѣтающееся, съ квартиръ приказаль свестъ и стоять имъ велѣлъ въ полѣ у Переясловля, у Чернигова и у Нѣжина и доволствоваць ихъ нынѣ провіантомъ изъ магазейновъ в тыхъ городѣхъ обрѣтающихся“. Шереметєв пристає на се, „понеже уповаю, что нѣсколько мѣсяцевъ могутъ гварнизоннымъ провіантомъ прокормиться; и хотя въ конскихъ кормахъ и небезобидно будетъ обывателямъ, токмо того преминуть никоимъ образомъ невозможно и трудно“. Але обставини не змінили ся і в лѣтку й через те знов треба було випрошувати полеккости для України, „объявляя о неурожаѣ въ Малой Россіи сего лѣта хлѣба озимаго и яроваго и что народъ отъ того гораздо оскудѣлъ“. Гетьман прохав, щоб „изъ опредѣленія въ Малороссійскихъ городѣхъ полковъ Янбургскій да лейбъ-регіментъ расположить на квартирахъ въ Великороссійскихъ городѣхъ“, доводячи Ґоліцину та Ґоловкіну, що Україна і без того занадто обтяжена, але на сей раз бажанне гетьмана не словнено.

Одним з найбільш впливових діячів того часу був Меншіков і гетьман також звертаєть ся до нього, бажючи посередництва в сій справі. „Чтоже — пише Меншіков Скоропадському при кінці 1716 р. — изволите упоминать, чтобъ мнѣ Его Величества милость исходатайствовать, дабы меншее число въ Малой Россіи предъ прошлымъ годомъ на станціяхъ было и я по возможности моей, елико возможно, радъ стараться и служить“.

Знов просить гетьман полеккшення весною 1717 р. і пише Ґоловкіну, „требуя облегченій Малороссійскаго народу отъ станцій Его Царскаго Величества полковъ драгунскихъ“. В 1718 р. з таким же проханням звертаєть ся гетьман до царя, запевняючи, що „ежели тѣмъ веѣмъ полкамъ быть въ Малой Россіи, то Малороссійскіе жители вмѣстить оныхъ на квартирѣ и содержать, за нищетою своею, не могутъ и опасно, чтобъ отъ тѣсноты не учинилось какого между людьми поврежденія“. Подібне ж прохання в початку 1720 р. посилає гетьман з Карецьким „о выводѣ изъ Малой Россіи двухъ полковъ драгунскихъ и Мекленбургцовъ“. Дійсно, вивели з України Мекленбургців, але більшої полеккости не зробили, і десять полків залишено на зиму „на винтеръ-квартирѣ“. Нарешті в 1722 р. гетьман знов просить у царя зменшення контінента розложених на Україні росій-

ських полків та переведення в Сівську провінцію одного з двох російських полків, що стоять при нім, гетьмані. На сї бажання Скоропадський отримав коротке „быть по старому“: се було останнє проханнє такого змісту від Скоропадського († 1722)¹).

З сего всього легко бачити, що скарга на прикрий стан України та проханнє полегкості були звичайним рефреном в зносинах Скоропадського з царем. Через те і російські урядники дуже часто підкреслюють своє співчутє Українцям в зносинах своїх з гетьманом. „Истину къ тебѣ, Государю моему, пишу, отъ печали нигдѣ не уйду: жаль солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать не знаю“ пише гетьману згаданий висше Бутурлін. „О Малороссіи я и самъ не по маду сожалѣю, что оная какъ въ квартирахъ, такъ и въ проѣздахъ не безъ тяготы имѣетъ“ пише Голіцин. „Однакожь, видя всеконечную здѣшняго народа тяготу“ згоджуєть ся Шереметев з предложеннем Скоропадського. Але з сих симпатій рідко коли виходило щось реальне. Коли гетьман запевняє, що Україна й без того обтяжена тягарамі і треба з призначених російських полків вивести деякі з України в російські міста, гетьману відповідають, що се за пізно і вже не можна змінати затверженої царем диспозиції військ. Та і взагалі в тодішніх умовах уся держава була занадто обтяжена важким тягарем утримання військ і через те і не дуже то було можливо взагалі робити полегкості одній країні перед другою. „Кіевская губернія — відповідає якось Голіцин Скоропадському — нинѣшнимъ расположеніемъ и сугубо отягчена... и въ пропорціи тую тягость Кіевская губернія больше Малороссіи поднесетъ“. Коли всі країни однаково обтяжені тягарем утримання військ, то не можна робити полегкості для одної на кошт иньших: як тільки виведено з якої небудь місцевості певний відділ війська, зараз же на його місце присилають такий же иньший; так само і провіант, що збирав ся для певного полка, з його відходом збираєть ся на иньший, і полегкості в тім ніякої нема. Висше було занотовано, як Головкін дозволив дати козакам провіант з провіантських запасів в Каменнім Затоні, але „съ такою кондицією“, що все має буги потім звернено козаками: се добрий зразок тодішніх умов та обставин²).

1) Бантышъ Камелскій II, 234, 279, 283, 288—9, 314. Судієнко II, 61, 154, 238, 260, 270, 287, 295, 400, 456. Матеріали Воєнно-Учепаго Архива 771, II. С. З. N. 3990.

2) Судієнко 61, 62, 192, 295, 400, 442. Матеріали 606, 612, 622.

Скаржив ся якось Хв. Кочубей, що в його селах багато поставлено солдат і се тяжко для людности: „нынї де въ селї ихъ Ярославцї стоить солдатъ 43 и маеорская квартира, кромї лошадей государевыхъ и офицерскихъ, отъ чего во всїхъ маеностяхъ его, также и отъ того, что въ селї Ярославцї, которое на трактї стоить, поставлена почта и отъ пяти полковъ: Миргородского, Полтавского, Гадацького, Лубенского и Прилуцкого, отъ которыхъ їдучіе всякіе люди беруть подводы, чинится разореніе“. Скаржили ся й инші; дійсно виявило ся, що „три села, дворовъ со сто“ не можуть витримати пів-батальона, або що в Чигирин-Дубровській сотні „ни по которому образу пяти-сотнаго числа обыватели прокормить не могутъ“, або, нарешті, для Переяславського полку „не безъ тягости полтора регимента и господинъ генераль Рень со штабомъ“. В кождім випадку можна було запевняти, що „жители вмїстить оныхъ на квартирї и содержать за нищетою своею не могутъ“, але для сього не було певного критерія. Треба було знати взагалї платежні сили української людности, про се і хотїв конче довідати ся царський уряд. Але треба було знати число людности по окремим місцевостям, для рівномірного подїлу військових віддїлів по окремим сотням та селам; треба було, таким чином, зробити перепись української людности взагалї, а поки сього не було, підрахунки людности та військ могли бути тільки приблизними. Російські урядники не раз підкреслювали, щоб росклад військ був рівномірний та „одни передь другими отягчены не были“, але все ж таки сього не завсїди було можливо устерегти і не один лише генеральний судя Туранський мав охоту визволити себе як „такую почтенную особу“ від податків та обовязків¹⁾.

При таких обставинах роскласти справедливо та рівномірно по українським сотням і селам 10 полків не дуже то було легко. Не раз російським урядникам приходило ся просто складатись на гетьмана, деж нарешті поставити той або инший батальон, коли в сїй сотні і без того вже стоїть багато, та несе спеціальні обовязки і так далї. „И я прошу Ваше, Государя моего, Превосходительство, гдї мнї благоволите милость ваша поставитъ половину отъ того батальона солдатъ, также и лоша-

¹⁾ Бантышъ-Каменскій II, 264, 283. Судіенко, 393, 442, 457, 506 — 508. Матеріали, 613.

дей ...жалъ солдатъ, также равно и Малороссійскаго народа людей, а что дѣлать, не знаю...“¹⁾).

Не легше було гетьману: з одного боку незадоволення царя Петра I та його всемогучих помічників, з другого боку скарги української людности. Гетьмана питають, де поставити який небудь новоприведений полк, у нього просять розпоряджень, щоб збирати на сей полк провіант з місцевої людности, а гетьман знає, що всім вже приходиться ся скрутно від сих „порціоновъ и раціоновъ“, а всеж таки треба якось полагодити. Від часу до часу виявляють ся спірні питання і їх якось треба порішити, щоб не дуже було неприємно російським урядникам та командирам і не дуже важко для місцевої людности. Ось, наприклад, 3 полки драгунські йдуть в Україну до Ладоги; на який час треба їм з місцевої людности, де вони стояли, взяти провіант на дорогу? чи взяти замість того гроші з людности? Кн. Трубецький, певно, обстоює драгунські інтереси, і треба се якось полагодити, щоб не дуже то було важко для Українців. А то ще доведеть ся мати справу з досить рішучим командиром, як, наприклад, генерал Рен: „доношу Вашей Ясновельможности, что уже мы такой провіантъ и сами собирать, если совершенно онаго Вельможность Ваша по своимъ указамъ выдавать не повелите, будемъ...“ пише сей командир гетьману Скоропадському²⁾).

Не мало клопоту було з такими командирами і з иньших причин. Порціони та раціони брали собі разом з полком і командири; та ось тут на сім ґрунті в більш детальнім підрахуванню, що йде полковникам та командирам російських військ, завсїди виходили непорозуміння та суперечки: одна сторона хотїла більше собі привернути, друга не хотїла давати і скарги на се українським урядникам. А що військові російські урядники мали добрі аетити, на се багато прикладів. Ось, наприклад, генерал Вайсбах. Треба було йому перейти в Ніжні з одного двора в иньший і він просить у гетьмана, „чтобъ во время переѣзду съ двора на дворъ изволилъ приказать въ людяхъ и въ лошадахъ вспоможеніе учинить“. Призначено було Вайсбаху двір для мешкання, але той був ним дуже незадоволений: „въ собственную мою квартиру показанъ такой невыгодный дворъ, въ которомъ не токмо стаенъ для коней, но ниже кухни и погребя не обрѣтало ся, и не довольно было такового

¹⁾ Судієнко с. 442.

²⁾ Судієнко с. 393, 450, 455, 499, 500. Матеріали 606, 622.

двора не точію генералу командующому, но ни полковнику подь командою у онаго обрѣтающомуся“. Разом з тим Вайсбах згадує про своє попереднє мешканнє в Смоленську — „который домъ не точію двоекратно, но и тоекратно выгодыше сего дома по-коюми былъ; и во время моей въ Смоленскѣ на квартирѣ бытности давано было для топлєнія оныхъ покоевъ и для прочихъ нуждъ сторожей по четыре человекъ, и всегда при квартирѣ моей по двѣ лошади для возки воды на кухню обрѣтало ся, и дровъ на всякій день по десяти возъ (кромѣ тыхъ, которые для варєнія пива употреблены были) присылало ся“. Теж саме хоче мати теперъ Вайсбах і в Лубнях. Подібним же чином і доктор Фрезар, „который при армейскихъ полкахъ обрѣтается“, скаржив ся через Іоліцина Скоропадському: мешкання не давали йому цілий місяць та і потім „квартира ему отведена весьма мизерная“, і раціонів він не одбирав, як слід би було, і сіна треба йому на тридцять коней, і так далі. Цікавійше всього, що се віддячував Іоліцин на український кошт лікаря за те, що той його, Іоліцина, „въ приключившейся его болѣзни чрезъ два года лечилъ, отъ чего не малую пользу“ мав Іоліцин для свого здоровья. Вдячний Іоліцин не забув і аптекаря, „понеже они мнѣ въ лѣченіи нѣкоторую свою доказали добродѣтель“. Се було дуже вигідно — чужим коштом відплачувати лікарю та аптекарю, і робив се певно не один лише Іоліцин. Кождий урядник, приїхавши на службу в Україну, починав ви-торговувати собі лїпше мешканнє, бїльше слуг, раціонів, дров, фуражу і так далі. Петр Савелов хоче мати фураж на 30 коней і просить про се гетьмана Скоропадського. Приїхав на Україну „гетьман волоскій Никулча“ і звернув ся з проханнем до Шереметєва, той в свій черед пише до гетьмана: изволите оному господину приказать въ Малороссійскихъ городѣхъ отвести квартиру и всякое довольство показать, такожъ и для его лошадей какое село или деревню опредѣлить до предбудущаго Царскаго Величества указу“. Але гетьман волоський показав ся неспокійною та неприємною людиною і Скоропадському довело ся скаржити ся на Никулчу Шереметєву, що сей гетьман волоський „во отведенной ему квартирѣ Кіевскаго полку со обывателей многіе запросы требуетъ, котораго по счету состоитъ на мѣсяць около 60 рублей“, а крім того „держитъ людей за карауломъ“. На сей раз Шереметєв згоджуєть ся з вказівками та увагами Скоропадського і не дуже боронить інтереси волоського гетьмана¹⁾.

¹⁾ Судієнко сс. 78, 79, 85, 361, 366, 445, 462, 475, 478.

Непорозуміння виходили взагалі на ґрунті утримання полків: як розуміти порціони та раціони? В утриманню полків усе підраховувалося на порціони та раціони: їх рахували по числу солдат та коней і на кожний з них порціонів і раціонів припадала певна міра провіанту для людей і сіна для коней. Але в деталях було дуже багато неясного і через те, вимагаючи з людности нові податки, вимагаючи більш порціонів, ніж се виходило б по числу солдат, разом з тим ширше толкували се розумінне порціонів, вимагаючи на кожний більш, ніж то бувало звичайно. Таким чином коли місцева людність привозила в полк або батальон певну міру збіжа або сіна, скільки виходило б на всі ті порціони або раціони, полкові або батальйонні командири не хотіли того приймати, запевняючи, що треба по справедливому підрахунку порціонів або раціонів привезти того далеко більше. Розумієть ся, виходили сварки і суперечки, не обходило ся іноді і без „жестокото бою“. Висшою інстанцією був для покrievedжених гетьман і йому приходило ся лагодити такі справи з російськими генералами та уставляти дійсний розмір раціонів і порціонів. Доходило се іноді й до царя. Так, наприклад, Скоропадський не міг порозумітись в такій справі з генералом Вайсбахом і звернув ся до царя. Богато про що приходило ся умовитись: скільки давати на день драгунам, чи давати і на пісні дні так звані „мясныя деньги“, чи давати сіно на вагу, як ранійше було, чи возами, як хотів Вайсбах. З „мясними деньгами“ взагалі виходило непорозумінне, хто має давати, чи місцева людність, чи уряд, комісаріят, збираючи сам по губерніям отсі „мясныя деньги“¹⁾.

Сі несправедливі вимоги в відбиранню провіанта приймають різні форми і непорозуміння виходять дуже різнородні. То офіцери хочуть мати від людности, де стоять з полком, свічки і вимагають їх від своїх хозяїв; то беруть собі для уживання без дозволу „у господарей по квартирамъ господарскіе постели, кожухи, подушки“; то скаржать ся на сіно, що воно „толсто-билое и некорыстное“ і вимагають далеко більше, ніж заведено; для вівса надумують новий гарнець, яких в московський че-

¹⁾ Мясныя деньги — П. С. З. N. 2642. Бантышъ-Каменскій, с. 288, 489 — свічки. Бантышъ-Каменскій, с. 265, 293 — сіно. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 288, 293, 326. Судіенко, с. 479 — овес. Бантышъ-Каменскій, с. 264, 283 — дрова. Судіенко с. 480, 497.

тверик увійде вісім, тоді як звичайних „орліоних“ гарнців в той же московський четверик „вмѣщається тилко пять зъ малимъ лишкомъ“. Виходили також непорозуміння і з постачанням дров на полки: чи „дрова здѣшнимъ обывателямъ въ лагери возить, или за тые деньги платить“, і скільки давати дров на кожду рацію. Нарешті генерали і командири вимагають від людно-сти сторожів до своїх мешкань¹⁾. Богато і дечого иньшого. Підіймаєть ся на місці суперечка, переносять її далі до гетьмана, а той мусить вже сам полагодити ся з російськими урядниками та генералами або перенести справу до царя, просячи у нього оборони від таких вимог та безпокійних людей, як генерал Вайсбах²⁾.

Одним з спірних питань була справа порціонів на відсутних. Коли з полку певне число солдат відпущено до дому чи післано в иньше місто, чи треба також давати провіант на відсутних, чи не повинно б навпаки сей провіант звертати або підраховувати на далі? Легко зрозуміти, що се можна було толкувати на два способи, і кожда з двох сторін — українська людність і військові урядники — придержувала ся та боронила своє, користне для себе толкування. Знов знаходимо тут ми і генерала Вайсбаха: „которые драгуны отпущены были въ дома, порціоны ихъ брали въ магазейнъ и послѣ по ордеру отъ Превосходительнаго Генерала-Лейтенанта фонъ Вайсбаха велѣно тѣ порціоны роздать драгунамъ, которые явились изъ домовъ своихъ“. Скоропадський хотів був се заборонити, щоб не давали провіанту на відсутних солдатів та офіцерів, але Шереметев відрадив се робити. Доходила ся справа і до самого царя³⁾.

В спеціальних умовах шведської війни, коли воєнні події розвивали ся одночасово в кількох віддалених одна від другої місцевостях, коли треба було тримати війська нараз в прибалтійських краях, в Польщі, в Україні, на Поволжю, дуже часто приходило ся пересувати війська з одного місця на иньше місце, міняти їх по ріжним театрам війни. Часто міняли ся російські війська на Україні, багато їх переходило через Україну. Легко зрозуміти, що переходи військ російських лягали важким тягаром на місцеву українську людність й часто викликали скарги. „Убытки отъ марширующихъ полковъ“, шко-

1) Судієнко, с. 473—480. Бантышъ-Каменскій, с. 288, пор. про кн. Трубецкого Бантышъ-Каменскій, с. 293. Судієнко, с. 497—501.

2) Бантышъ-Каменскій II, 265. Судієнко 403, 486.

ды „отъ переходовъ войскъ“ — се часті теми скарг та прохань. Переходячи через Україну, російські війська часто поводять ся зле з місцевою людністю, самовільно займають собі для мешкання дома та двори, вимагають провіант, беруть для перевозу коней та иноді зовсім не вертають, толочать сіно й збіже, беруть без заплати сіно та овес для драгунських коней і таке иньше. Знов приходить ся шукати оборони у гетьмана, а той звертасть ся в свій черед до російських генералів за відповідними розпорядженнями. Царський уряд пише укази „о нечиненіи обидъ малороссійскимъ людямъ“ і Головкін рекомендує „для страху всѣмъ по городамъ и мѣстечкамъ, гдѣ примонно по проѣзжимъ дорогамъ прибить на стѣнахъ“; з свого боку генерали наказують „онимъ полкамъ маршъ до назначенныхъ мѣстъ имѣти смирно безъ всякихъ самовольныхъ хищений“, „въ показанныхъ мѣстахъ скромно стоятъ и указной провіантъ безъ вымысловъ получать, не чиня обывателямъ обидъ“¹⁾.

Велике значінне тоді мала так звана „подводная повинность“: війська переходили з одного місця на иньше, треба було перевозити за полками військове майно, з Москви пересідали воєнні запаси, нарешті з ріжними дорученнями та розпорядженнями посилав уряд усюди ріжних комісарів та гонців: всім сим людям треба було постачати підводи та везти їх з одного місця до слідуемого. Легко зрозуміти, що се давало привід до ріжних несправедливих вимог, надужить і суперечок. Вимагали коней і ті, кому сього властиво не треба було давати, вимагали більше коней, ніж слідувало, коней доїхавши до місця не звертали, нарешті зле з ними поводили ся і тим робили велику шкоду господарям. „Подводная повинность“ дуже часто згадуєть ся в листах того часу, про тяжкі її умови згадують прохання та скарги до гетьмана і Скоропадський просить полегкості у царя. Се остільки був для всеї української людности загальний та неприємний тягар, що в перших же проханнях гетьмана Скоропадського ми знаходимо згадки і про подводну повинність: в Рішетилівських, наприклад, статях 1709 р. сьому призначено спеціальний § 14, а відповідь царя рішає, що давати підводи треба лише тим, хто має спеціальні на се дозволи від відповідних урядників. Але се не дуже то помогло і знов указ царський з 11/3 1710 р. приказує всім, „проѣзжая

1) Балтышъ-Каменскій II, 56, 263, 265, 314. Судієнко, 154, 228, 401, 450, 490, 497. Матеріали, 618.

въ тыхъ Нашихъ Малороссійскихъ городѣхъ, въ мѣстечкахъ и селѣхъ и по дорогамъ людей и подводѣ нигдѣ самовольно не брать и никому никакова насилія и обидѣ не чинить, а имать лошади въ подводы въ городѣхъ и въ мѣстечкахъ и въ селѣхъ и въ деревняхъ у войтовъ и урядниковъ, и на почтовыхъ станціяхъ у почтарей, показывая Наши, царскаго Величества, указы и подорожныя, сколько въ тыхъ подорожныхъ будетъ писано, а сверхъ указаго числа... подводѣ никому нигдѣ отнюдь не имать...". Але надужитя в сій сфері були о стільки росповсюднені, о стільки важко було з ними бороти ся, що сї заборони треба було кілька разів повтаряти з малим, здасть ся, успіхом. Гетьман знов просить заборонити надужитя з підводами в 1716, 1718, 1722 р. і нарешті прохає царя зрівняти Україну в постачанню підвод з Великоросією та запровадити на Україні тіж самі умови і норми, як і там, в Великоросії. Цар на се згоджуєть ся: „платить такъ, какъ во всемъ Государствѣ платятъ, и насильно не брать“. На сїм питаннє про „подводную повинность“ поки що й закінчило ся¹⁾.

Постачаннє підвод, провіанту на солдат, м'ясних денег, сїна та вівса для коней, дров, нарешті мешкань — се все обовязки місцевої людности в звязку з перебуваннєм російських військ на Україні. Позатим людність українська несла ще видатки на війну — людьми, грошами і працею, наприклад, коло збудованнє нових та поправленнє давніх фортець. Легко уявити собі, яким важким тягарем се все лягало на українську людність і як пригнічувало без того вже обтяжених податками мешканців кожде — незначне здавало ся б з окрема — побільшеннє податків, иньше толкованнє розміру порціонів та раціонів, або збільшеннє норми хлїба для кожного солдата. Людність реагувала на се скаргами до гетьмана, тому приходило ся умовляти ся про се з російськими військовими командирами і генералами. А тут ще одна обставина: кождий вищий урядник вважав себе цілком незалежним від гетьманського уряду, не звертав уваги на вказівки і роз'ясненнє української старшини і не признавав значіннє установленої практики: починав по своїому заводити нові порядки та по новому толкувати, здасть ся, вже роз'яснені норми і приписи. Треба було з такими новаторами починати з початку. „А любо и теперь — мелянхолічно пише гетьман царю — за прибытіємъ новаго коман-

¹⁾ Бантышъ Каменскій 11, 235, 263, 265, 279, 281, 314.

дира господина генерала-лейтенанта князя Трубецкого, надѣяли ся, же надъ помянутое Монаршее Вашего Величества Украинѣ состоявшееся опредѣленіе жадной не будетъ новости, але тая надежда мене омилла: ибо онъ, господинъ генераль-лейтенантъ, чего передъ симъ не было, то теперь установилъ¹⁾. А такимъ безпокійнимъ админістраторомъ був на Україні не одинъ лише кн. Трубецкой або ген. Вайсбах.

1) Баятышъ-Каменскій 11, 293.

Львівська Русь в першій половині XVI віку.

Написав Іван Крип'якевич.

IV.

(Економічне положення руського міщанства. Господарство. Доми. Побут. Предмети оздобы. Штука і малярство. Література.)

Хоч цеховий устрій зміг опанувати вже ціле міське жите, то ще не зовсім зумів передломити старі звички місцевої людности, старий спосіб господарення. Постійний приплив людности з села не дав забути ся давнім традиціям. Коли не саме місто, то передмістя пригадують і своїм виглядом і господаркою — село й сільське жите.

На передмістю при кождім домі був огород, декуди були садки (ч. 217, 720, 905); а були й такі міщане, що мали повну іділю: і ставок і млинок і садок (ч. 910, 922). Богатші мали й сіножаті (ч. 865, 920), що розтягали-ся над великою, широкою й поважною ще Повтвою.

А сіножати були потрібні з сеї причини, що передміщане ховали собі худобу чи коні; стрічають ся навіть досить богаті господарі з 6 коровами, 2 волами, 5 телятами й 3 кіньми, як Яцько з Поріча, що попри се мав ще пасіку (ч. 220); більшість мала менші господарства, як 2 коні й корову з телятем (ч. 13), одного вола й одну корову (ч. 165) й т. и.

В місті серед мурів також дехто пробував держати худобу: стрічаємо й на руській вулиці стайні (ч. 275, 391) — але удержане коня чи корови в сій тісноті, яка була серед

мурів, ставало з часом неможливе й певно Кость кушнір свою чвірку коней (ч. 262), а Катруся Омелянівна своїх 20 волів (ч. 952) тримали не в місті, а десь на передмістю.

Але все таки ціле се господарство має лиш другорядне значінне; як всюди в місті, так і між львівською Русею головним маєтком стає дім. І лиш дім звичайно служить в актах предметом оцінки заможности кожного міщанина, й як такий фігурує на першій місци в усіх спадщинах, тестаентах і процесах.

Доми що до ціни значно різнять ся на передмістю і в місті; причина ясна: місто представляє тоді твердиню, замкнену мурами, валами й ровами, твердиню, в котрій нікого не стріне небезпека, а передмістя все були виставлені на неприязельські напади й при кожній війні йшли з огнем. На передмістю доми разом з огородами рідко переходять вартість 50 зол.; пересічна ціна 15 до 30 зол. а є дуже дешевенькі, навіть по 2 гривни (нпр. ч. 177, 348, 887). За те в місті ґрунти, а радше доми або каменіці дуже дорогі: найдешевійший коштує 200 зол. (ч. 666), а пересічно 300 до 400 зол., значить ся найменше в десятеро дорожше як на передмістю; найдорожший дім на руській вулиці оцінений на 700 зол. (ч. 431), крамниці в ринку, що також вважались домами, цінять ся пересічно на 100 зол., пекарські ятки на передмістях були дешевійші, в ціні мабуть не визшій як 20 зол.

Сі нерухомости, як я сказав, служать підставою оцінки майна і заможности міщан. Докладних статистичних дат про майно руських міщан не маємо; маємо лиш звістки про маєтковий стан найбогатших міщан з руської вулиці й з них можемо собі виробити осуд про цілу львівську Русь. Міщанин Ілля має дім і крамницю вартости разом 550 зол. (ч. 414); Федько Луцький дім і крамницю за 500 зол. (ч. 671); Курило кушнір лишив каменіцю на руській вул. за 500 зол., дім на глиньській вул. за 80 зол., на широкій за 50 зол., сїножать за 20 зол. й довг у свого зятя Олекси кушніра 140 зол. — разом 790 зол. (ч. 865); Ігнат мав дві каменіці на руській вул., одну за 420 зол., другу за 300 зол., крамницю за 100 зол., два ґрунти на передмістях за 60 зол. — разом 880 зол. (ч. 397). Таким способом нерухоме майно найбогатшого руського міщанина, не доходило до вартости 900 зол.¹⁾ Але й се була лиш номінальна

¹⁾ Для орієнтації скільки вартий такий маєток завважу, що в тих часах віл і то найгарнійший („elegans et valens“) коштує 3½ зол.

вартість — фактично масток був менший, бо наші міщане дуже обдовжені: сам Ігнат мав довгів більше як 1200 зол. (ч. 397, 402), Сенько кравець 900 зол. (ч. 660), а інші, як далі побачимо, просто банкрутують і мусять продавати доми.

Причини цього сумного економічного стану руського міщанства досить ясні. Одною з них, хоч далеко не найважнішою, були податки, що складались або безпосередно місту чи раді, або посередно властителями ґрунту, на котрім був дім поставлений¹⁾. Про висоту цього податку маємо ледви дві-три згадки: отже від ґрунту вартости 15 гривен було податку 1 гривна, себ то 6·6% (ч. 897), від інших ґрунтів іде податок 8—10 грош. (ч. 71, 193, 238); від крамниць був менший, бо 2 зол. від 150 зол., себ то 1·5% (ч. 469). Сі податки були для багатьох за тяжкі, так що не міг платити правильно; в однім випадку місто забирає навіть за неплаченне ґрунт від Стецька Русина (ч. 150).

Се була одна причина обдовження й могла спричинити упадок малого господарства. Другу причину бачимо знов між найбагатшими міщанами на руській вулиці — се надмірне ризикование майна в торговельних інтересах. Очевидно без ризику нема зиску: й руські міщане сміливо кидають усе, що мають, в торгівлю; часто здобувають на тім масток, але ще частійше наступає матеріяльна руїна. Звичайно торгівля йде добре, поки сам купець живе і здоров та може по своїх інтересах всюди їздити і всего власним оком доглянути; тоді й цілий дім його й родина живе спокійно. Але як лиш замкне очи, зараз усе псує ся. Відповідно до міських прав більша частина майна переходить на вдову й вона мусять тепер рядити всім, вести усі інтереси. А звісно під жіночою рукою такі річи не йдуть так складно, як під рукою муцини. Й хоч, треба признати, в рухливім міськім житю, що давало жінці масткову рівноправність з чоловіком, витворюють ся сильні жіночі характери — їх пізнаємо далі — більшість не може собі дати раду. Просто признають ся до того: „не маючи звідки сплатити довгів своїм довжникам“ продає Маруся Прокопова дім (ч. 329 б), те саме

(ч. 401). Ціле нерухоме майно Ігната 880 зол. рівнає ся отже вартости 250 волів; коли поставити нинішню ціну вола 500 кор., то майно дає 125.000 кор.

¹⁾ Податок плачений місту ч. 71, 168, 368, 389, 437, 572, 664, 969, радцям ч. 68, 78, 85, Микулці ч. 240, Барт. Михнови ч. 342, вірменській бані ч. 395; інші ч. 869, 879; шарварки ч. 345, 566.

робить Маруся Матвієва (ч. 415), Анастасія вдова по Романовичу (ч. 810), Евфемія Ігнатова (ч. 451).

Але для жінок ще був вихід: подружитись в друге. Се в тодішнім життю належало трохи й до доброго тону не жити самому, а в парі — колись навіть у Львові вдовиці й старі парубки платили окремий податок¹⁾ — тому й в наших актах одна вдова заявляє, що поки що не має часу зайнятись спадщиною помершого чоловіка, бо ще не найшла собі нової пари (ч. 369). При поділі спадщини вдова все мала забезпечену третину майна²⁾ й з сею третиною не трудно було заложити нове гніздо. Значно тяжше було положення дітей. По смерті батька діставали вони що правда дві третини цілого майна³⁾, але що на руській вулиці нерідко бувало в одній родині по 5, 6, 7 дітей⁴⁾, то з поділу виходила така мінімальна сума, що в нею годі було щонебудь робити. Крім сього ще разом з $\frac{2}{3}$ майна діставали й батькових довгів (нпр. ч. 397), а кредитори очевидно не мали такого довіря до дітей як до батька та ждали швидкого плачення позичених сум, і діти, щоби хоч трохи впорядкувати свої інтереси продають те, що було підставою майна — каменицю на руській вулиці. Так роблять доньки Ігната (ч. 405, 649, 918, 948), діти Стецька (ч. 627), донька Васька Тучапського (ч. 666—7). А як сей невідрадний факт був розповсюднений показує се, що на цілій руській вулиці можемо сконстатувати лиш 6 родин, що мають дома в другім поколінню⁵⁾; зрештою дім довше як одно покоління в тій самій родині не удержував ся.

Міщане були свідомі сього свого положення й намагали ся яким небудь способом зарадити такому очевидному упадкови Руси. Передовсім отже перестерігають строго, згадане вже мною з початку, „право близькості“, котрого ціла сила лежала в тім, що при продажі кожного дому перше місце мали свояки

1) Pomniki dziejowe m. Lwowa, том I.

2) Ч. 216, 371, 625, 664, 671.

3) Ч. 397.

4) Ось число дітей у сімох найбогатших міщан: Ігнат 3 (ч. 397), Курило 3 (ч. 803), Ілля 4 (ч. 414), Омелян 5 (ч. 540), Луцький 5 (ч. 671), Павлик 6 (ч. 320, 521, 544, 558, 713), Волос 7 (ч. 713).

5) Федько кушнір і Демян Красовський, вяті Омеляна; Яцько Микулчич, внук Анни Іванової; Стецько, син Федька Луцького; Васько Сидорович, син Сидора; Анна Бабичева, донька Костя, Хома дяк, вять Яцька Кутного.

продавця. І таким чином дійсно удало ся нпр. Евфемії Ігнатівій уратувати для родини крамницю, котру вже купив якийсь Поляк (ч. 469, 470). Дехто знов, щоб забезпечити ліпше діти, давав їм більші частини як з права належали ся: нпр. Волос, батько семеро дітей, замість оцінити майно помершої жінки на 400 зол., оцінив на 500 зол. і таким способом прибільшив частини дітей на свою некористь (ч. 714). Інші вкінці, щоби зменшити стиск, який панував на руській улиці, й улекшити істнованне принаймні частині родини, віддають доньки замуж до інших міст. Се останнє трапляє ся нерідко: так Федько Луцький віддав одну доньку за попа в Крилосі, дві інші до Луцька одну за попа, другу за міщанина (ч. 671), Ілля одну доньку за вїта в Більську, другу за вїта в Володимирі (ч. 414), Стецько кушнір за попа в Долині (ч. 627), Омелян дві доньки до Яворова (ч. 815, 832) і и. Але всі ті змагання не ведені систематично, допомагають не багато. Діти богатих колись батьків мусять лишити привілейоване становище на руській вулиці і йти на передмісте. Та жите такого підупалого міщанина було вже невеселе: думати безнастанно про се, як поплатити старі довги, звідки дістати грошей на прожиток — бороти ся з усе новими й новими злиднями, — се могло чоловіка довести до крайньої розпуки. Й дійсно стрічаємо випадки, що такий бідняга кидає решту майна й жінку й діти і тікає з міста в світ за очі, шукати ліпшої долі¹⁾.

Деякі спадали аж до стану безземельних нуждарів і мусіли вступати до чужої служби. Про таких слуг в актах маємо дуже небагато згадок, бо, як я казав на вступі, акти займають ся найбільше справами, що вяжуть ся з землею — отже з безземельними не мають що робити. Маємо ледви три-чотири імена слуг Русинів: слугою була Ганька донька щитника Грицька (ч. 98), Маруська жінка кравця Левка (ч. 794), Оксимка сирота по пивоварі Федорі (ч. 817) й Павло, що служив у Макара (ч. 318). Близшу й досить цікаву звістку маємо лиш про Марусю: вона служила від дитинства у своєї сестри Вівді, жінки кравця Сенька — й служила щиро, бо навіть відбудувала своїй пані-сестрі дім, що в якійсь пожежі згорів; зате Сенько, вмираючи, дарував їй сей дім разом з огородом (ч. 794). Про руських дідів-жебраків ми вже говорили.

¹⁾ Ч. 833: втікає Мисько пекар; про иншого втікача Адама Мицовського буду говорив далі.

Та хоч багато руських родин підупадає, на зверх львівська Русь, а спеціально руська вулиця в місті все представляє ся добре й навіть зростає в силу. Зміняє ся й сам вигляд вулиці. В сім часі по грізних пожежах, особливо по пожежі 1527 р., коли згоріла ціла руська вулиця (ч. 735)¹⁾ зникають з міста давні деревляні доми — маємо їх згаданих на руській вулиці вже лиш два (386, 489) — на їх місце ставлять ся муровані доми, камениці²⁾. Про внутрішній і зверхній вигляд сих домів є досить докладні звістки. Особливо, щасливий з того погляду оден дім, що стояв на зацерковній вулиці на розі від міських мурів. 1525 р. він був одноповерховий, але опису поверху не маємо, а в партері було дві кімнаті, певно переділені сінями, одна звичайна (*stuba*), друга сьвітлиця (*palacium*); крім сього була ще комора чи пивниця (*selarium*) і стайня (ч. 245). В пожежі 1527 р. сей дім спалив ся (пор. ч. 275, 415) і новий власитель кравець Филип 1533 р. забирає ся його відбудувати. Заховав ся контракт, який він зробив при кількох сьвідках з майстром мулярським Мартином Люшняю: на жаль не можемо вже нині зорієнтувати ся у всіх подробицях і технічних виразах. Дім мабуть був знов одноповерховий, але що стояв на розі, то мав аж 12 вікон; не всі вікна були однакові: ті що вели до сьвітлиці мали бути „виковані“ (*incise alias wukowane*) — не знати чи се розуміти, що були з каміння, чи може були й різблені); таксамо „з викованого каміння“ мала бути віздна брама (*porta intratus currus*) і 6 інших дверей. Крім сього є згадки про якісь піддаша чи склепіння (*testudines*), про комору з одним вікном, про якісь прибудови (*trzi gmachy*), далі про мурований комин, про піч до печеня хліба і піч кафльову; кругом хати мали муруватись „*stheklye*“ під лави. З двора дім був обтинкований. Майстер Люшня взяв за цілу роботу лиш 20 гривен, 5 ліктів сукна; але Филип мав дати своє дерево, та сам будувати фундамент і окремо наняти майстра-стельмаха до деревляних частин дому (ч. 467). Доми інших міщан були більш-менш таксамо будовані, лиш мали декуди крім фронтового дому (*domus principalis*) ще офіцини

¹⁾ Пор. Zimorowicz, Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się, Львів, 1899, с. 116—117; Chodynieski, Historia Lwowa вид. II, стор. 76—77; Зубрицький, Kronika m. Lwowa, с. 149—150. Інші пожежі на руській вулиці 1494 р. (Zimorowicz с. 102, Зубрицький с. 126) і 1504 р. (Зубрицький с. 130).

²⁾ Ч. 245, 265, 277, 467, 492, 648).

(posticum — ч. 664)¹). З офіцин і фронту складались „богаті крамниці“ (ч. 469), що були також домами до мешкання (instita seu habitacio — ч. 805), і стояли в ринку.

Про хатні предмети знаємо не багато. Найчастійше ще згадує ся кухонна посудина як цинкові миси, тарілки (ч. 319), ложки (ч. 587, 608, 614), рожен (ч. 491), ванни (ч. 262, 617) — а побіч також різні прилади до пиття як чашки, чарки, шклянки (ч. 164, 319, 587), бо, звісна річ, тодішнє міщанство від вина-меду не відпекувалось: навіть Ігнатова, котрій вже забрали за довги дім, ховає ще в коморі бочку пива „на свою потребу“ (ч. 451)...

Про одєжу Русинів є ще біднійші звістки; згадують ся кафтани (iorra, iorula — ч. 689, 764), червоні з лунського сукна й „опашні“ (tunica — ч. 165, 764, 930) сірі з цвінавського сукна або чорні з махленського, часом і підшиті лисами²); сі опашні, по словам одного королівського листу, робились деколи з простого сукна й звались „руські“ (ч. 930). Маємо згадані й чоботи (ч. 319).

На місце тих простих сукон і простого цілого життя з часом заходять на руську вулицю предмети люксу і розкоші. Русь стає чим раз богатша й починає показувати своє богатство й назверх. Вже не належать до рідкостей срібні хрести (ч. 134), або золоті перстені „в котрих чистого золота тільки за 6 зол.“ (ч. 186) — дорогоцінності, якими хвалилась Русь ще на початку XVI в.: від 30 рр. сього віку чим раз частійше являють ся „клейноти в золоті, сріблї, перлах і дорогім камінню“ (ч. 397). На місце руської опашні приходить волоський кафтан зі срібними гузами (ч. 689), на місце цинової чарки срібна чаша (ч. 387).

Поглянемо на сі руські дорогоцінності. 1539 р. складає купець Павлик шл. Фредровій в застав—за 100 золотих три срібні золочені пояси, 20 срібних ложок, і 5 срібних чаш з монограмами Павлика (ч. 587). 1539 р. продає кравець Кузьма Жучок кравцеві Филипови срібні ложки (ч. 614). 1542 р. Маруся жінка Волоса мала золотий пояс вартости 90 зол. (ч. 713). 1543 р. по смерті Івана Брана гребінника на передмістю лишають ся 4 срібні ложки і срібний пояс (ч. 741). 1541 р. Олена Макарова купує нашійник з перел і пояс (ч. 797).

¹) Інші подробиці про домн див. ч. 391, 451, 699, 812, 964.

²) Akta gr. i ziem. XIV ч. 1457.

Кравець і купець разом Ігнат лишив по своїй смерті багато дорогих річей в сріблї, золотї й перлах, але всі ті річі були заставлені частиною у Жидів, частиною у купця Іутетера (ч. 397, 547). Енергічний син Ігната Олександр викупив частину батькових річей і продав за сузу 700 зол. Але крім цього лишили ся ще по різних людях нашійник з перел, „точениця“ також з перел, срібні пояси, срібні ложки і т. н. (ч. 594, 608).

Як бачимо все се предмети до прикраси; певно були між ними і правдиві твори штуки, бо тодішній промисл, ще дуже тісно лучив ся зі штукою. Сї прикраси мусїли бути в більшій частинї місцевої цехової роботи, і стояти під західнім впливом; але замітне, що Русь зумїла принайменше в дечім зазначити свою оригінальність: між дорогоцінностями стрічаємо теж специфічно „руський“ срібний нагрудник (pectorale rutenicum, ч. 319). Зрештою були між Русею й свої золотники як Микудин Русин, згаданий 1518 р. (ч. 200) й Гаврило 1548 р. (ч. 882)¹⁾; вони могли заспокоювати зокрема потреби руського міщанства.

Артистичні аспірації Руси в архітектурі можна бачити в згадці про „ковані“ вікна, які казав поробити в своїй сьвітлиці міщанин Филип (ч. 467); нові каменниці на руській вулиці певно були будовані вже по взорам ренесансу, котрий чим раз більше ширить ся у Львові. Малярство мало між руськими міщанами дуже багато adeptів; можемо дати цілий катальог малярів-Русинів: Волос 1522 р. (ч. 224), Максим Воробій 1524—1575²⁾, Андрій 1524—1554 pp. (ч. 641)³⁾, Федір маляр з монастиря сьв. Онуфрія 1539 р.⁴⁾, Мисько 1542 р. (ч. 707), Хома 1542—49 р. (ч. 707, 741, 936)⁵⁾, Васько ученик Федька 1543—53 р. (ч. 731)⁴⁾, Іван 1550 р.⁴⁾.

Всіх руських малярів є разом сім⁶⁾ і всі вони жили рівночасно; виглядає се на окрему школу, й дійсно бачимо між тими малярами учителів і учеників: Васько був учеником Федька. Якї

¹⁾ Оба імена пропущені в катальогу львівських золотників Лозїнського (Złotnictwo lwowskie).

²⁾ ч. 266, 612, 671, 938, 940; пор. Sprawozdanie komisji do badania hist. sztuki w Polsce том IV стор. LIX.

³⁾ Пор. Зубрицького Kronika Lwowa с. 147 (тут Андрій названий чомусь „славним“ малярем); Sprawozdania том IV стор. LIX.

⁴⁾ Пор. Sprawozdania том IV с. LIX, том V с. 157.

⁵⁾ Sprawozdania том IV с. LVIII.

⁶⁾ Може до руських малярів треба причислити ще й Луку 1517—1570 пор. ч. 902; Sprawozdania том IV с. LIX, том V с. 157.

твори видала ся школа, поки-що не знаємо; з сього що Федір проживає в монастирі св. Онуфрія, можна припускати з повною правдоподібністю, що наші малярі займали ся головно церковним малярством. Зачуваємо також про якісь образи, мальовані на пергамені (їх було аж 12), котрі дарував мійській церкві дяк Яцько; але чи вони були мальовані у Львові, на се нема доказів. І поза Львовом були руські малярі, як згадані в наших актах Василь, маляр зі Стрия (ч. 828 — 1545 р.). — З руського малярства тих часів доховали ся лиш заставки (орнаменти) в львівській Мінеї 1543 р., рисовані пиноварю: вони представляють штучно перевиті круги; їх автор був певно сам писар Мінеї під Антін Іринкович¹⁾. Може з часом віднайде ся більше памяток сього рода.

В парі з добробутом і розвитком матеріальної культури йде також освіта. „Руську школу“ (Rutenogum schola) маємо згадану в актах лиш одну 1546 р. (ч. 833); вона стояла на галицькім передмістю, здаєть ся при тодішній шпитальній вулиці²⁾ й мала свій окремий будинок. Та коли могла удержати школа на галицькім передмістю, то тим більше була на краківськім, де руське жите плыло інтензивнійше, а вже певно була серед мурів на руській вулиці. Міщанство переважно письменне і використовує своє образование при писанню листів, реєстрів угод тестаментів і т. и.³⁾; більше теоретично воно не образує ся — початкову науку доповняє практичними відомостями, котрі не трудно було здобути в рухливім міськім житю і в подорожах по чужих містах і краях.

Дещо вище книжне образование можна сконстатувати лиш у духовенства і взагалі у церковного причту; принайменше лиш

1) Бібліотека Ставропігіяльного Музея — рук. ч. 55, с. 341; про саму книгу говорю далі.

2) В акті ч. 833 не сказано на котрім передмістю була ся школа, означено лиш, що побіч неї є доми Миська пекаря і Ромаповича; в актів ч. 741, 872 видно, що Ромапович (або Матвій Ромапович Мориховський) мав дім на шпитальній вулиці; де знов була ся шпитальна вулиця, поки що означити не могу.

3) Ч. 182, 254, 467, 610. При письмах уживають міщане печаток, згадки є про печатки Навла кушніра (ч. 254), кравця Филипа (ч. 467) і кравця Сенька (ч. 610) — в останньої подане в актовій книзі факсиміле: печатка представляє гербове поле чи щит з долу остро закінчений, з гори з двома вирізками в формі луків; в середині на полі є знак подібний до W, на горі над щитом по лівім боці знак M. Є ще згадки про печатки Макарія Тучапського (ч. 756, 776).

при духовенстві і при церквах згадують ся книги. Під 1528 р. нотують акти спір за книги між попадею Марусею зі Львова і дяком Михном з Перемишля (ч. 317, 318); 1543 р. дарує Яцько дяк євангеліє до міської церкви (ч. 748, 756); 1544 р. инша попада Маруся продає церковні книги парохіянам (ч. 778); владика Макарій Тучапський привозить до Львова „мале євангеліє“, позичене у унівських монахів¹⁾. Найцікавіша з тих звісток перша; з неї дізнаємо ся цілої історії книг, за котрі ішов спір: сї книги були привезені з Волощини шл. Іваном Могильницьким для міщанина Яцька; книги переховували ся у Макаря в його кімнаті, сюди приходив їх читати Васько Волинець; по смерті Яцька хотів їх здобути Михно дяк для себе а попада Маруся для себе, але доля судила инакше: книги згоріли в пожежі міста 1527 р.

Видно з сього, які цінні і які рідкі були книги у Львові ще в двадцятих роках XVI в.; відносини майже такі самі як в середині XV в., коли се у Львові процесував ся Ходько під Богоявленський з Павлом попом Троїцьким за оден Апостол...²⁾; своя книжна продукція все що не вистарчає, мусить її заступати імпорт з Волощини.

Але й тут видно зміну на ліпше. У Львові переписують ся чимраз частійше церковні книги; декотрі з них доховали ся до наших часів.

Так в митрополичім архіві у Львові (на жаль не приступнім дотепер) має бути Теофілякта, архієпископа болгарського толкованне на євангеліє сьв. Матея — писане у Львові 1493 р.³⁾.

Докладнійші звістки маємо про дві Миней з 1543 р., писані одною рукою з інтересними записками⁴⁾. Ось кінцева запись одної з них:

„Списана кыєт сїа минеа номерека ко градк Н^вковк на перемкєси галицкоє працею и пиностію Янтона попа и^вковкаго ро^чча льво^вска^г мїа се^п кє на преподобно^м м^тре Єфро^нїї за кє^ткого

1) Акты Зап. Россіи II ч. 205.

2) Akta grodz. XIV ч. 581 — 1443 р.

3) Петрушевич, Каталогъ церковно-своленскихъ рукописей с. 8.

4) Переховують ся в Ставропітійяльнім музеї у Львові під ч. 55 і 56. Описую їх на підставі описі владженої дром Свенціцьким і відданої неї ласкаво до ужитку. Обі Миней писані folіo полу уставом, середно-болгарським правописом; перша (ч. 55) за падолист—грудень має 765 сторіц, друга за січень—лютий 552 стор.; в обох є заставки, або чисті місця на них. Заховані добре, хоч не стає декотрих карток.

більше, він мав в собі жилку історика: записав кровопролитіє велике в Москві і напад Волохів на Покуте...

На книгах під записками попа Антона є також вкладні записи купців книг — львівських міщан. Одну книгу купив Жук „Козма хресне імя“¹⁾, другу „купив пан Гриць прозвищем Шпунт до церкви святаго Богоявлення на передмістє галицьке у Львові, — придав вічно і непорушно церкви свв. Богоявлення на передмістє галицьке у Львові, з своєю панею Анною і з благородними дітьми придав собі на здорове і з панею своєю, по смерті на вічну пам'ять і предкам їх. А як би хто мав віддалити від церкви святаго Богоявлення, з ним суд будемо мати в страшний день суда Христового як з розбійником церквей“...²⁾.

Яка гордість бе з сеї міщанської записки. Гриць Шпунт се звичайний собі передміський пекар, а вже згадує „предків“, себе й жінку кладе в панство³⁾, а дітям ворожить „благородну“ будучність!...

Як літописець не лишив ся під Антін без товариства; при самім кінці XV в. (як раз тоді, як в Галичині зачинає будити ся нове житє!) зачала писати ся у Львові т. з. львівська літопись, вона писала ся й через першу половину XVI і пізнійше до середини XVII в.; але записок дійшло до наших часів небагато, так що можна їх привести в цілости:

„Исписаніє лѣтомъ отъ Рождества Христова 1498 и по немъ идуцимъ.

1498. Татарє проводныи.

1500. Татарє Ярославъ спалили и Турцы Рогатинъ зводвали.

1501. Тожь.

1518. Битва (у) Сокала была.

1524. Татарє были на Подолю и Чурилова замку доставали.

1525. Турцы Рогатинъ доставали.

1542. Саранча о Матцѣ Божой.

1548. Ярославъ погорѣлъ.

¹⁾ Мицея ч. 56 стор. 350.

²⁾ Мицея ч. 55 стор. 341—9.

³⁾ До річи згадаємо, що в міських актах нї оден Русин не титулований „паном“ (dominus), хоч сеї титул дає ся декотрим польським чи німецьким міщанам.

1549. Арсеній владика умеръ Львовскій⁴⁾.

При сих записках відразу можна завважити що дата останньої в них фалшива: Арсеній Балабан умер не 1549 лиш 1565 р. Подібних похибок є в літописи більше зараз в дальших роках: нпр. угорська королева не була у Львові 1555 р. лиш 1556 р.²⁾; воевода Томша був покараний смертю не 1562 лиш 1564 р.³⁾. З сього виходить, що датам літописи не можна вірити; записки мусіли переписувати ся кілька разів в ріжних часах і на тім потерпіли цифри. Але й ціла літопись не заховала ся в первіснім тексті. Се видно вже з записки про смерть Арсенія: вона не перенесла ся сама з 1550 рр. між записки 1540 рр. — лиш переніс її якийсь переписувач пізнійше, коли вже мала попсовану дату. Таксамо могло бути з иншими записками. В них замітна незвичайна одноманітність змісту: Татари, Татари, Турки, знов Татари й знов Турки; Ярослав, Рогатин; Рогатин, Ярослав...; чи се не виглядає так, якби хто вибрав тенденційно лиш певні звістки, а инші лишив на боці?

Якби судити львівську літопись тих часів по теперішнім її вигляді, то осуд випав би не дуже корисний. Обсервації автора бідненькі змістом а географічно не виходять поза Галичину... Навіть піп Антін вмів дальше глянути — він же сягнув оком аж в Москву! Але поза тим інтереси у обох літописців рівні: одна тема їх займає — кровопролитіє... Не дали нам ніяких звісток про жите львівського міщанства, про всі ті болі й радості, котрими воно жило; ані словом не згадали, про утиски Руси, про борбу з магістратом, про зріст братств, про відновленне єпископства. Чи звістки про ті події лиш випадково не дістали ся до літописи (або були викинені пізнійшим редактором) чи може самі літописці не бачили, не відчували їх значіння?

Коли б і літописці не відчули великих хвиль, серед котрих жили, то відчуло їх саме міщанство. Коли з схематичних літописей не видно цілого життя Руси, то віє воно горячим подихом із листів писаних у Львові від всеї Руси до київського митрополіта. Там, не у тих записках, віднайдемо львівську Русь таку, якою вона була в хвилини найвищого лету гадок, в хвилини найінтензивнійшого напруження сил...

До сього вернемо ся в своїм місци.

1) Науковий Сборникъ Матиці 1867 р. с. 261.

2) *ibidem* стор. 262, пор. Зубрицького Kronika с. 177.

3) Пор. Зубрицького Kronika с. 186.

V.

(Руські роди: Кость кушнір, Волос купець, Хома Бабич, Сенько Луцький; Ігнат, шл. Адам Мицовський, Олександр Ігнатович; Сенько Добромильський.)

Все, що дотепер було сказано про львівських міщан, виступить більш виразно і плястично, коли приглянемо ся з близька поодиноким особам; бо акти дають нам не лиш оглянути більш-менше типові явища міського життя, але показують нам і конкретних, живих людей, що в сім житю брали участь. Се столітє, яке обіймають акти показує нам чотири генерації; але не про всі ці генерації маємо рівно повні відомости. З найстаршого покоління, що вимирає вже на початку XVI віку, маємо поодинокі статі зарисовані дуже невиразно; наймолодше знов покоління, що вступає в жите аж при кінці 40 рр. XVI в. ще в цілій повноті своїх сил не стає перед нами. Найдокладніші звістки маємо лиш про дві посередні генерації — одну, що зачинає показувати ся в актах з поч. XVI в., другу з 30 рр. сьогож віку. Ними головнo займемо ся.

Одинока родина про котру маємо звістки у всіх чотирох генераціях, се родина міщанина Костя. Сей Кость був з ремесла кушніром: в такій ролі виступає він в перших звістках, які маємо про нього (ч. 135, 138, 142, 144). З початком XVI в. він мав оден дїм між Вірменами (ч. 189, 203), другий на галицькім (ч. 145), але потім попродав оба дома, а сам перенїс ся до руського кварталу, куди його тягнуло братство; в братстві брав діяльну участь (ч. 138, 187). Тут купив від шл. Шамницького дїм (ч. 142, 144—5), потім докупив ще кушень землі від сусїда Гарасима (ч. 171) і був вже цілковитим міщанином. На руській стрїло його також подруже: оженив ся з вдовою Гаською (Анною) Микулчиною, донькою Анни Івановї; рївночасно кинув кушнірство й передягнув ся в купця. Се був певно вплив жінки, що дуже гостро бралась до торговлї й знала ся рївно добре на волах як на рибї, шафранї або сукні (ч. 211, 237). Підбадьорений нею Кость купив в селї Уриванї ставок з рибюю за 90 вод. (ч. 178)¹⁾ й зачав на правду вести

¹⁾ Кость кушнір згадує ся також в іродських актах 1502—4 рр. — але се мабуть инша особа: се видно по імени жінки, котра тут зве

торговлю. Інтерес ішов так добре, що Кость міг тримати чвірку поїздних коний (ч. 262), досить велику рідкість на руській вулиці. На жаль жінка скоро вмерла, а свої ролі мусів Кость віддати теці — Анні Івановій. Про сю особу, що тоді на руській вул. належала до найповажніших жінок, знаємо, що не була такого дуже лихого серця, як би се могло видавати ся — противно, раз навіть зовсім безкорисно поратувала кушніра Павла, котрого кредитор засадив в тюрму (ч. 271) — але з зятем, котрий ще в неї обдовжив ся, не жартувала й відібрала від нього се, що їй правно належалося (ч. 262). Згадати ще треба, що вона кохала-виховувала у себе Яцька Микулчича, сина своєї доньки в першого подружжя (ч. 768); хлопець ховав ся добре й потім на потіху бабуні виріс на великого купця.

Кость по смерті жінки подружив ся в друге з Татяною, але ані не стратив давої моторности, ані не вернув ся до кушнірства — займав ся далі купецтвом, але ближших подробиць в його торгівлі не маємо; знаємо лиш, що їздив до Ярослава на ярмарок (ч. 392), та що мав кредиторів в Волощині (ч. 392, 404). Інтереси йшли добре як і за першої жінки і 1526 р. Кость міг купити в ринку одну крамницю за 65 зол. (ч. 283), а за шість років другу за 170 зол. (ч. 392). Дітей мав мабуть лиш троє: молодші Тимко та Параня згадують ся лиш раз (ч. 537), старша Анна вийшла за купця Івана Бабича. Кость вивінував її дуже гарно, бо купив ще оден дім для неї (ч. 353), а щоб підпомогти торгівлю її чоловіка, додав ще крамницю (ч. 386). Се було його останне діло; помер десь по 1535 р.

Жінка Татяна лишила ся сама в камениці. Зле їй мабуть не було, бо могла зичити значні суми сусідам (Іваськови 67 $\frac{1}{2}$ зол., Куєркови 120 зол., Мишовському 65 зол. — ч. 537, 583, 609), але все таки самій було ніяково сидіти: швиденько пустилась шукати парн й найшла її дуже близько, бо в сусідній крамниці (ч. 283, 386). Щасливим вибранцем був купець Волос. Він тоді як раз поховав другу жінку й другу Марусю по імені, а що в хаті сиділо над ним семеро дітей, а ще сусід Вірменин Огас надоїв йому ставленням мурів (ч. 458)¹⁾, тож він кинув дім,

ся Олюхна, а була донькою шл. Василя Борщовського; за нею дістає Кость віно 40 грв. обезпечене на ставах в Борщеві й на ріці Липі (Akta gr. XVII ч. 3850). Пізнійш бере Кость другий з тих ставів в наєм для риболовлі (ibid. ч. 4027).

¹⁾ Пор. Acta cons. Leop. III с. 331.

дав дітям опікунів (ч. 713), жінчин золочений пояс дарував „на божу хвалу“, а сам пристав до Татяни. Як жило ся тим старим молодим ближше не знаємо. Акти свідчать, що дуже пильно стягали гроші з своїх довжників (ч. 742, 781, 816); але се річи нецікаві.

Більше цікавило би нас молодше покоління: коли рахувати від Анни Іванової, то вже третє звісне нам в сій родині. Та звісток маємо небагато. З дітей Костя, як я казав, звісна нам ближше лиш Анна, що вийшла за купця Івана Бабича. Сей Бабич цілим своїм житем дуже нагадує Костя, тільки що се жите більш одноманітне: до жінчиного дому прикупав ще другий дім за 300 зол. (ч. 515), до спілки з дяком Хомою купив став з рибою (ч. 679), вкінці торгував завзято волами — в самім 1534 р. продав їх 1300 штук, — мав зносини навіть з варшавськими купцями (ч. 554) і позичав великі суми сусідам (нпр. Кускови 300 зол. — ч. 572). Таксамо як і тесть брав участь в братстві й був старшим братом (ч. 892) але головна діяльність його припадає вже на часи по 1550 р.

Одинокую доньку Марусю віддав Бабич за молодого купця Стецька Луцького. Можемо отже перейти до четвертого покоління сеї родини, а разом сказати кілька подробиць про родину, з котрою злучили ся Бабичі. Стецько був сином значного купця й братчика Федька, що походив з Луцька й тому звав ся Луцьким; мав каменицю вартости 400 зол. й крамницю в ринку (ч. 671). Від двох жінок лишило ся йому аж шестеро дітей, але всіх їх вивів, як належить ся, в люди: одна донька, Дахна, була за попом Сеньком в Крилосі, друга Меланя за Іваном попом троїцьким в Луцьку, третя за луцьким міщанином Богушом, четверта Полажка - Чорнухна за малярем Максимом Воробієм у Львові; сини Васько і Стецько пішли на купців (ч. 671). Молодший Стецько показав ся більш підприємчивий як Васько і користаючи з сього, що його сестри були поза Львовом відкупив від їх чоловіків право до батьківського дому (ч. 972—4) й пізнійше загорнув цілий дім в свої руки (ч. 938). Оженив ся, як сказано, з донькою Бабича, Марусею.

Здавалось, що вони, діти купців, будуть задивляти ся на своїх батьків, будуть жити щасливо й в згоді і, як кождий практичний міщанин, прибільшати своє майно. Та вийшло инакше. Чи молодята не дібрали ся, чи що, досить, що їх ро-

динне жите пішло, як не можа гірше. Мабуть була тут причиною Маруся — що, не знати по ким, одідичила сварливу вдачу. Десь 1546 р. зачала вона сварки й спори з Катериною жінкою Сенька поповича, ніби за те, що тамта наговорила на неї негарних річей перед людьми. Сі сусідські сварки дійшли до таких скандалів, що аж магістрат мусів вийти між воюючі сторони й загрозити, що як котра наново зачне сварити ся, то заплатить до міської каси 20 гривен, ще й піде в холодну (ч. 846). Страхи зробили своє і Маруся дала спокій сусідці, але натомісь звернула ся до чоловіка. Мусіла йому добре стати кісткою в горлі, що бідачище, колись прикладний купець, зачав розпиватись; очевидно пішли ще гірші сварні, Стецько зачав на добре побивати жінку, так що вона тікла до батька (ч. 940). Старий Бабич розлютив ся страшно й замісь погодити погніване подруже, ще й сам став мішатись до діла: недовго обі родини стали нападати на свої доми й наступати одна одній на здоровле і жите. Магістрат пробував зробити між ними згоду і по старій методі назначив кару 50 гривен, на того, хто перший зачне наново війну (ч. 921, 923). Колись така погроза змогла погодити дві посварені жінки, але не погамувала муштин. Ворогованне йшло далі. Уряд мусів в друге розглянути справу й вислухати жалоб обох сторін; вкінці побачивши хто скільки чому винен видав такий вирок: „Сенько має взяти з собою сусідів чесних людей і пійти з ними до дому тестя Івана Бабича і перенпросити його і його жінку та просити, щоби йому віддали Маруську; Іван Бабіч з жінкою мають його прийняти до ласки і не відмовляти йому жінки; а сам Стецько буде поздержувати ся від п'янства і не пити ані горівки ані інших горячих напоїв, буде жити похвально і не буде без причини свою жінку бити, лихословити або безчестити, лиш будуть з собою жити в гарній подружній згоді мирно і спокійно; а також Маруська його жінка буде його, свого чоловіка, у всіх дозволенних і чесних річах слухати і йому повинувати ся. А коли Стецько сього не дотримає, мають розлучити ся і Маруська не обовязана з Стецьком мешкати, а (Стецько) зложить нам за кару 20 гривен; і крім сього скільки разів не стримає ся від горівки і подібних неприємних річей, стільки разів має бути в нашім уряді покараний в'язницею і зложить кару відповідну до осуду...“

Чи сей засуд мав який вплив на подругів і чи вони погодились, не знаємо, бо на тім звістки уривають ся. В кождім

разі се невеселій гороскоп для дальшої історії обох поважних родів.

Друга родина, котрої історію знаємо досить добре, се родина Ігната, котрого я вже згадував в кількох місцях.

Ігнат згадує ся з початку як кравець (ч. 175), але потім, таксамо як і Кость, покинув своє ремесло і віддав ся купецтву. Може бути, що й на нього мала в тім вплив жінка, що торгувала перцем та шафраном і з сього навіть вийшли між нею й купецьким цехом якісь непорозуміння (ч. 205—6). Ігнат торгував мабуть найбільше сукном (ч. 433), а яка се була широка торгівля, про се вимовно говорить реєстр довгів що лишив ся по його смерті 1531 р. (ч. 397, 402). Ігнат був винец:

I. Краківським купцям:

1. Юриєви Іутетєрови	280	зол.
2. Станіславу Лянтови	30	"
3. Їжиковій	56	"
4. Станіславу Сечкови	87	"
5. Йоганови Крупкови	101	"
6. Йоганови Шелінтови	31	"
7. Космі	56	"
II. Міщанам в Жидачові	100	"
III. Андрійкови в Чернівцях	50	"
IV. Іванови з Романського Торгу	100	"
V. Андрієви Ольпнеру	21	" 18 гр.
VI. Ріжній шляхті	250	"
разом	1162	зол. 18 гр.

Се найбільший довг, який ми взагалі стрічаємо між Русинами у Львові. Сьому довгови відповідало й майно Ігната: як я попередно згадував, він мав на руській вулиці дві камениці вартости 420 і 300 зол., крамницю в ринку вартости 100 зол., два ґрунта на передмістях вартости 60 зол.; крім сього полишив великі дорогоцінності в ціні більше як 700 зол., але сї скарби були в заставі у Жидів (ч. 397, 608).

Маєток отже був гарний, тільки не знати, чи здобутий чистими руками. Підозріння можнаб мати особливо до одної камениці, котру купив Ігнат від кушніра Павла. Сей Павло, таксамо як і інші міщане, хотів побіч свого ремесла взяти ся за торгівлю; він оден з перших Русинів в наших актах, що купували сукно в більшій скількості (ч. 254). Але чомусь його

інтереси пішли лихо і Павло з жінкою Зофією зачали обдовжувати ся: від шл. Давидовського позичили 52 зол. (ч. 227), від шл. Одновського якусь иншу суму (ч. 271), за сукно були винні краківському купцеві Крупкові 33 зол. (ч. 254); сї довги не були такі великі і страшні й Павло міг ще з них видобути ся. Але на нещасте заопікував ся ним Ігнат разом з своєю жінкою Евфемією й позичили йому ще 100 зол. (ч. 253), та відкупили від Крурка право до довгу за сукно (ч. 254, 261), а від шл. Давидовського сю суму, яку був йому винен Павло. Павло тепер був загублений: Ігнат тримав його в руках і в кожній хвилі міг викинути з дому; й дійсно недовго се зробив. Перед тим ще став процесувати ся з Павлом инший кредитор, шл. Одновський і засадив його на більше як чверть року в тюрму (ч. 271). Ігнат не показав навіть стільки гуманности, щоби Павлови улегчити вихід з вязниці — се зробили инші сусіди (ч. 271), і як лиш Павла пустили на волю зараз зробив йому пропозицію, щоб сей продав свою каменіцю. Павло очевидно мусів згодити ся на се і „продав“ дім за 300 зол. (ч. 284); та з сих грошей не дістав певно й половини в руки, бо їх почислив собі Ігнат за довги. Справа на тім ще не закінчилась. Ігнат хотів вже взяти дім в посідання, але зустрів нову перешкоду: против продажу запротестувала донька жінки Павла з першого подружжя, дівчина Евдекимія. Зразу під намовами свого опікуна Курила вона годила ся на продаж (ч. 284), але потім, перед самим фактом, як побачила, що діє ся, зірвала першу угоду і заявила, що не вступить ся з своєї частини і буде тут будувати ся (ч. 306); в своїй справі відкликала ся навіть до короля (ч. 312). Але Ігнат якось зумів полагодити справу і каменіця перейшла в його руки; Евдекимія уступила ся з руської вулиці на передмісте, де й подружилась з якимсь Іванком (ч. 537, 574); Павло, здасть ся, емігрував зі Львова до Кременця (ч. 381).

Але Ігнат, що в таким, досить неетичним способом побільшив своє майно, мав також немало довгів і коли він вмер, його жінка й діти найшли ся в дуже тяжких обставинах: їх жите може бути прикладом тяжкої міщанської боротьби за істновання — боротьби, що не доводить до ніяких добрих результатів, а кінчить ся руїною.

Ігнат лишив трое дітей: сина Олександра, котрого по батьку звали Ігнатовичом, і дві доньки Анастасію або Настку, що вийшла за Андрія Мороховського і в короткім часі повдовіла, та Марусю, жінку шл. Адама Мицовського. Ігнатова вдова Евфемія

не пішла за прикладом інших міщанок, що зараз по смерті чоловіка дружили ся в друге й в третє, але лишила ся вже до кінця життя вдовою. Зате також не відчужила ся так від своїх дітей, як інші матері, що закладали собі нове гніздо, а противно, держала родину в купі. Який був сильний сеї її матриархальний вплив видно з сього, що навіть чоловік її доньки Марусі Мицовський в актах все має призвище „зять Ігнатової“ (ч. 618, 656, 661 і ин.). Се найбільш енергічна з руських жєнщин, які стрічаємо в актах. Метою свого життя вона поставила очистити майно чоловіка з довгів і віддати ще побільшене дітям. Довгами як і цілим майном поділила ся з дітьми й її очевидно тих довгів дістало ся найбільше, аж третя частина. Декотрі з довгів зараз сплачує готівкою, як 90 зол. Козодовському (ч. 406), 150 зол. Кухарському (ч. 407), інші відкладає до дальшого речинця (ч. 398, 413, 402). Рівночасно працює пильно над роздобутєм грошей; кидає ся в такі ризиковні підприємства, як держане ставу з рибою і дає на се поважну суму 256 зол. (ч. 372, 444), не спочиває також у Львові і торгує сукном, перцем і шафраном і т. и. (ч. 372, 398, 422, 433, 451). Та проте все довги великі: кредитори непокоять ся і рішучо показують свою нетерпячку: Іутетєрови і Сечкови мусить забезпечувати гроші на каменіці (ч. 399, 423), Шиніні віддає свою справу під суд (ч. 424). Годі против води плисти, й Ігнатовій опадають руки. Та в біді знаходять ся зичливі приятелі, пекар Онисько і кравець Филип, що ручать за Евфемію (ч. 444), може і з щирого серця. Але Филип не має власного дому: на против його пустісінького ґрунту стоїть масивний дім Ігната (ч. 467); приходить Филипови думка, чи не можна би використати боку сусідки й загорнути дім в свої руки? Діло негарне, але що робити, як чоловік дому не має. До здійснення своїх плянів забирає ся таким самим методом, як се робив колись чоловік Евфемії з Павлом кушнірем і позичає їй гроші, сплачує інших кредиторів, а їх довги купує для себе (ч. 438—9, 444, 446). Інтерес пішов добре й 1534 р. вже урядово купив Филип каменіцю за 700 зол. (ч. 451). Продаж каменіці, як аб не була болюча й як не перебивала би властивих плянів Евфемії, все таки дуже підпомогла її фінанси. До спілки з Филипом поплатила найпильніші довги (ч. 459, 545), а сама могла подумати про се, як би удержати в родині інші частини майна Ігната.

Передовсім повинна була ратувати сина Олександра Ігнатовича. Він був мабуть купцем і взяв по батькови крамницю (ч. 397); попри се мав ще два ірунти, оден на галицькім, другий на краківськім передмістю. З довгів, що дістали ся йому по смерти батька, обчистив ся досить скоро (ч. 402, 418—19, 436, 445), але при тім продав всі свої нерухомости: й сі два ірунти (ч. 417, 517, 437) і крамницю в ринку (ч. 464). Видно більш цінив гріш в руці, як землю, що лежала непродуктивно. Ігнатовій, котра, як видно з цілого її життя, по старій традиції уважала земельні посілости підставою майна, така легкодушність сина не подобала ся: не надіючи ся з нього собі потіхи, звернула всю свою ласку на зятя Адама Мищовського. Віддала йому решту готівки, яка їй лишила ся, 150 зол., щоби лиш відкупив назад крамницю, котру Олександр продав Полякови Станіславу Ловічови; Мищовський дістав крамницю в свої руки, обіцяв відновити і дав у ній мешканне для теці (ч. 469—70). Таксамо відкупили проданий Олександром дім на галицькім (ч. 553). Ігнатова мала ілюзію, що майно чоловіка знов верне ся в руки родини; але надії розвіялись швидко. Мищовський став обдовжувати ся (ч. 595, 609, 618, 746), кредитори не хотіли ждати на відданне довгів, найшов ся знов в особі дяка Хоми зичливий сусід, що відкупив довги (ч. 742), поручив за Мищовського, але за се взяв дім на галицькім (ч. 806), сей дім, котрий раз вже відратувала Евфемія.

Таким способом пішли нінащо усі змагання Ігнатової. Родина багатого Ігната мусіла тиснути ся в одинокій крамниці без надії на ліпшу будучність.

Особливо тяжко відчув сей упадок зять Ігнатової, шляхтич Адам Мищовський. Йому, колись одному з перших на руській вулиці, тяжко було погодитись з сумною-пресумною перспективою, що лишить ся без землі десь на передмістю. Йому, шляхетському синові, не ставало сили вийти в тверду міщанську борбу за хліб — не видержав на своїм становищі, кинув місто і пішов десь сьвітами. Усі клопоти впали тепер на голову його жінки Марусі. Акти (ч. 914, 932, 960) різко малюють її положенє: в хаті стара, тяжкою хоробою зложена мати, хлопець-малодіток, їсти нема що, купити нема за що; опущена, погорджена чоловіком жінчина кидає ся за прожитком на всі боки; а над нею стоїть грізний кредитор Хома і жде, коли можна буде вже взяти крамницю. Звичайна сіра, міщанська трагедія...

Щоби в подібних обставинах удержати ся при майні треба було неабиякої сили й підприємчivosti. Як гостре протиставлення шляхтича Мишовського й його слабої, горем звівченої жінки, виступає правдивий міщанин, сказати словами попа Антона, „родич і дідич львівський“, Олександр Ігнатович. Я вже кавав, що земля не держала ся в його руках і він не дуже дбав за неї. Коли мати розпадалась за тим, щоби затримати в руках ґрунт Ігната, то Ігнатович взяв в свою опіку батькові дорогоцінності: відкупив від краківського купця Гутетера, від Жидів і інших кредиторів заставлені срібла і все инше й продав їх гарно за 700 зол. (ч. 547, 608). Маючи готівку в кешені взяв ся до занятя, котре йому обіщувало користи, а котрим не займав ся ще ні оден Русин у Львові — до адвокатури. Тодішні адвокати ділять ся на дві категорії: одні були з вищим правничим образованием і їх звали *causidicus* — в часах Ігнатовича згадує ся двох таких адвокатів: Станіслав Гурский і Жимонт. Друга категорія без осібноґо імени і спеціальних студій уживала ся до менш важних справ, де було треба більше часу як знання. Таким малим адвокатом міг бути кождий, хто заступав иншого перед урядом, але що не кождому було догідно займатися такими справами, то були такі, що в тім спеціалізували ся; найбільше брали ся до сього магістратські дверники-Поляки, що виручали й Русинів в ріжних справах. За таку адвокатуру в малих справах хопив ся Олександр; маємо двацять кілька актів з справами, які він переводив і можемо виробити собі добре понятя про його клієнтелю. Русини ходили до нього часто¹⁾, але побіч них чи не частійше міщане-Поляки так львівські²⁾, як і з инших міст³⁾, далі також шляхта⁴⁾, навіть воєводи (ч. 727); знаходимо ще одного Вірменина (ч. 736) і двох Жидів (ч. 700, 724) — се останне є доказом цивільної відваги Олександра, бо місто урядово збороняло міщанам бути заступниками Жидів (такого злочинника вважали просто поганином)⁵⁾. Справи, які вів Олександр досить одноманітні: се або

1) Ч. 616, 652, 667, 672, 696, 701, 718, 772, 833.

2) Ч. 814, 818; пор. Acta cons. Leop. IV с. 20.

3) Ч. 644, 655, 734, 751, 820.

4) Ч. 663, 727, 795.

5) Зубрицький Kronika під 1535 р. стор. 155.

дідиченне каменець, або жалоба з причини незаплачених довгів; раз виступав проти латинського каноніка — а канонік не ставився (ч. 616), раз против иншого адвоката Станіслава Турського (ч. 734), а раз в сепарацийній справі (ч. 772). Звичайно не має ніякого титулу; раз лиш названий procurator (ч. 644) і раз referendarius (ч. 772). З численної клієнтелі можна-б думати, що інтереси Олександра йшли добре; але чи зміг він поставити себе фінансово так добре, як його батько, й чи з'умів підвести з нужди сестру — про те все, на жаль, не можемо нічого сказати. Звістки про Ігнатовича уривають ся, з 1546 роком він щезає з актів.

Обі описані родини Ігната й Костя се старі львівські родини, що певно здавна сиділи в місті, були правдивими „міщанами“. Третій міщанин, про котрого зараз будемо говорити, стає міщанином аж на наших очах; перед тим він сидів не у Львові лиш де инде. Се рухливий попович Сенько, котрого стрічаємо в актах аж в 1540 рр.

Сенько був сином Антона пароха в Добромилі (ч. 770), але у батька дома не сидів, лиш поїхав добувати долю в Волощині. Тут вступив до служби молдавського воєводи Петра (чи може його попередника Стефана); служив досить довго і вірно так, що воєвода покладав у нім значне довіре. Коли раз воєвода мусів тікати перед Турками, що напали Волощину, дав Сенькови переховати 2 срібні позолочені шаблукки і мішочок з грішми. Але воєвода заховав ся десь так, що його Сенько ніде не міг знайти; повіривши чутці, що воєвода в Польщі, він заїхав разом з своєю родиною і родиною воєводи до Камінця. Та каменецький староста Іскшицкий прийняв його лихо і сконфіскував йому всі річи, лишивши тільки два коні, одіж і 2000 аспр. (ч. 678, 689). З Камінця заїхав Сенько до Львова, тут замешкав постійно і звідси домагав ся від каменецького старости звороту своїх річей; але не звернено йому нічого. Ще прийшла на Сенька инша біда, бо воєвода Петро обжалував його о крадіжху дорогоцінностей: мовляв крім сих шаблук і грошій Сенько забрав йому ніби 12 кафтанів зі срібними гудзами, кілька чаш, срібну мидницю, кинджали, „тайстру“ і инше. Перед комісарським королівським судом справу порішено на користь Сенька: признано його зовсім невинним (ч. 678, 689, 771).

У Львові купив собі Сенько дім на руській вулиці від дітей кушніра Стецька за 300 зол. (ч. 627) і оженив ся з донь-

кою Яцька Засковського (ч. 677). Як попович, отже чоловік обізнаний з церковною службою, заняв також посаду дяка (ч. 677) — одним словом загосподарував ся, як не можна ліпше. Але жите його мабуть не було дуже щасливе. Передовсім мав клопіт з жінками: перша вмерла йому скоро і її батько, Засковський, відібрав Сенькови все, що дарував жінці за житя (ч. 785); друга жінка Катерина Омелянівна вдала ся знов сварлива, і, як ми вже знаємо, задирала ся з Марусею, жінкою Стецька Луцького. Далі, як на кожного міщанина, прийшли на Сенька довги (ч. 752, 786) і мусів продати каменницю (ч. 791). Кінець житя пережив мабуть не у Львові, а десь під Коломиєю: здасть ся брав участь в якомсь селянським бунті і нападі селян на шл. Калиновську (ч. 924). 1547 р. згадує ся вже як померший, але ще два роки пізніше фігурують його справи в актах¹). Лишив одного сина (ч. 924).

Сі три роди: Костя, Ігната і Сенька Добромильського можуть послужити типовими родами серед тодішнього руського міщанства. Побіч них з сірої маси імен і назвиск виринає ще кільканадцять сильніше зарисованих фігур: з старшої генерації такий Андрій Клопіт, кравець, котрого синок торгоував кабанями, потім перекинув ся в шляхтича (ч. 911), а вкінці захотів стати владикою²) (ч. 911); Омелян кравець, котрого жінка „перехрестила ся“ на латинство, а сам він став монахом (ч. 216, 660 і ин.). Кузьма Жучок, що пристрасно збирав землю і мав в руках мало не 10 ріжних ґрунтів і домів; Онисько пекар, що зайшов до Львова з Бібрки, довгий час сидів на передмістю і щирою працею добив ся каменіці на руській вулиці (ч. 251, 649 і ин.); далі Давидко і Курило кушнірі, перший горячий прихильник братства, пізнійший фундатор церковної вежі, другий його противник; Павлик купець. З молодшого покоління Матвій Романович Мороховський, Хома дяк, Филип кравець, Яцько Засковський, Яцько Микулчич. Кожного з окрема обговорювати очевидно нема потреби; жите їх веіх іде на оден лад: найбільше часу присвячують торговлі, трошечки ремеслам, будують, купують і продають дома та процесують ся дрібку; звичайну одноманітність перерве часом виїзд до иншого міста чи в Волощину, Туреччину або приїзд купця

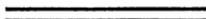
¹) Akta grodz. i ziem. X ч. 818, 830.

²) Галицькій вст. збірник III стор. CLXX = Harasiewicz, Annales ecclesiae ruth. c. 96—7.

з новим товаром на ярмарок; часом якась публична забава чи ігрища¹⁾; часом напад Татар або Волохів; часом пожежа; часом кровава егзекуція²⁾; часом весіле, похорон, родинний чи сусідський скандал, сварка, бійка — і знов жите пливе тихо, рівно.

Не рівно уложили ся лиш відносини між поодинокими націями Львова.

(Кінець буде).

¹⁾ Зубрицький, Kronika с. 149, 154.

²⁾ *ibidem* с. 135, 140, 141, 142, 170.

Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.).

Написав Др. Мирон Кордуба.

В 1645 р. загонала ся Венеція у війну з Туреччиною за остров Крету (Кандію). Тому що Туреччина під ту пору все ще вважала ся найсильнішою державою в Европі, звернула купецька республіка всі свої зусилля на дипломатичну дорогу, щоби притягнути иньші християнські держави до війни з „невірними“ та зновити давні пляни антитурецької коаліції, які в XV і XVI вв. займали уми Европи. В 1645 р. післала Венеція посла Тепольо до Польщі, і йому удало ся переконати короля Володислава IV, канцлера Оссолінського і кількох визначнійших панів, що війна з Туреччиною принесе Польщі і королеви великі користи. Володислав, котрий і перед тим рвав ся до воєнної діяльности, почав вже було збирати військо; одначе показало ся, що ся справа не знаходить прихильности ні в соймі ні в сенаті і Теполо мусів вертати домів з нічим.

Подібні заходи робила Венеція в Німеччині і Еспанії, користаючи з нагоди, що з уложеннем Вестфальської угоди 1648 р. австрійські війська стояли до свободної диспозиції. Невтомно працював венецький посол у Відни, Нікольо Сагредо, щоб обі галузи Габсбургів, німецьку і еспанську, втягнути у війну з Турками. Одначе і тут без успіху. Еспанія занята війною з Францією не мала охоти ні спромоги запускати ся у нові підприємства; Австрія не мала ще цілком свободних рук, бо переведенне постанов Вестфальської угоди викликавало що хвилі нові суперечки, а ті могли дуже легко заострити ся у нову війну. Одиноким успіхом венецької дипломатії у Відни було

визднання дозволу на побір рекрута в австрійських краях і республіка дуже пильно хіснувала ся тим дозволом протягом дальшого часу війни.

При тім не спускав венецький сенат очий з Польщі. Повстанне Хмельницького відобрало вправді надію на польську поміч, але з другого боку виявило також велику могутність козаків і давні пляни, при помочи козаків викликати диверзію на Чорнім морю, віджили на ново. У всякому разі залежало Венеції дуже на тім, щоби польсько-козацька війна покінчила ся як найшвидше і тому Саґредо попирав кандидатуру Яна Казимира на польський стіл, знаючи, що за нею заявив ся Хмельницький. Коли-ж з вибором Яна Казимира козаки відступили з під Замостя на Україну, загально вважано козацько-польську війну за покінчену і тепер у всіх посольських справозданнях звертає Саґредо часто увагу венецького сенату, що наспіла пора відновити стараня Тепольо. Розбите польсько-козацьких переговорів і вибух нової війни в 1649 р. відсунули ті заходи на короткий час. Зборівська умова 19 серпня 1649 р. подала, як здавало ся, розвязку козацького питання і спонукала Венецію до нових проб на польським дворі та заравом до висилки посольства до самого Хмельницького. Інтересно, що й віденські двірські круги заохочували республіку до навязання зносин з Хмельницьким. В однім із своїх листів до Сенату згадує Саґредо, що барон Шмідт-Шварцгорн, член цісарської воєнної ради і бувший посол в Царгороді, радив йому звернути пильну увагу на козаків, бо від них може Венеція дістати велику поміч против Турків¹⁾.

Справа проволікала ся зразу з технічних причин. Винайти відповідного посла до козаків не було так легко. Вже сама далека і небезпечна дорога робила то посольство мало приманливим; до того посол мусів хоч трохи знати місцеві звичаї, відносини, а також і мову. В Венеції не знайшов ся ніхто пригожий; попри се республіка не хотіла зразу сама офіційально висувати ся, не маючи певности, як Хмельницький прийме її посла, і тому поручила свому віденському резидентови винайти відповідну особу і заняти ся її висилкою. І Саґредови не пішло се легко. Вправді Джустініані радив йому поручити посольство Алеґретті-єви²⁾, котрий вже мав бути раз у козаків, але той під

¹⁾ Саґредо до сенату 2 мая 1650. Додаток ч. 20.

²⁾ Алєґретті (Allegretti), неважаючи на своє італійське імя Славянин.

ту пору був занятий де инде. Зразу звернув ся Саґредо до угорського палятина і сей обіцяв йому найти особу, котру можна би ужити до згаданого діла¹⁾. Однак до сеї обітницї не привязував резидент ніякої ваги, сумніваючи ся з гори про можливість успіху з того боку, тому що козаки не мають ніяких зносин з Угорщиною. В своїх листах до сенату висказує погляд, що посол до козаків мусить основно знати польську мову, і що найліпше було би взяти таки родовитого Поляка. Для того старав ся навязати зносини з папським нунцієм в Варшаві Торрес-ом і ужив до сего посередництва віденського нунція. Само собою властиву ціль посольства задержано в тайні; Торрес мав винайти лише особу, котра би зуміла зискати довіре козаків і Хмельницького та подавала Саґредови докладні відомости про все, що діється на Україні і про наміри Хмельницького²⁾. А що під той час була се річ зовсім звичайна, що резиденти удержували на власну руку по дальше віддалених місцях аґентів, аби про всякі події мати точні і швидкі відомости, то властиве призначене посла було таким робом доволі зручно замасковане. В тім напрямі написав не лише віденський нунцій, але й сам Саґредо до Торреса³⁾.

Варшавський нунцій зайняв ся сею справою ревно і вже 1 січня 1650 р. міг Саґредо донести сенатови, що Торрес обіцяв свою поміч⁴⁾. З разу вийшло мале непорозумінє; Торрес думав, що для зібраня потрібних вістей вистане вислати посла до Львова, і проте жертвував ся вислати його під покривкою своїх приватних орудок, для ліпшого замаскованя властивої ціли.

в Рагузи, був під ту пору політичним аґентом Еспанії, зразу в Польщі, потім в Царгороді; опісля перейшов в австрійську службу і віддав визначні услуги в посольстві до Москви.

¹⁾ Лист Саґреда до сенату 13 пад. 1649. Додаток ч. 1.

²⁾ Листи Саґреда в 20 і 27 пад. 1649. Додаток ч. 2 і 3. При тім звертаємо увагу, що в листі в 20 пад. 1649 находимо деякі інтересні подробиці про самого-ж Хмельницького. Вість, що Хмельницький є „gentiluomo Polacco della Russia“ важна тим, що походить із перших початків повстаня Хмельницького і являє ся новим важним аргументом против здогаду Каманіна, про походжене гетьмана із київських міщан. Також означене віку Хмельницького: „huomo di anni 54 in circa“ вказує бодай в приближеню на р. 1595 як дату його уродженя. Та дата тим імовірнійша, що згожує ся з иньшими звістками про сю справу.

³⁾ Лист Саґреда до Торреса в 30 пад. 1649. Додаток ч. 4 і 5.

⁴⁾ Саґредо до сенату 1 січня 1650. Додаток ч. 6.

Що до особи посла, предложив вже в кінцем січня 1650 р. Альберта Віміну, не називаючи одначе поки-що його імени; згадав лише загально, що має на приміті одного сьвященика, венецького підданого, який від двох літ перебуває в Варшаві¹⁾. На замітку венецького резидента, що не про Львів тут мова, а про подорож до самого Хмельницького, та що предложений кандидат ледви чи буде відповідний, бо посол до козаків мусить основно знати польську мову, коли вже не ту, якою говорять козаки²⁾ — варшавський нунцій зараз здогадав ся, чого властиво тут треба³⁾, і відповів, що заїхавши до Львова під покривкою його приватних орудок, може висланник поволи перебрати ся і дальше; що до мови, то вистане знане латинської, а навіть лиш італійської мови, бо Хмельницький обі сі мови добре розуміє⁴⁾.

Невважаючи на запевненя Торреса, що Віміна вже готовий до подорожі та що в справі винагороди за свій труд не ставляє великих вимог⁵⁾, висилка протягла ся ще кілька місяців. Причиною проволоки було вижиданє Саґреда на остаточні рішеня венецького сенату⁶⁾. А коли в цвітні 1650 р. виготовлено вірительну грамоту і посольську інструкцію для Віміни, вийшла препона з другого боку. Ціле се посольство держано досі в тайні перед польським двором і королем, а головно перед сенаторами і шляхтою; по тій причині було рішено вислати Віміну до Львова під покривкою приватних орудок нунція, або довірених справ нунціатури. Однак Торрес провідавши, що Ян Казимир не був би ворожим до такого посольства, рішив ся розкрити все королеви і канцлерови, надіючи ся від них великої підпори у цілій справі⁷⁾.

1) Торрес до Мельці (без дати). Додаток ч. 7.

2) Саґредо до Торреса 7 лютого 1650. Ibidem ч. 8.

3) По тій причині висловлює Саґредо своє здивованє в листі до сенату. Ibidem ч. 10.

4) Торрес до Саґреда 19 лютого 1650. Ibidem ч. 9. З посольських справоздань Віміни виходить, що інформація нунція лише в части була вірна. Вправді знав Хмельницький латинську мову і на тій мові віє розговор з венецьким послом, але італійської мови не знав ні гетьман ні ніхто серед старшини.

5) Листи Торреса до Саґреда з 12 і 19 марта 1650. Ibidem ч. 11—12.

6) Саґредо до сенату 12 марта 1650. Ibidem ч. 10.

7) Лист Торреса до Саґреда. Додаток ч. 17.

І справді положене Польщі було під ту пору таке, що загранична війна вважала ся одиноким виходом з магні. З одного боку шляхта сильно роздратована зборівською умовою думала над способами, як би відзискати „утрачену честь“ та відгрожувала ся Оссолінському, котрого вважала головним винником останніх невдач. З другого боку було загально відомо, що й Хмельницькому тяжко приходить ся держати українських селян в послуху, та що юрби незаписаних в реєстр під проводом Нечая ані слухати не хочуть про зборівську злагоду. З переяславської ради вислав гетьман посольство до короля з жалями, що в соймі не прийняли митрополита; домагав ся рішучого скасування унії, щоб усі церкви і маєтності, котрими володіють уніяти, звернено грецькому духовенству; жадав, щоб на Україні всі уряди роздавали ся православним та щоб коронне військо не наближало ся до козацьких земель. Послав дав король відповідь в маю, обіцяючи здебільша сповнити ті бажання, хоча добре знав, що обіцянки не зможе перевести, бо шляхта була дуже невдоволена тими домаганнями козаків. Обосторонне напружене було так велике, що навіть між Хмельницьким і воеводою Кисілем приходило до розладу і острих перепалок¹⁾. Загранична війна мала бути вентиляем для того обопільного напруження. Війна з Туреччиною була давною мрією Оссолінського ще з часів Володислава IV; коло сеї справи заходив ся він також в зимі 1648 р.²⁾; тепер думав рішучо перевести давні наміри в діло для і придбання союзників вибирав ся сам, неважаючи на свій пізний вік, у подорож до Італії.

Заохота до турецької війни прийшла ще й з другого боку. Балканські поневолені народи задумали вихіснувати некористне положене турецької держави і при помочи інших християн скинути турецьке ярмо. Тайним покровителем того руху був волоський воевода Матвій Басараба. На вість про зборівську злагоду Польщі з козаками зібрали ся відпоручники Болгарів до Тертіовіште, столиці Волощини, і вислали Петра Парчевича до Польщі з прозьбою помочи (в грудни 1649).

Парчевич приїхав до Варшави в половині січня 1650 р. з листами від воеводи Матвія, болгарського архієпископа Петра Деодата й інших. Оссолінський зайняв ся зараз справою, спро-

¹⁾ Костомаровъ, Богданъ Хмельницькій, II, 99—101 (Руска ист. бібл. т. X).

²⁾ L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 263—4, Львів 1883.

вадив короля з ловів до Варшави і під його проводом відбула ся нарада сенату. Всі визначніші сенатори заявили охоту дати поміч пригнетеним, але задумали втягнути до сего ще й інші держави. Парчевичови дали листи до цісаря і Венеції, а Оссолінський прямо звивав венецький сенат, щоби для близшого порозуміння в тій справі вислав якого значного посла до Польщі¹). Се було потім притокою до висилки Каваци до Варшави.

Всі ті пересправи не остали в тайні перед папським нунцієм, а коли він побачив, що король і канцлер ставлять ся дуже прихильно до плянів війни з Турками, рішив ся вихіснувати сей настрій і для посольства Віміні. Король видимо заінтересував ся сею справою і бажав Віміні як найліпшого успіху. Радив, щоби посол їхав в сьвітській одежі з огляду на ненависть, яку козаки мають до латинського духовенства, та вважав конечним передати Хмельницькому якийсь дарунок²). Оссолінський пересправляв в сій справі не лише з Торресом, але в перших днях мая візав ще з окрема Віміні до себе на послухане. На тім послуханю дав йому деякі практичні ради що до подорожі; повторив гадку короля, що ліпше йому їхати у сьвітській одежі, от хоч би в перебраню за тенуенського купця, щоби ліпше укрити ся перед селянами і шляхтою; обіцяв дати листи з порученем до Кисіля і київського митрополита. Далі розговорив ся про свої пляни зложити лігу против Турків, виявляючи свій намір — вибрати ся самому в дорогу до Італії, щоб тим успішнійше поперти сю справу. Згадав, що Хмельницькому він вже поручив післати частину невдоволеної товпи на Чорне море і сподієть ся тепер посла від нього. Пізнійше буде старати ся приготувити також похід на суші. Коли Віміна висловив побоюване, щоб тим намірам не перешкодила Москва, яка тоді ворожо ставила ся до Польщі³), та сумнів, чи король схоче післати козаків на Турків, коли висилає до порти послів для потвердження згоди — заявив Оссолінський, що Москва не зачіпить Польщі звязаної з козаками і Татарами, а що до згоди з Турками, то хоч сойм так ухвалив, але король

¹) Gf. J. Pejasević, Peter Freih. von Parchevich (Archiv f. öster. Gesch. Bd. LIX. Wien 1880, ст. 337). Д. L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 326—8. Здогадка Кубалі (Ibidem II, 405), що Віміні вислала Венеція доперва на візване польського сенату, як бачимо, хибна.

²) Лист Торреса до Саґреда 23 цвітня 1650. Додаток ч. 18.

³) Ст. Z. Kubala, Szkice historyczne. Poselstwo Puzzkina (прийшов до Варшави 16 марта 1650).

може задержати висилку послів і проводічи сю справу¹⁾. Таким чином Оссолінський цілою душею вернув знова до давних плянів турецької війни і сумніви Віміна що до щирости слів короля і канцлера були тим разом безосновні. Візвавши Венецію через Парчевича, щоб прислала свого посла до Варшави, закрутив ся Оссолінський коло поладнання московської справи; вислав післанця до царя зі скаргою на провокаційне поведене Пушкіна, і поробивши деякі уступки в хосен Москви, залагодив ціле непорозумінє²⁾. Маючи багато ворогів між сенаторами і шляхтою, переводив канцлер свої пляни у великій тайні і тому наставляв так сильно, щоби Віміна їхав в перебраню. Щоб уникнути хоч би найменшого підозріння про співучасть короля і свою в тім посольстві, казав навіть королівському секретарови Доні написати лист до польського посла у Відни з висказами обуреня короля з причини тайних коншахів Венеціан з Хмельницьким³⁾. В тайні вибирав ся в дорогу до Італії, щоби виєднати у папі й иньших італійських князів підмогу грошеву на війну з Турками; лише нечаяна смерть в день перед визначеним виїздом з Варшави (9 серпня 1650) перепинила переведене того наміру⁴⁾.

Таким чином Віміна вибирав ся в дорогу серед обставин, які значно улекшували йому його плян. Він мав не лише підмогу з боку папського нунція, але й поперте зі сторони короля та Оссолінського, котрий неважаючи на численних ворогів мав все ще великий вплив на справи держави. Кисіль і митрополит Косів мали поперти його діло у Хмельницького і надати посольству більш офіціальний характер, ніж се лежало в намірі самої сінборії.

Про особу самого посла не багато маємо відомостей. Альберто Віміна був родом з Венеції і підданим венеційської републіки. Вступивши до духовного стану, мусів з близше невідомої причини лишити родинне місто і укривати ся під прибраним іменем в Римі. Але і тут не був безпечний перед местію ворогів; венецький посол в Римі, Фоскарині, дізнавши ся про його побут в тім місті, післав йому пересторогу, щоби утікав дальше, бо настають на його жите. Тому подав ся

1) Лист Віміна до Саґреда 7 мая 1650. Додаток ч. 21.

2) L. Kubala l. c.

3) Лист Саґреда до сенату з 18 червня 1650. Додаток ч. 26.

4) L. Kubala, Jerzy Ossoliński, I, 1; II, 331.

Віміна до Неаполя, а відсіля до Польщі. Сюди наспів в 1647 р. і тут заопікував ся ним папський нунцій Торрес¹⁾. По при свої духовні обовязки і дипломатичні місії — в 1656-ім році їздив ще в посольстві до Москви²⁾ — займав ся писанем польської історії³⁾, та описом країв і народів, котрі бачив. З його творів дійшли до нас три: 1) *Historia bellorum civilium Poloniae*⁴⁾, 2) *Irruptio Moscorum in Poloniam et notitia Mosciae*⁵⁾, 3) *Relatione dell' origine e dei costumi dei Cosacchi*⁶⁾.

Властива ціль подорожи Віміна до Хмельницького вказана докладно у вірительній грамоті і посольській інструкції⁷⁾. Перш за все мав він розвідати, о скільки правдиві вісти про непорозуміне, а навіть отверту ворожнечу між Татарами і Турками та зброся Татарів. Ті вісти розширили ся по Європі з початком 1650 р. і викликали живе заінтересоване в Польщі і Венеції⁸⁾. Відповідно до висліду своїх розвідів мав Віміна виробити собі переконане, чи можна надїяти ся на похід Татарів з підмогою Хмельницького, чи ні. В першім випадку для більшої заохоти повинен був звернути увагу Хмельницького на славу, яку придбає собі війною з Турками, та на величезний зріст могутности і значіня козацтва в разі щасливого висліду виправи. Далі мав заявити, що Венеція не лише одобряє його наміри, але буде йому помічна відповідним зашахованем ворожих сил на суші і морю. Колиб козаки домагали ся сего, мав також обіцяти ще й окрему підмогу від республіки, але лише загально. В кінци мав розвідати, чи не хотіли би козаки вїйти в порозуміне з иньшими князями, прим. воєводами Молдавії і Волощини, та як ставились би до евентуальної помочи з боку Польщі.

1) Ст. Лист Віміна до Саґреда з 19 марта 1650. Дод. ч. 13.

2) Справозданя з сего посольства находять ся у Відни: *Staatsarchiv, Dispacci di Germania 1656.*

3) Лист Саґреда до сенату, 2 цвітня 1650. Дод. ч. 14.

4) Видана у Венеції 1671 р.

5) Мабуть ще не оголошене друком.

6) Видав проф. G. Ferraro. *Reggio nell' Emilia 1890.* Російський переклад сеї реляції зладив Н. Молчановський в Кіевск. Стар. 1900, I, 62—75.

7) Додаток ч. 15 і 16.

8) Говорено, що хан хоче доходити своїх прав на опікунство над малолітнім султаном. Див. L. Kubala, *Jerzy Ossoliński II.* 328 і 405 (ув. 39).

Коли б одначе не заносило ся на війну Татарів і козаків з Турками з їх власного почину, повинен був Віміна з свого боку піднести ту гадку і старати ся приеднати для неї Хмельницького. Головною заохотою мало служити запевнене, що Турки тепер вже не такі страшні і їх могутність не така велика, як давнійше. Се слідно з того, що на чолі турецької держави стоїть тепер малолітний султан, що міністри живуть з собою в незгоді, управа держави в великих непорядках, у війську з часта проявляють ся бунти¹⁾. Тому то вже шість літ бореть ся Туреччина з одною лише Венецією і то без найменших успіхів. Особливо мав Віміна звернути увагу на недавню блокаду Дарданелів венецькими кораблями, в якій республіка держала Туреччину через 22 місяці. Коли би до сеї війни приложив ще й Хмельницький свою сильну руку, можна би легко здавити турецьку силу. Тоді можна би почати на ново блокаду, чайки козацькі підплили би з Чорного моря аж під Царгород і хоч би нічого більше не вдали, як лиш перетати довіз живности і амуніції на кілька тижнів, прийшло би в султанській столиці до великих заворушень, а за тим пішов би неминучо розклад цілої держави.

Начеркнувши такий привабний образ, мав посол впевнити Хмельницького, що до виконання сего пляну з боку Венеції вже все приготоване; що венецькі кораблі, о скільки йому відомо, вже стоять у засідді в дарданельському проливі і ще сего місяця має туди відплисти сильна ескадра галер.

Остаточною задачею Віміна було — пильно уважати, яке вражінє зробить на Хмельницького отсе предложене, і розвідати, яку надію може мати республіка на його прихильність, якої помочи і яких субсидій в грошах будуть домагати ся козаки від Венеції. З другого боку мав розслідити, коли і з якими силами рушив би Хмельницький у похід, та звернути увагу на відносини козаків між собою, чи селяне, вилучені із реєстру Хмельницького, котрі з-за сього підняли бунт, вже приведені до послуху. Як із сього слідно, цілю посольства не було уложене якогось договору чи умови, а радше розсліджене терену і настрю; Віміна мав зібрати потрібні інформації, заохотити козаків до війни з Турками і таким чином підготовити терен до спіль-

¹⁾ На упадок Туреччини під ту пору вказують також австрійські послы барон Шмідт і Реніер у своїх посольських справозданях з Царгороду. Д. Віденське Staatsarchiv, Turcica (1650—4).

ного порозуміння. Тому він виступав не як посол венецької республіки, а як висланик венецького посла у Відни; його вірительна грамота була підписана лише Саґредом.

7 мая 1650 р. вїхав Віміна з Варшави¹⁾; 16-го був вже у Львові, відкіля повідомив Саґреда про свою щасливу і вигідну подорож завдяки опіці нунція²⁾. Відсіля через Константинів насїв в кінцем мая до Паволочі, де починала ся вже козацька територія. Тут побіч підстарости Станіслава Яніцького урядував представник козацького гетьмана і йому мусїв Віміна виявити властиву ціль своєї подорожи, бо інакше не хотїв його дальше пустити. Зрештою вість про прихід венецького посла рознесла ся швидко між людністю і всі догадували ся, що ціль сього посольства становить спільна війна з Турками. Віміна у своїх справозданнях до Саґреда вихваляє в одушевленем щирість і прихильність, з якою його тут витали та впевняли, що Хмельницький позволить козакам зробити набіг на Чорне море і дати поміч республіці. Не дбаючи про листи до Кисіля і Косова, котрі віз з собою, лишив Віміна Київ на боці та прямцював просто на Чигирин. Недалеко за Паволочію стрітив козацьких послів, що вертали з Варшави з відповідію короля на додаткові бажаня Хмельницького³⁾. Ті прийняли венецького агента між себе і цілу дорогу вигоджували йому мешканем, кіньми і харчем⁴⁾. Доперва у Сьмілій, 8 миль від Чигирина, зайшла немила приключка. Невважаючи на посередництво козацьких послів, відмовлено Віміні приміщення і він мусїв ночувати в поблизькім ліску в товаристві тих же послів, що не хотїли його кидати в біді. Сей поступок міщан Сьмілої не остав однак без карі і Хмельницький засудив головних зачинщиків на тяжкі роботи і тілесну карі.

Вечером третого червня приїхав Віміна до Чигирина. Зараз другого дня рано прислав до него гетьман Виговського з привітом з так далекої дороги та зазивом—на послухане. Дізнавши ся, що Хмельницький, ні ніхто з його окруженя не знає італійської мови, перевів Віміна вірительну грамоту на латиньску

¹⁾ Додаток ч. 21 і 22.

²⁾ Ibidem ч. 23.

³⁾ Д. ст. 5.

⁴⁾ Інтересне, що Віміна говорить про добробут на Україні в противствленю до загального знищення на Волини. Тому що Костомаров (Богданъ Хмельницкій II, 79) згадує про страшну дорожнечу під ту пору суперечить ціна продуктів подана в листі Віміні з Паволочі. Додаток ч. 24.

мову і доручаючи Хмельницькому оригінал враз з переводом, впевнив, що переклад також автентичний, надісланий Саїредом в дорозі в цілі уникнення труднощі при порозуміню. Гетьмана застав він в товаристві згаданих послів, що вернули з Варшави, і козацької старшини; при вході венецького агента підняв ся Хмельницький з місця, підійшов против нього до половини комнати, обняв його на повитанє і посадив поруч себе. По предложеню вірительної грамоти почав ся частунок горівкою, серед чого завела ся бесіда. Зразу випитував гетьман про відносини в Німеччині, про успіхи Венеціян против Турків, а далі візвав посла, щоби виложив своє діло. Віміна почав привітом від Саїреда і поздоровленнями по причині заключеня так почесного і корисного мира з Поляками. Відповідно до своєї інструкції сказав лише загально, що всі християнські володарі надіють ся тепер на рішучий виступ козаків против Турків; вказав на лихе положенє Туреччини та на чутки, що Татари готові також прилучити ся до козаків та покористувати ся сею нагодою на легку добичу; в кінци замітив, що було би великою заслугою, коли б козаки освободили свого патріярха і тільки бідних християн з під турецького ярма. Тому венецька республіка поручила Саїредови вислати його, щоби розвідав, на скільки сї чутки правдиві, і впевнити гетьмана, коли би він мав такі наміри, що морські і сухопутні війська Венеції відповідним виступом против Туреччини улегчать козакам і Татарам їх задачу.

Хмельницький відповів ясно і отверто. Зпершу подякував за привіт і висловив свою радість по причині успіхів венеційського оружя та готовість прилучити ся до доброго діла. Одначе справи домашні ще не зовсім уладжені, так що кожної хвилі треба бояти ся нових заворушень. Особливо згода з Поляками ще дуже непевна, бо вони вважають сю згоду обидою для себе. Вправді є між ними деякі люди доброї думки, що бажать спокую, але багато є неспокійних, що не перестають кидати погрозами і виявляють охоту до пімсти. Крім сього умови згоди ще не виповнені. Що до Татар, то він знає, що татарський посол був в Варшаві, але ще не дізнав ся, в якій цілі¹⁾; вправді вони звязані з козаками, але годі їм довіряти на стільки,

¹⁾ Посли від татарського хана були в Варшаві під ту пору, що й московські і предлагали королеви спільну війну в Московю. Д. Костомаровъ, Богданъ Хмельницкій II, 110—111; L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 328.

щоб лишати край без охорони перед можливим нападом. Всеж таки обіцяв предложити ту справу запорожському товариству під розвагу, висловляючи надію, що Венеція поперла б охоту козаків грошевою підмогою.

Віміна старався розвіяти сумніви гетьмана. Впевняв, що від Польщі нічого козакам бояти ся, бо вона спустошена і не має гроша; що неспокійні духи, котрі грозять війною, не приходять попертя у короля ні серед розсудної шляхти. Що до грошевої підмоги, зазначив, що Венеція не відреклася б дати яку грошеву підмогу козакам, хоча сама має величезні видатки. На се не відповів Хмельницький нічого, лише спитав у посла, чи має він паспорт від короля. Віміна сказав, що не старався про се, щоби удержати в тайні своє діло; однак король знає про сю подорож його і прихильний до справи. Тоді гетьман замітив, що до такого підприємства згода короля була б неминучо потрібна. Далі розговорився про пляни Володислава, почав їх дуже вихвалювати, згадав, що на тім соймі, де та справа обговорювала ся, був послом від козаків і добре знає неохоту Поляків до такої війни. Заявив навіть, що без ніякого вагування пішов би на Турка, коли б Татари також на се рішили ся; тому радив щоби Венеція післала посла до хана і заохотила його до сего.

Ся розмова тревала кілька годин аж до обіду. При обіді була присутна також і жінка Хмельницького; гетьман був веселий, шуткував (при чім дістало ся й польському королеви) і підніс два тости на щасливий успіх венеційського оружа. Доперва коли дали знати, що пора відправити послів від Татарів і від донських козаків, відпустив Віміну. Кілька днів опісля мав висланник Саґреда друге послухане у гетьмана, на яким розмова крутила ся головню коло того самого, що й за першим разом. При тім спитав Хмельницький, чому Венеція не старає ся втягнути до війни воеводів Волощини і Молдавії та семигородського князя й помогти їм скинути турецьке ярмо. Головню вдаряв на потребу приєднання хана і старався доказати, що від його участі залежить цілий успіх підприємства; зі свого боку обіцяв поперти змагання Венеціан листом до хана. По думці Віміни, Хмельницький бояв ся порозуміня Татарів з Польщею і тому всіма силами бажав замотати їх у війну з Турками, знаючи, що Польща сама не відважить ся його зачіпати; таким робом хотів собі забезпечити успіхи на Чорнім

морю. Не уйшло й се уваги гетьмана, що Віміна був властиво висланником віденського резидента, а не венецького сенату і Виговський у приватній розмові старався вивідати ся у Віміні причину сього. Посол відповів виминаючи, що сам не знає властивої причини, але думав, що республіці властиво ходило на разі о справджене вістий про наміри козаків, а доперва потім подбає навязати властиві переговори з гетьманом.

Останній раз прийняв гетьман Віміну в Суботіві 13 червня. Тут передав йому лист до Саґреда і пропускний лист, в якім поручав всім козацьким начальникам помагати послови в дорозі, давати коний і харчі;—для більшої безпеки додав йому сторожу із трех козаків. При прощаню висловив надію, що побачить його ще раз у себе, а між тим наступить порозумінє з Запорожцями про сю справу і розвідаєть ся про наміри хана; тепер хоче впевнити Саґреда про свою готовість взяти участь в так славнім ділі. Перед самим від'їздом переслав Віміні через Виговського гарну стрільбу венецької роботи, прикрашену ріжними металевими позолочуваними прикрасами; дав 6 талярів для посла, а 6 до розділу між його слуг на горівку і великі запаси поживи та напиків¹).

Меньш-більш те що сказав Віміні, написав гетьман і Саґредови. Згадавши про наміри Володислава IV, котрий вже навіть переслав був гроші козакам для збудованя чайок, зазначає, що ті пляни розбили ся о неохоту польських маґнатів і сенаторів, котрі перепинили козаків у поході на Туреччину і в несеню помочи Венеціанам. Підчеркує з особливим притиском свій союз з татарським ханом і просить Саґреда, щоб порадив венецькому сенатови післати послів до хана та приєднати його до участи у війні з Туреччиною. Кінчить обіцянкою, що в таким разі, розумієть ся за згодою польського короля, і він не відмовить своєї помочи²).

Таким робом посольство Віміні дало більш неґативний вислід. Стало ясно, що Хмельницький не має зовсім наміру запускати ся з головними своїми силами у війну з Туреччиною. Се висловив гетьман зовсім отверто у своїй відповіді послови зараз

¹) Д. листи Віміні з Паволочи 29 мая 1650 і зі Львова 28 червня 1650. Додаток ч. 24 і 27—29.

²) Лист Хмельницького до Саґреда 13 червня 1650. Додаток ч. 25.

при першій авдієнції і таке вражінє відніє також Віміна. Причини, котрі навів гетьман при тій нагоді, були зовсім правдиві. Згода з Польщею не була така тривка, як се думали за границею, можливість заціпки з польського боку не так зовсім виключена, як се говорив і думав Віміна¹⁾. Хоч король і Оссо-лїнський раді були бодай на який-то час задержати згоду з козаками, одначе їх вплив на настрій шляхти ставав що-раз менший. Затвердженє зборівської угоди переведено на соймі лише з великим трудом, а київського митрополита таки не пущено до сенату. Ще тяжше було з переведенєм постанов зборівської умови: з одного боку католицьке духовенство не хотіло ніяк згодити ся на знесенє унії, чого домагав ся Хмельницький; з другого товпа селян, що брали участь у війні і вважали ся козаками, ні чути не хотіли про поворот під панську кормигу. Гетьман пробував зразу строгостию придусити невдоволенє, але незабаром переконав ся, що таким робом підкопує лише свій авторитет. Він швидко зміркував, що з сеї муки не буде хліба, і що ні король і ні він не в силі додержати умови, що обопільний антагонізм не зменьшив ся, а противно росте все більше. З ріжних сторін України доходили вісти то про репресії панів, то про бунти і грабежі селян; саме перед приїздом Віміна, в маю 1650 р. прийшло до острої перепалки між самим гетьманом та київським воеводою Кисілем²⁾. Хмельницький бачив ясно, що нова війна з Польщею неминуча і що тепер не пора запускати ся в непевну гру з Туреччиною. Не довіряючи Татарам — часті ссилки хана з польським королем непокоїли його — він старав ся приєднати собі ще й иньших союзників і як раз під ту пору розвинув незвичайно живу дипломатичну діяльність. Не поминув при тім і Туреччини і в перших місяцях 1650 р. вислав у Царгород якогось полковника; жертвував султанови союз і просив заборонити Татарам набіги на Україну; обіцював навіть піддати цілу Україну під протекторат султана, коли Туреччина зобов'язе ся боронити край перед ворогами³⁾.

¹⁾ Се переконанє висказує Віміна не лише в розмові з Хмельницьким але й в листі до Саґреда: [Chmielnicki] sà, ch'essa [Polonia] non può moversi, mancando d'huomini, denari e concordia. Додаток ч. 27.

²⁾ Костомаровъ cit. I, II, 100.

³⁾ Ibidem II, 113.

Саме в той час, коли Віміна вертаючи з Чигирини задержав ся у Львові і там писав своє посольське справозданє до Саґреда, витає Хмельницький в Чигирині турецького чавша Османа-аґу, що мав довести до остаточного порозуміння між гетьманом та портою.

Всеж таки гетьман не хотів різкою відмовою перетинати тої нитки, яка навязувала ся між ним та Венецією. При тім мав подвійну ціль на оці. Ми вже згадали, що козаки не довіряли Татарам. Хмельницький знав про всилку Поляків з Татарами, знав також, що Татари підмовляють Поляків до походу на Москву. Ті наміри були йому дуже не на руку, бо в його інтересі лежало не допустити до ближшого зближення між своїми союзниками і завзятими ворогами; побоював ся також, що упоравши ся з Москвою союзники повернуть свої сили на козаків¹⁾. Тому з одного боку остерігав він царя перед грізною небезпекою, з другого хопив ся нагоди звернути увагу Татарів в иньший бік. Коли би Венеція успіла приєднати хана до війни з Турками, Україна була би на довший час забезпечена від татарських набігів. Се спонукало гетьмана вдаряти в розмові з Віміною на потребу пересправ з Татарами і висунути ту справу на перше місце в листі до Саґреда. Щоби тим більше заохотити Венецію, аби вислала посла до хана, він робить свою поміч у війні з Турками просто залежною від участі Татар. При тім міг надіяти ся, що така війна вплине користоно на настрої умів на Україні. Вказуючи на неможливість цілковитого відслонення України з огляду на непевне положенє, він зараз же натякнув, що частина козаків при відповідній грошовій підмозі може зробити набіг на Чорне море. Війна з бісурманами все була популярна на Україні і Хмельницький безперечно думав звернути туди ті невдоволені елементи, котрі бунтували ся против нього і утруднювали йому його власне становище. Так зрозумів відповідь Хмельницького і Віміна, пишучи у своїм справозданю, що хоч поміч гетьмана дуже сумнівна, то все таки є надія на якийсь менший похід козаків. Заразом висловляє погляд, що і такий малий похід може віддати неоцінену прислугу Венеції і тому радить не жалувати грошей та викликати його за всяку ціну; вже сама вість про козацький набіг може викликати бунти серед поневолених Турками народів, спонукати

1) Ibidem III, 111.

Молдавію, Волощину, Семигород, а навіть Москву до заціпної війни, а Туреччина zagrożена з сього боку певно згодить ся на користний мир з Венецією¹⁾.

Зрештою обі сторони, Венеція і козаки, вважали поїздку Віміна лише початком дальших переговорів в тій справі. Що для Венеції мав бути Віміна лише пробним бальюном, виходило з півофіціального характеру посольства. Хмельницький се зрозумів і про прощаню з послом висказав надію, що його ще побачить у себе²⁾. Віміна підчеркуючи вагу козацької помочи налягає в листі до Саґреда на потребу нового посольства до козаків і жертвує знова свої услуги. Тому й не вертав він до Відня, лише довгий ще час ждав у Львові остаточного рішення своєї республіки в тій справі. Венецький сенат дійсно заходив ся коло висилки нового посольства до Хмельницького, котре за радою Саґреда поручено самому-ж таки Віміні. Сим разом мало се бути цілком офіціяльне посольство від імени сенату. Саґредо закупив вже навіть дарунки для Хмельницького і козацької старшини, і ті дарунки мав Кавачца в переїзді через Відень забрати з собою та переслати Віміні. Одначе що раз то більше заострене між Польщею та козаками казало що хвиля надіяти ся вибуху нової війни; з огляду на се надія на поміч козаків против Турків упала зовсім, а з сим відкликано Віміна зі Львова³⁾.

ДОДАТОК.

Отсі листи до посольства Віміна вибрані всі з віденського Haus- Hof- und Staatsarchiv-у, відділу Dispacci di Germania за pp. 1649 і 1650. Видаємо їх майже в цілости з незначним скороченем менше важних місць і звертаємо між иньшим увагу на інтересний побутовий матеріал в останніх справозданнях Віміна. У виданю задержуємо всі прикмети мови і правописи ори-

1) Віміна до Саґреда. Додаток ч. 28.

2) ...che sperava [Chmielnicki], che fos'io presto à rivederlo. Додаток ч. 27.

3) Віденське Staatsarchiv: Dispacci di Germania 1650.

інаду, змінюючи лише для лекшого зрозуміння наголос відповідно до правил теперішньої правописи.

Ч. 1. Відень 13 падолиста 1649.

Саґредо до сенату.

Dubito mi riesca difficile il ritrovar soggetto, che si potesse inuiare al Chiminielski, come VVEE. commandano. Penso per tale effetto conuenirsi ricorrere in Ongheria; già ne ho fatto cenno sotto altro pretesto et come da me al sig. co. palatino¹⁾, il quale mi ha promesso, applicarni il pensiero et dice, sperare, che troveremo, chi corrisponda et possa trattar seco. La settimaná venuta procurerò dire a VVEE. qualche cosa più particolare.

Parmi altre uolte in tempo dell' ecc.-mo Giustiniano si pensasse, d' impiegare in ciò un sacerdote Raguseo, detto monsign-re Allegretti, intimo assai del duca di Terranoua, et che in sua gioventù era stato tra Cosacchi; hora egli non è qui²⁾.

Ч. 2. Відень 20 падолиста 1649.

Саґредо до сенату.

Riescono uane le dilingenze impiegate sin hora per ritrouare soggetto, che si portasse al Chiminielski. Il sig. palatino d' Ongheria mi promette, che occorrendo non ci mancherà persona atta, ma non mi pare hauer fondamento per assicurarne VVEE. Il Chiminielski è gentilhuomo Polacco della Russia, che ha seruito lungamente nelle armate Polacche, et fatto poi capo dai Cosacchi, ha saputo mantenersi tra quelle genti molto barbari et metterle nel posto auantaggiato, in che già sono costituite. È huomo di anni 54 in circa. Li Cosacchi non hanno corrispondenza con nessuno a Vienna, nè in Ongheria; li mercanti Italiani od' altri forastieri, che sono in Polonia, non trattano con loro; solo gli Armeni, de quali ne sono più case in Polonia, negotiano con essi, et di questi bisognerebbe valersi, ma con circospettione, mentre le loro attioni sono minutamente osseruati della corte.

¹⁾ Pálffy Pál.

²⁾ Був тоді політичним агентом Ескавії.

La difficoltà consiste a ritrouar qui persona, perche questa douerebbe intender perfettamente la lingua Polacca, et meglio sarebbe, che fosse Polacco naturale, che qui non si uede. In Polonia non saria cosi difficile l' incontra occasione, anzi partirà per quel regno trá due o tre settimane amico mio, che conosco per huomo sincero, et promette concertare con alcuno a mio beneplacito quest' affare.

Ч. 3. Відень 27 падолиста 1649.

Сагрето до сенату.

Ho continuate le diligenze con ogni spirito, per ritrouar soggetto, che trattasse col Chiminielski, ma ne ho perduto ogni speranza, non ci essendo qua certo persona atta. Bisogna perciò uolgersi in Polonia. Io ho pensato, che nessun meglio potria trattare quest' affare, che il nontio Torres¹⁾, come capo degli ecclesiastici, alcuno de quali per minor osseruatione bisognerebbe impiegar in esso, oltre che la bontà et ingenuità di questo prelato é commendata al maggior segno. Tanto ho douuto auennare à VVEE., acciò elle prendano la deliberatione, che parerà loro propria. Intanto io per scoprir terreno et facilitar la essecutione di quegli ordini, che elle mi impartissero, faccio per uia di semplice informatione scriver a Torres da questo mons. Melzi²⁾ sotto pretesto, di sapere il fondamento delle voci sparsesi, che Cosacchi si muouessero, per scorrer in Mar Negro, et col fine di hauere per gli auisi et per il resto, che occorresse una corrispondenza in quelle parti.

Ч. 4. Відень 30 падолиста 1649.

Copia di lettere [di Nic. Sagredo] scritte a mons. nontio in Polonia.

Ще досі не мав чести взнайомити ся з нунцием, але його прихильність до республіки (Венеції) і її заступників, особливо в часі теперішньої турецької війни, дає йому відвагу звернути ся до нього в одній важній справі. Già qualche settimane uenne di costà auiso, che Cosacchi si preparassero con buon numero di saiche per entrar nel Mar Negro; parue, che anche tanto si confermasse nella seguente, ma di poi niente altro si intese. Io portai queste notizie (che sarebbero dell' importanza, che è ben nota a V. S. Ill.) all' eccel. senato, ma non ho subsequentemente potuto, o saputo, riferire cosa conforme, o contra-

1) Папський нунцій в Варшаві.

2) Нунцій у Відні.

ria, con verun fondamento. Patisco però in un certo modo rossore appresso l' istesso eccel. senato, dubitando, che la mancanza delle notizie sicure di quello si potesse, o non si potesse, sperare da quello parte, sia imputata a mia negligenza. Che perciò doppo bauer in domo qua ricercato alcuna confidenza con soggetto, che fosse tra i medesimi Cosacchi, et che bramerei havesse anche confidenza col Chiminielski, onde maggiormente fondati fossero li suoi avisi, sono stato persuaso, ricorrer a V. S. Ill., credendo, che facilmente lei per la sua grande autorità, et prudenza, et per la dipendenza in particolare, che hanno tutti gli ecclesiastici da essa et dei quali molti ne sono fra i Cosacchi, hauerà modo di farmi la gratia, che desidero. Il mio oggetto è, di introdurre communicatione con persona di abilità, che si ritrouasse fra i Cosacchi, hauesse cognitione et confidenza, se possibil fosse, col Chiminielski, per auisar de loro disegni et operationi, et per intendersi et corrisponderi meco. Si crede, che il più proprio saria ualersi di alcun ecclesiastico. Сею справою віддасть нунцій прислугу цілому християнству.

Ч. 5. Відень 4 грудня 1649.

Саґредо до сенату.

Mons. nontio, qui scrisse a Torres in Polonia in conformità di questo ho accennato con le patte, ma perchè egli mostrò desiderio, che io ancora con proprie lettere raccomandassi l' interesse a Torres, ho stimato d' essequirlo et la copia occlusa informerà VVEE. del modo, con che ho eletto, di promouere l' essecutione degli ordini loro, che non credo posse esser maggiormente cautellata.

Ч. 6. Відень 1 січня 1650.

Саґредо до сенату.

Il nontio di Polonia cortesemente mi promette ogni sua opera per la corrispondenza col Chiminielski. Io insisto nel concetto di desiderarla per leuarmi il rossore appresso l' eccl. senato, quando per difetto di essa li miei auisi mancano di buon fondamento. Mi conferma però il sospetto, che il Chiminielski tratti unione col Turco contro la Polonia.

Il sig. palatino partirà per l' Ongheria superiore doppo dimani; lo prego efficacemente, procurar persona, che tratti col Chiminielski et mi assicurò, che egli ui si impiegherà con affetto.

Ч. 7. [Кінець січня 1650].

Copia di lettere di mons. nontio Torres di Warsavia a questo di mons. Melzi.

Se cotesto eccl. amb. Veneto uouole hauere di qua alcun corrispondente per serui della Ser. Republica, é necessario, che usciamo dalla sfera del paese. Io ho fatto qualche diligenza et con piu d' una religione ancora per hauer qualche soggetto al proposito, che nel principio cominciassse a corrisponder meco. Sono cose difficillissime a crederci, quanto manchino nella perseueranza e nella fede. Per l' adietro sono stato raguagliato di qualche cosa, ma sempre fuori di tempo et con tanto poco ordine et anche tal uolta uerità, che é degna di stupore. Nel tempo dell' interregno, et quando haueuano si grande necessitá di saper il netto degli andamenti de Cosachi, per dar fuore gli ordini opportuni per la resistenza, mons. arcuiuescouo primate col consenso del senato si indusse, a mandare in quella parte un soggetto scielto, perché ne raguagliasse il uero. Et fra quello della republica et il proprio gli diede 20.000 fiorini, et pure non scrisse una lettera, né comparue qua un foglio de suoi.... Onde conchiudo, che è necessario per hauer l' intento, che noi ci prouediamo di qualche forastiero.

In cosa io ui trouo un soggetto suddito della ser. republica Veneta da due anni in qua, huomo già conuto, sacerdote di esquisite talenti et sufficientemente, a mio credere, per il mestiero, che desidera il sig. ambascadore.

Io uolontieri me ne priuerò et lo manderei a Leopoli sotto colore di qualche mio priuato interesse, quando sua eccl. pensa di seuirsene et si inducesse di manteneruelo....

Ч. 8. Відень 7 лютого 1650.

Copia di lettere scritte [da Sagredo] à mons. nontio Torres in Polonia.

Дякує за заходи положені коло сеї справи. Quanto al negotio in sé, io posso dire, che d' altra parte ancora mi uiene confermato, se bene superfluamente, quello V. S. Ill. si compiacce toccare dell' habilità del soggetto proposto, dirò non per oppositione ma per consideratione, che Leopoli non è il luoco del bisogno, et che crederei per securità della persona, che si mandasse, et bene del negotio, douesse ella possedere perfettamente la lingua polacca, quando non quella, che si praticasse fra i Cosacchi.

Qua haueuo già incaminata con la participatione di mons. Melzi qualche diligenza, della quale non posso di meno di attender

l' essito. Prego però V. S. Ill. compiacersi, che io differisco uno o due settimane, quanto porterà il negotio a scriuer con maggiore particolarità a V. S. Ill....

Ч. 9. Варшава 19 лютого 1650.

Copia di lettere di mons. nontio Torres.

Відповідь на лист Саґреда з 7 лютого. Годить ся заждати в сею справою 1—2 тиждні, як Саґредо хоче. E ben vero, che Leopoli non é il luogo per il nostro bisogno; io ben si lo inuierò a Leopoli sotto qualche pretesto di mio priuato interesse, o pure di questa nuntiatura, perchè essendo cognita la persona in questa corte, non si penetrasse facilmente il fine di questa missione. Di colà poi si spingerebbe a poco, doue il buon seruitio della ser-ma rep. lo chiamerà. In quanto al rischio, è certo, che ui si espone; egli però è cosi rassegnato nella divina dispositione, che da materia di tenerezza il uederlo cosi ben risoluto.

Che questo non habbia la lingua rutena, come i Cosacchi, suppirà con la latina et con l' italiana, quando possa giungere ad abboccarsi col Chiminielski, loro capo, intese da lui ambedue queste lingue assai perfettamente¹⁾. Et non douendo trattare con altri, che con questo, resta solo che ui si conduca felicemente....

Ч. 10. Відень 12 марта 1650.

Саґредо до сенату.

Intendo dalle lettere dell' EEVV., che quando il soggetto proposto da Torres si disponesse condursi al Chiminielski, tratteriano seco, et nel medesimo tempo mi giungono le risposte del nontio alle mie considerationi, et senza che io gli habbi meno nominato già mai il Chiminielski, mi dice, che il predetto soggetto passerà Leopoli, si condurrà al Chiminielski, con cui non ui sarà difficoltà a trattare, possedendo egli le lingue latina et italiana; dice, che questo come forastiero et meno abhorrito dai Cosacchi, non solo delli Greci uniti, ma anche delli latini ecclesiastici (habitanti cioè fra loro), hauerà meno difficoltà, et in fine, che egli arde di desiderio di sacrificar la vita in seruitio di Dio et di VVEE.

Io, acciò non si consumi più in utilmente tempo in aspettare

¹⁾ Зі справовдань Віміна виходить, що Хмельницький не знав італійської мови.

risposte, ho procurato disponer il negotio in maniera, che con la sola delle presenti VVEE. habbino perfettionato l' ordine di questa espeditione et possino commandare la loro volontà.

Ч. 11. Варшава 12 марта 1650.

Copia di lettere di mons. nontio Torres all' ambre. Sagredo.

Io non lascio di drizzarui i miei deboli uffici, et sia certa V. E., che per la parte del sogetto non s' attende, che gl' ordini di Lei, perché io lo mandaró in compagnia d' altri, con pretesti di missionario o d' altro sin in Tartaria¹⁾, al Chiemilnischi et al Nieciai²⁾. Ma se Deo uorrà per sua misericordia, hauer in grado et ascoltar le preghiere de fedeli col dar qualche felicità a questa mossa, io spero di uederui in breue anche il Wallacco et Moldauo, che non hanno mai atteso altro, che congiunture simili, per liberarsi dalla tirannide ottomana; et per tutte quelle regioni potrebbe discorrere la persona, che si espedisse.

Ч. 12. Варшава 19 марта 1650.

Copia di lettere di mons. Torres [до Саґреда].

Одержав лист в 8 марта; особа призначена на посла на Русь і до Татарів готова на кождий наказ. Le mie facultà di nuntio si estendono, sin doue giungono l' armi di questo regno, et lo mandaró come mio dipendente e ministro, sin che sarà fra cattolici e fra i fedeli. Doppo sarà necessario, che egli si muti di habito et che si serua di quello di qualche ordine religioso regolare o pur di secolar Polacco. Intorno alla zifra, non essendoui hora occorrenza di momento. Io lascio, che V. E. stessa gliela dia colle istruzioni di quanto hauerà da operare, douendo dipendere solo dall' autorità di V. E. et da suoi cenni. Egli non aspira ad emolumento nè prouisioni di sorte alcuna, è suddito della Republica, e come buon cattolico sacerdote et vassallo, cosi desidera di meritare appresso Iddio et appresso il suo principe... In questo viaggio, che se non passasse più oltre, che alli soli confini del regno, sono sopra cinquecento miglia, sarà dunque necessario, che sè gli accomodi un riduano all' uso del paese con quattro cauali,

1) Тоді розійшла ся вість про ворожнечу між Татарами і Турками і була надія прведнати Татарів до ліги против Турків.

2) В тім самім листі згадує нунцій, що Нечай — голова опозиції против Хмельницького.

un cocchiere, un seruitore, e per poter riceuer in sua compagnia qualche religioso o qualche secolare, da potersene fidar. Qui non si trouano osterie per i viaggi, nè alcuna sorte di commodità, onde necessariamente bisogna hauer i caualli proprii e portarsi quello, che ancora bisogna per il vitto...

Ч. 13. Варшава 19 марта 1650.

Copia di lettere del Don Alberto Vimina [до Саґреда].

Жертвує свої услуги амбасадорови і венецькій республіці і подає близьші відомости про себе. Il s. dottor Sanfiore, ch'è mio compare, darebbe molte informazioni di me, se il mio nome non fosse mascherato, hauendomi un errore, al quale i sensituii interessati hanno uoluto dar titolo di colpa, necessitato a rendere più custodita la mia salute colla celatione del nome. Il s. caualiere Foscariini di gloriosa memoria, saputo, ch'io mi ritrouauo in Roma, mentre egli era ambasciadore straordinario, mi fece segretamente auuertito, ch'io mi partissi, perchè sapeua, che mi ueniua insidiata la uita. Di la passai a Napoli, e facendomi la necessità curioso, mi portai in Polonia, doue ho trouato ricouro e protettione presso questo mons., che m'ha sempre trattato con somma humanità. De miei costumi e delle mie habilità penso, che possa da questo prelato esserle stata data qualche notitia; se le desiderasse più piene, le riceuerebbe da mons. Pisani, vescouo di Ceneda, doue i miei fratelli tengono casa....

Ч. 14. Відень 2 цвѣтня 1650.

Саґредо до сенату.

Пересилає листи від нунція Торреса і Альб. Віміні. Comprenderà la pub. prudenza, che se egli [Vimina] opera come scriue, conuiene esser huomo di non ordinaria habilità et capace d' ogni negotio. Mi uiene hora detto, che egli si impiegasse nello scriuere le historie di Polonia. Io ueramente non mi ricordo di lui, se bene egli dichiara hauer memoria di me.

Ч. 15. [Цвѣтень 1650].

Copia di lettere al Chimielinski, credentiali per il Vimina [від Саґреда].

Il nome di V-ra Ecc-za, reso a titolo di un' esquisita prudenza et singolare ualore glorioso fra la Christianita tutta, rimane ancora appresso me in quell' alto grado di estimatione, che cospicuamente

merita. Ho perciò uoluto darmi l' honore di baciare la mano a V. E., pregandola riconoscermi per il suo sentimento, come procurerò per tale comprobarmele con gli attuali seruitii, che la fortuna mi habilitasse poterle rendere.

Et perché ho stimato a tale ufficio poco adeguato il mezzo di una semplice lettera, ho risoluto ualermi dell' espeditione di dno. Alberto Vimina, che espressamente renderà le presenti a V. E., al quale la prego farmi honore di credere, ciò che in mio nome douerà rappresentarle.

Deuo principalmente rallegrarmi con V. E. delle grandi speranze, che la Christianità tutta ha risposto nel ualore di Lei et dell' occasione, che sè le offerisce di immortalare il suo nome, congiungendo alle vittorie et grandezze il merito appresso Dio, mediante quello, che acquisterà con la Christianità tutta et principalissimo con la Ser. Republica di Venetia mia patria, la quale procurerà con l' estimatione et con ogni altra uia comprobare questa uerità a V. E. Con cui non mi estendo di uantaggio, rimettendomi alla uoce del Vimina, che supplirà a tutte le mie commissioni, onde senza più resto col baciare a V. E. cordialmente la mano.

Ч. 16. [Цвѣтень 1650].

Instruttione a Don Alberto Vimina.

Чим швидше має вибрати ся в дорогу до Хмельницького і старати ся, щоби справа, для якої він висланий, не потерпіла проволочки. Про улекшенє йому подорожи та можливі способи забезпеченя поручено подбати вунцєви.

Il suo scopo deue esser, di giunger quanto prima fra i Cosacchi et portassi subito al Chimielinski, per saper in primo luoco, in quale stato si ritrouino queste diuulgate mosse del Tartaro, cosi quanto all' attuale et presente loro effetto, come quando questo non fosse per alcun accidente sino all' hora segnito, quanto alla loro prossima dispositione et speranza, che se ne possa tenere. Deuo dunque figurarmi due cose. L' uno, che ui sia o si possa sperare la mossa del Tartaro con gli aiuti de Cosacchi; l' altro, che ella sia disperata.

Nel 1-o caso V. S. si contenterà, presentate le mie lettere credentiale al Chimielinski, assicurarlo non solo del contento, con che la republica sentirà queste generose resolutioni, ma appresso assicurarlo, che la medesima sia per secondare li suoi valorosi attentati et progressi col tener uiuamente traugiato il nemico per mare et per terra. Non mancherà di quei concetti, che uogliono ad' infiammare

il suo animo alla prosecutione della impresa, rappresentandogli non solo la gloria, che ne risulterà al suo nome, ma quegli accrescimenti di grandezza et potenza, con li quali Dio bened. premierà le sue pie et salutari fatiche. Come poi la occasione portasse et come VS. fosse richiesta, darà speranza, che la republica concorrerà anche con qualche aiuto. Trattendosi però negli universalì, aspetterà li susseguenti miei ordini, li quali doueranno fondarsi sopra le notizie di quello anderá succedendo. Osserverà pure, se ui potessero esser concerti di altri precipi, come del Moldauo et Vallacco; in oltre quali fondamenti si facessero sopra il concorso della Polonia, et tretto quello, che la Sua auuedutezza conoscesse utile a sapersi per pontualmente informarmene.

Nel 2-do caso, che fosse disperata cioè la mossa del Tartaro col Cosacco, douerà V. S. doppo pure presentate le stesse mie lettere, che possono seruire per ambe le occasioni, formare un complimento aggiustato col Chimielski, dicendogli della stima, in che è non solo appresso me, ma appresso la ser. republica, il suo nome. Conoscersi il suo zelo christiano altrettanto, quanto la generosità del suo cuore, che saperebbe applicarsi, se non ad imprese magnanime. Parer, che Dio reserui a lui la piu gloriosa etc... Mentre il formidabile imperatore Ottomano, universale nemico di tutto il corpo della Christianità, hauendo quasi che in uano per il corso di sei anni cimentate le sue forze contro la sola republica di Venezia, sottoposto ad un rè fanciullo, tra li discordia de ministri, i disordini del gouerno, le inimicizie fra le militie etc... pare, che tema la sua percossa dalla sola forte mano di esso Chimielski. Può considerare la sua virtù, che hauendo l' armada della republica assediato strettamente più uolte il canale dei Dardanelli, ma ultimamente per il corso di 22 mesi havendolo tenuto cosi stretto, che non ha hauuto adito di entrare nè di uscire una piccola barca; se mentre tanto farà di nouo, scorresse una poderosa armata de Cosacchi l' Eussino portandosi... in uista di Constantino-poli stesso, quando altro non si facesse, che impedire la condotta de uiueri a quella uasta città, nella quale nè ui sono, nè possono intradursi munizioni capaci a nutrire quel numeroso popolo per settimane, qual tumulto non si conciterebbe. Quali conseguenze, afflitto cosi il capo, non ridonderebbero alle membra dell' imperio. Sarebbe questo un tagliare l' arbore alle radici, per coglierne frutti, quali nessun altro secolo hauerebbe prodotto....

Passera poi V. S. ad assicurarlo, quando si disponesse a questo, che la Republica seconderà certo le sue imprese col stringer et tener uiuamente traugiato il nemico per mare et per terra. Anzi per sua

informazione et per ualersene nelle occasioni di pronta mossa da quella parte, sappi, che già i vascelli della Republica staranno asse-diando il canale de Dardanelli et questo mese ui si douerà portare una forte squadra di galere; onde resterà serrato et intieramente pre-ccluso quell' adito, facilitando gli effecti et il bene alle operationi, che si facessero dalla altra parte.

Osseruerà poi molto attentamente, come siano riceuti dal Chi-mielinski questi concetti et studierà come principal fine di tutto il suo negociato, per ben penetrare, quello possa la republica promettersi dell' animo di lui et delle sue risoluzioni, applicando in ciò tutta l' industria et l' opera, douendosi con lo scandaglio d' esse deliberare, quello occorrerà in così graue materia. Subodererà, quali aiuti et con-tributioni di denaro potrebbe pretendere dalla republica? Appresso con quali forze dissegnasse di muouersi? A qual tempo? Et qual fonda-mento si potrà fare nella continuatione d' esse? Ancora procurerà ben osseruare, in quale stato di quiete siano i Cosacchi tra loro; se li villani esclusi dal rolo de Chimielinski et perciò ribellatisi, si siano riddotti sotto la sua ubbidienza; et in fine anderà lei perscrutando li fondamenti delle speranze et li dubbii del ritardo di questo attentato, per informarmi di tutto per regola degli ordini, che douerò continua-re a V. S. Vederà ancora, in qual modo si potesse far capitare il denaro, con che la republica assentisse aiutar la mossa del Chimie-linski et penserà non solo alla sicurezza del ricapito, ma ancora alla cautella o dissimulatione d' esso.

Se trouasse allestita alcuna mossa de Cosacchi, douerà nella ma-niera medesima et con le forme et eshibitioni perscritte per procu-rarla, fomentarla et incalorirla, acciò segua più uigorosa et più pronta, che si possa per quel frutto, che se ne potesse presentamente con-seguire.

Сю інструкцію може Віміна лиш шифровану носити в собою і ста-рати ся як найчастійше прислати вістп. До листу до Хмельницького най додасть відповідні титули.

Ч. 17. Варшава 16 цвітня 1650.

Copia di lettere del mons. Torres [до Саґреда].

Дякує за лист; другий лист передав Віміні. Intorno al suo uia-ggio, egli è dispostissimo a farlo, ancorche non sia senza qualche ri-schio della uita istessa, poiche d' esser rubbato e sualigiato io non m' assicuro, che non segna subito, che hauerà lasciato i Latini, et che sia entrato fra Greci auuezzi a mille rapire et sceleratezze. Io,

come dissi, lo mandarò con mie commissioni, qualche da un luogo possa prender lingua dell' altro, et in questa maniera andarsi auanzando, e quando uedesse un pericolo manifesto, io lo consiglio a non esporuisci, per poter tirar auanti le commissioni di V. E. e della causa che porta, che è di Dio, ma spedisca uno al Chimilnieschi, notificandogli la sua conditione, e che gli permetta, di poter giungere auanti di lui con sicurezza. Essendomi accorso, che il ré non dissentisse, ma che più tosto è per riceuerne gusto, io ne parlerò con S. M-tà formalmente et spero, che mi aiuterà negli indrizzi più sicuri, che saranno possibili, e la sua notitia et autorità potrà cooperar. ...issimo¹⁾ al nostro intento. La secretezza è molto necessaria...

Ч. 18. Варшава 23 цвітня 1650.

Copia di lettera del nontio Torres [до Сагреза].

Говорив з королем про намір висилки венецького посла до Хмельницького. Il ré mi disse, che approuaua le risoluzioni di V. E. e mie, che ne haueua gusto grande, che non mi daua lettere, per non iscoprirsi, ma che si auertisse, di non inuiar colà il Vimina con abiti clericali, ma da secolare per l' odio naturale, che quei scismatici portano a persone religiose, e massime a quegli del rito latino, o che habbiano con loro qualche unione. Che si procurasse, di mandare al Chiemilniski qualche regalo (perchè in queste parti non s' opera, che con interesse e per lo più sono soggetti uenali). Io non deuo trascurare i ricordi dati da S. M-tà, onde in ordine al uestir del Vimina, anderà da secolare e dell' altro gli ho detto, che per hora faccia le scuse per 'l publico, dica il uero, oue si trouaua e donde uiene spedito con incertezza dell' arriuo a S. Ill., ma che l' assicuri non solo del gradimento ma dell' corrispondenza ancora della Ser. Republica.

Ч. 19. Варшава 29 цвітня 1650.

Copia di lettere di don Alberto Vimina [до Сагреда].

Giouedi passato mons. nontio si portò al gr. cancelliere, per dargli parte della mia missione ai Cosacchi, hauendo stimato necessario questo ufficio, per non incontrare nella mala sodisfattione di S. E., onde seguisse, che uedendosi trascurato, s' opponesse con l' autorità sua alla buona riuscita, che si desidera. Il motiuo, dal quale mons. si è lasciato eccitare a questa riuelatione, sta fondato sul sup-

¹⁾ Текст ушкоджений.

posito, che essendo noto al rè questo negotio, non dourà credersi celato al gran cancelliere... Mostrò Sua Ecc., di uedere uolontieri mons. et si dichiaró, di sentire piacere della resolutione presa dalla scr. republica, lodando il consiglio. Відтак розводить ся над положенем справ в Польщі і доказує, що так канцлер як король нераді із його посольства до Хмельницького та що їхні прихильні заяви не щирі.

Ч. 20. Відень 2 мая 1650.

Саґредо до сенату.

Già il Vimina ha principiato a corrisponderi in ziffra meco. Non intendendo io repplicarsi da mons. nontio all' assignamente fatto di cento fiorini il mese, stimo si sarà trouato aggiustato, et il Vimina hauerà a questo hora intrapreso il viaggio, al quale piaccia a Dio bened. assistere. Et deuo qua aggiungere, che lo Smit¹⁾ in un lungo discorso di più di un hora mi persuadesse, ad applicare a questo mouimento de Cosacchi, come quello, che egli consideraua nella congiuntura infelice d' hora, l' unico salutare rimedio ai mali presenti.

Ч. 21. Варшава 7 мая 1650.

Copia di lettere di don Alberto Vimina [до Саґреда].

Перед кількома днями закликав його вел. канцлер, заявив своє бажанє, щоб Турків заатаковано з сього боку і подав йому деякі ради. Disse e hauerebbe stimato a proposito, ch'io mi fingessi mercante Genouese, il quale capitasse in Russia per informarsi del traffico delle ceneri e legname, con che si sono gl' Olandesi auuanzati a grandissimi proffetti. Quest' essere il più sicuro mezo, d' incaminarmi e trattenermi, e più gradito dalla plebe et dai nobili. Passo dopoi a dirmi, che mi uolea accompagnare con lettere al palatino e metropolita di Chiouia schismatici, colla protettione dei quali sarei passato con minor pericolo alle stationi del Chmielniski. Розговорив ся потім про свої пляни ліги против Турків і вгадав, що коли йому позволить здоровлє, поїде до Італії, щоби там—підперти сю справу. Ratificò poi d' hauer mandato al Chmielniski per intendere, sè possa inuiare qualche parte di quelle turbe seditiose e mal contente nel Mar Negro, e ch' aspettaua di momento il messo. Esser però il suo pensiero di far al presente questa proua, ma di procurare in auenire anche la mossa per terra. Віміна подякував за се, лише висловив побоюваннє, щоб тим шля-

¹⁾ Член воєнної ради (Hofkriegsrat), головний референт до турецьких справ у Відні.

хотним намірам не перешкодили Москалі, котрі, як бачить ся, стремлять до війни з Польщею. Канцлер замітив, що він сього не боїть ся, бо Москва не зачіпить Польщі звязаної з козаками і Татарами... *Ma io replicai, come S. M-tà potrà mostrarsi inclinato ad incitar i Cosacchi contra il Turco, hauendo dichiarati amb-ri alla Porta per la confermatione della pace. Rispose, ch'era uero, e che s'era passato a questa risoluzione in riguardo al decreto formato dalla dieta sopra questo particolare. Tutta uolta essersi sospesa la missiore e potersi dal rè produrre in lungo a suo piacere senza essequirla. Закінчив новими висказами бажаня, зробити прислугу Венеції. Ma io non so ciò, che potro fare et quanto mi posso promettere dei fauori di S. E.... Risoluo pertanto di partirmi questa medesima mattina, poi c' hauerò riceuute le lettere dal s. gran-cancelliere. La mia prima mossa sarà verso Lublino, dove penso di prender lingua... (Шифрованим письмом): Il s. gr. cancelliere mi ha trattato colla cortesia... e perciò mons. ill. nuntio non dispera il fauore di lui. Potrebbe essere, che ciò fosse uero, ben che io sappi, che il gr. cancell. non è scarso di parole, tutto che dispensiero manco prodigo di fatti. Crederei però, che dicesse da uero, quando non si fosse incontrato nelle congiunture presenti dei Mosco-uiti, perchè non é dubbio, che uolendo i Cosacchi la quiete del regno, é necessario, smaltire la moltitudine di quei rustici, che sono auezzi à toglierla.*

Ч. 22. Варшава 7 мая 1650.

Нунций до Саґреда доносить про вїзд Вімини.

Ч. 23. Відень 18 червня 1650.

Саґредо до сенату.

Ho lettere del Vimina de 16 Maggio da Leopoli, oue era giunto sicure et commodamente coi fauori procuratigli da mons. nontio. Partiu il giorno seguente per Constantinoua et hauerrebbe prosegnito il niaggio con tutta la celerità possibile.

Ч. 24. Паволоч 29 мая 1650.

Copia di lettera del Vimina [до Саґреда].

Son giunto saluo a Paulocia, 23 leghe da Constantinoua, paese, dou' ha principio il popolato de Cosacchi. Qui m'è stato mestiero di smascherarmi, altrimenti mi sarebbe stato impossibile di passar auanti. Son stato ben reduto et l' agente, che tiene qui il s. general Chiemilnisch, m'ha voluto seco a pranso, m'ha fauorito biada per li

cavalli e dice, di volermi dar una guida, Il vice-starosta della città, gentilissimo cavaliere Polacco, sig. Stanislao Janniski, s'è pure affatticato di farmi cortesia et s'è esibito di inuiarmi sicure queste lettere. È gentilhuomo cattolico d' età prouetta e c' ha di questi consumati venti anni nella dura seruitù delle galere di Chio. Egli subito suppose, che io fossi inuiato al sig. general de Cosacchi, per prouocarlo à muoversi contro il Turco, onde comincio a far voti, perchè segui l' effetto. Lo stesso credete il mio hospite et disse, di desiderar quest' occasione.....

Dimandai al sig. agente, doue si trouasse il sig. general, et mi rispose, che si portaua all' armata martedi uenturo oltre il Boristene, tre giornate lontane da Ceerin, facendo il conto, che mi restassero ancora 43 leghe, per compir questo viaggio. Altre nuoue non seppe darmi et disse, di sperar per la pace, quando i Polacchi non uogliono la guerra.....

In questo paese si uedono le genti tutte grasse et rubiconde, et li terreni colti. Et per dir qualche cosa et far paragone delle miserie di Volinia et delle douitie di queste contrate, un essemplio insinuerà facile all' E. V. la notitia: Nel partirmi da Costantinoua, uiddi due poueri sfortunati; uno che haueua un quarto di cauallo sopra le spalle, l' altro, che hauea la pele attorno d' un altro; proua di due furti, de quali aspettauano in quella maniera d' esser puniti. Castiga, con che si pensaua d' atterire la turba degli affamati villani et di toglier loro l' ardire di frequentar questo rapine. All' opposto, comperassimo hieri sera sei oua per un caranteno et un mezzo agnello da dietro grosso (io il giudicai di 10 libre di peso) per cinque carantani.....

Ч. 25. Чигирин 13 [3] червня 1650.

Копія листу Хмельницького до Саґреда.

Illustrissime ac Magnifice Domine Legate mihi plurimum Amice observandissime!

Litteras a Perillustri Magnificentia Vestra per Magnificum D. Albertum Vimina nobis allatas quam gratissime suscepimus, animadvertimusque ex ys Perillustrem Magnificentiam Vestram multum nobis exercituique nostro a Serenissima Republica Veneta apprecare amoris; nec non minus ex narratis Magnifici D. Alberti intelleximus manifestam gratiam et futuram benevolentiam exoptare eandem Republicam Venetam. Quam etsi non perversam cernimus, et eandem corde amplectimur, tamen moderno temporis spatio haec obsequia nullo modo exhibere Serenissimae Reipublicae possumus, eapropter, quod pia

memoriae Invictissimus et Serenissimus Wladislaus Quartus Rex Poloniae id constituit et habere voluit, ut tota manus militum contra Turcos uiritim consurgat, et nostro exercitui Zaporoviensi pro expeditione eiusdem belli, pro classibusque marinis pecunias dedit, quas paratas hucusque super ripam Boristhenis habemus. Solum in causa sunt Magnates Reipublicae et quidam Consiliary, quod bellum Serenissimo ac Inuictissimo Poloniarum Regi Wladislao cum Turcis inire non admiserunt et nobis, Serenissimae Reipublicae Venetae auxiliatricem manum dare volentibus, prohibuerunt. Quapropter ne hoc lateat Perillustrem Magnificentiam suam volumus, quod summam gratiam comperimus Magnifici Chan Scitharum fratris nostri, qui in omni occasione praestare auxilium nobis non denegauerat. Itaque et Perillustrissima Magnificentia Vestra suadeat Serenissimae Reipublicae Venetae, ut mittere velit Tabellarios ad Illustrissimum Chan, quin si ipse praestare opem Serenissimae Reipublicae Venetae consenserit, neque nos cum scitu et adminiculo Serenissimi ac Inuictissimi Regis Poloniae, D-ni nostri clementissimi, auxilium dare Serenissimae Reipublicae Venetae recusabimus. Hoc tamen quam maxime nobis exoptamus, ut Deus ter optimus maximus summa benignitate sua congreget universos Christianos Principes in cumulum amicitiae unum, ut concatenati uinculis amicitiae manentes, hostilitati omnium resistere possemus, de nobis autem nostroque benevolo erga Serenissimam Republicam Venetam studeat et velit bene mereri. Plura oretenus Legato Perillustrissimae Magnificentiae Vestrae oretenus uerbis explere ac significare concessimus, itaque obsequia nostra humillima in gratiam Perillustris Magnificentiae Vestrae reddimus.

Datum in Czyhryn, Juny 3 die, anno 1650.

Perillustris Magnificentiae Vestrae amicus ad obsequia: Bohdan Chmielnicky, Hetman woyska Jego Kr. Msci. Zaporowskiego ręką swą.

Адреса: Perillustri ac Magnifico Domino et Domino Nicolao Sagredo Equiti, Oratori Venetiae ad Caesarem, amico nobis plurimum observandissimo ad reddendum patet.

Ч. 26. Відень 18 червня 1650.

Саґредо до сенату.

... Poi aggiunse l' ambasciadore [di Spagna]: „Le ho a dare una cattiva noua. Il re di Polonia ha penetrato, che Lei [Sagredo] unitamente col nontio hanno espedito un soggetto al Chiminielski, senza comunicar seco et ne è sensitissimo. Il Visconti¹⁾ quaabbia al mag-

¹⁾ Польський посол у Відні.

gior segno; mi ha conferite lettere del Doni¹⁾ in questo proposito et comprendo, che il rè ne sta piccato. Io lo conosco et mi imagino, che questo non potrà far buon effetto, onde uorrei, che V. E. pensasse a mitigarlo. Io ho procurato col Visconti di raddolcire et ho detto hauer io la colpa di questo, perche persuasi V. E., uedendo suanità la speranza che la Polonia attaccasse il Turco, di intavolar qualche corrispondenze col Chiminielski. Che è uero, che non sapeuo quello fosse seguito, ma che tutto si opera col fine del servitio di Dio et del Christianesimo, et che succederebbe col principale della Polonia, onde non ha questa, nè il rè, a dolersene. Tanto disse l' ambascadore..

Per quello riguarda al Doni, io non posso se non supponer le querele del rè artificiose, uolendo occultare il secreto della confidenza, che ha hauuto seco il nontio.

Ч. 27. Львів 28 червня 1650.

Copia di lettera del Vimina [до Саґреда].

Бог улєкшив йому дорогу до Хмельницького і позволив швидко вернути ся. Як його там прийняли, коротко опише. Non si puo credere, con quanto gusto habbiano i Cosacchi sentito il nome Venetiano, quanto si siano consolati dei progressi felici dell' armi Venete, ch' erano pero passati a qualche loro notitia. Entrato nel paese de Cosacchi 30 leghe lontano da Czyhryn, doue risiede il sig. generale, fui subito accarezzato, e sei leghe piu sotto mi riceuettero in compagnia loro gli ambasciatori Cosacchi, ch' erano stati in Varsauia, facendomi commodare d' alloggio, caualcature e vitto ancora. Fu colà mistiere d' iscoprirmi, perchè non puo persona alcuna entrar in quei confini, che non manifesti prima il negotio, che ue la conduce. Et il manco male, che riporti quell' ardito, che tenta uiaggio tal', è il ritroceder infruttuosamente, non seruendo ne pure i passaporti regy, quando si ricusi di manifestare gli affari, che s' hanno da trattare, com' io ho ueduto l' essemplio e l' arresto di persona tale. Per la uia fui sempre ben ueduto ed accompagnato con augury, che 'l sig. general accossentisse la libertà, di scorrere il Mar Nagro e suffragare la ser. republica. A Smiala, cittadella solamente lontana otto leghe da Czyhryn, fui per patire qualche sinistro incontro, negandomisi l' alloggio, tuttoche si fraponessero gli ambasciatori; onde cacciato dalla città, hebbi forza di pernottare alla foresta, poco doppo seguitato dagli ambasciatori, che non mi uolsero lasciar solo quella notte. Non è pero la temerità

1) Секретар польського короля.

degli autori di quel tumulto restata assente dal castigo; percioche fu subito dal s. generale fatto prender' il prencipal' et altri due conosciuti piu insolenti, condannando il primo a seruire co' ferri a piedi sei mesi. Portando terreno, per la costruzione d' una diga et ad esser doppio appiccato i secondi, a seruir pur sei mesi nell' opere medesime manuali co' ferri a piedi, et ad esser bastonati, tolti loro i caualli e tutte le robbe loro, e riducendoli a mendicità. La sera, ch'io giunsi in Czyhryn, venerdì il terzo giorno di Giugno, m' incontrai nell' assenza del s. generale, onde notificai solo al console della città il mio arriuo. Ma poco dopo sopragionto mi peruenne colla uisita d' un suo, inuiandomi anche rinfresco di pane, cervosa e pesce. La mattina poi mando il suo segretario, gentilhuomo Polacco, persona molt' accorta ed il primo nell' autorità presso il s. general, à uedermi. Questo sig. mi disse, che 'l s. generale si consolaua, ch' io fossi arriuato salvo a portarli l' honore della uisita di V. E. e le buone notizie, ch' intendeva dell' armi della ser. republica, alla quale desideraua di scriuere. A questo nuouo ufficio sodisfeci pure co' complimenti dovuti, replicando, che sarei volontieri a render gratie a S. E. di questi fauori, quando sapessi, che la mia uisita non gli portasse noia. Il segretario mi rispose, che all' hora sarebbe il tempo a proposito, ond' io m' inuiai subito al palazzo. Trovai il s. generale nella sua stanza cogli ambasciatori accennati et alcuni commandanti Cosacchi. Si mosse dal suo luogo, e m' incontrò a meza la stanza, abbracciandomi e facendomi doppio sedere appresso di se. Gli presentai la credentiale di V. E. e con essa un transunto latino della medesima, perche saputo, che 'l generale non haueua cognitione della lingua Italiana, nè persone presso di se, che la possedessero, presi ispediente di trasportarla subito in lingua Latina, onde non riuscisse infruttuosa per mancamento della credentiale Latina la mia missione, mandando a V. E. la copia ingionta, perche ueda, ch' io in tutto mi son' aggiustato all' Italiana. Dissi poi, che V. E. praticando il costume solito di scriuer in Polonia in lingua nostra Italiana, m' hauea spedito colle credentiali nel medesimo idioma, ma che considerato dopoi la distanza cosi remota dalla corte, e percio sospettando ancor il difetto de' possessori della lingua Italiana, mi haueua dietro inuiato il transunto Latino delle credentiali. Le ragioni non dispiacquero, onde senz' altra replica comincio a farmi brindesi d' aquavita, che corse molte volte attorno, ne mai si depose, sinche uenne l' hora del pranso. Ed intanto mi domandò alcune curiosità delle cose d' Alemagna e qualche particolare dei progressi dell' armi Venete, finche gli parue di com-mandar, che mi fosse fatto cenno, perch' io spiegassi a bocca le mie

commissioni. Dissi dunque d' essere stato inuiato da V. E. perch' io gli bacciarsi le mani e gli significassi la stima, che si fa della persona di lui ed il gusto, che si sente, c' habbi aggiustato la sicurezza propria e de suoi con pace cosi honoreuole e uantaggiosa. Ch' i principi christiani erano entrati in speranza, che fosse per rompersi l' otio presente, del quale suole^a la natione Cosacca mostrarsi insofferente, mouendo l' armi per terra e per mare contro 'l Turco, che staua esposto all' aggressioni da questa parte senza difesa, inuiate le sue forze tutte per fermar' i progressi dell' armi Venete, essaggerando i rinforzi mandati ai Dardanelli. Вказує на се, що сили Турків ослаблені і заняті в ріжних місцях. Ch' era precorso grido, che 'l Tartaro si unisce co' Cosacchi, inuitato dall' opportunità di questa occasione... a far certi acquisti, procurandosi il 1-mo il possesso dell' Imperio Ottomano, che pretende, e se gli deue i 2-i liberando della seruitù il loro proprio patriarca e tanti pueri Christiani. Che per questo la ser. republica di Venetia hauea uoluto, che s' inuiasse persona ad intender la uerità di questi romori, ed assicurar' in tal caso S. E., che sarebbe il Turco cosi stretto dall' armate marittime e terrestri Venete, ch' hauerebbe a forza lasciato libero ai Tartari e Cosacchi l' effettuazione delle loro imprese.

Mi rispose, che ringratiaua V. E. della uisita cortese, e che prim' ancora della mia venuta s'era inteso quanto fossero felici i progressi dell' armi Venete ed i tumulti in Costantinopoli. Che come si rallegraua della felicità di queste 'riuscite, cosi applicerebbe volentieri all' impresa, quand' hauesse assicurato in maniera le cose domestiche, che non gli restasse da temere novi trauagli intestini, non riputandosi ancor sicuro della fede de Polacchi, che si stiman' offesi al uiuo. Esser ben alcuni di miglior senno, che desiderauano la pace, ma trovarsi ancor' huomini inquieti, che non lasciano di frequentar minaccie e di vantarsi di voler uendette, oltre che non sono ancor adempite le condizioni della pace. Sapere, che l' ambasciatore Tartaro era stato in Varsauia e non hauer' ancora penetrato, per quai fini, e se ben gli fratello e collegato, non deuer pero tanto fidarsi della fede di lui, che deua lasciar senza custodia il paese ed esposto alle incursioni di quei barbari. Tuttauia non lascierebbe di proporre alla compagnia di Zaporosa questo negotio, perchè ne fosse tenuto proposito e consulta, supponendo ancora, che la ser. republica di Venetia hauerebbe fomentato l' inclinatione de Cosacchi cogli aiuti necessarii de contanti.

Io replicai, що козаків так багато, що можуть розділити ся, що від Польщі нічого їм бояти ся, бо вона спустошена і не має гроша, що неспокійні духи, котрі грозять війною, не знаходять попертя у короля

ні у розважної шляхти. Soggiunsi poi, ch' io supponeuo, che la ser. republica nostra non hauerebbe disapplicato dal fomentar l' aggressione de Cosacchi sopra 'l Turco con qualch' esborso de contanti, tuttoche obbligata a continuare immenso dispendio di tesori. A queste repliche non mi rispose cos' alcuna, ma mi domandó, s'io haueuo passaporto del rè. Io dissi di no, e di non hauerlo desiderato, per tener piu celata la mia missione, ma che però S. M-tà era informata di questo mio viaggio, e si mostraua contenta. Rispose uerament' esser necessario l' assenso di S. M-tà per l' impresa і почав вихвалювати паміри Володислава, згадав, що на тім соймі був він послом від козаків, що знає добре неохоту Поляків до таких підприємств. Коли би Татари рішили ся йти на Турка і він пішов би. Радив, щоби післати посла до хана і заохотити його до сього. Що Татари в таких відносинах до Турків, як були козаки до Польщі до педавна. Lo pregai all' hor' a dirmi, se quell' aiuto che hauea iuiato de Cosacchi al cham era per tentare l' impresa contro il Turco. Rispose di no, ma per debellar' i Cirkassi, che denegauano al cham la scielta tributaria de ragazzi... Tra questi discorsi, che durarono alcune hore, si framezarono sempre brindesi d' acquavita, finche fu apparecchiata la tavola e portato il pranso, al quale mi volse seco, durandosi anche doppo a bere lungamente fin tanto, che l' hora di spedire due ambasciatori, uno Tartaro, l' altro de Cosacchi Dunensi, lo persuase a licentiarli con due brindesi di vino generoso alla felicità de progressi dell' armi Venetiane. Inteso io dunque, che si trouano questi ministri, mi feci curioso di sapere, che negotio hauessero. Mi fu peerciò detto, che 'l Tartaro era uenuto a ringratiar' a nome del suo sig-re il Chmielnicky della missione, che gli hauea fatta de Cosacchi per l' impresa de' Cirkassi, e quello dei Dunensi, sudditi del Moscovita, a confermar la loro lunga fratellanza con i Cosacchi Zaporoski et a raccomandarsi alla protezione del generale... Пояснює, що то є допеські і запорожські козаки. Fui ancor' un' altra volta all' udiienza dal s. generale e si replicarono i medesimi discorsi. Aggiunse solo un quesito, perchè la s. republica Veneta non si affatticaua, di persuader il Valacco, Moldaou e Transiluano, che sono schiaui del Turco, a mouergli guerra ed a mettersi in libertà? Io non seppi, che dire. Passò poi al particolare del cham, e s' affatticó di mostrare, che dalla mossa di lui dipenderebbe certo la caduta dell' Imperio Ottomano, e che perciò bisognava fare studio di disporlo a moversi, dicendo di volerlo anc' accennare nelle sue lettere a V. E., come ha fatto. La causa della qual premura fu poscia da me esaminata, e mi pare d' incontrarla. Vede il Chmielnicky, huomo accortissimo, che non può temer' altre aggressioni, che

di quel barbaro confinante. Percioche sè ben motiua d' hauer sospetti dalla Polonia, sa però, ch' essa non può moversi, mancando d' huomini, denari e concordia. Vorrebbe dunque ueder' il Tartaro impegnato nella guerra Ottomana, della cui conspiratione co' Pollacchi restarebbe assicurato e facilitato a suoi il corso e la vittorie per l' Eussino. Sabato poi fu gli XI (secondo veramente lo stile uecchio de Rutheni li 3-o del med. mese)¹⁾ mi fece andar' a Sabbatocia, cittadella sua fauorita, doue mi riceuette colle solite cortesie. Mi disse all' hora, che volea spedirmi e mi consegnò lettere per V. E. con passaporto fauoritissimo per la partenza e ritorno ancora, nel quale si comanda a tutti li colonnelli, capitani, giudici etc. che mi concedano facile il passaggio, commodandomi di caualli, passe, sale, con quello fa di bisogno, e tre Cosacchi, uno che preceda, due che m' accompagnino. Hebbi qui per ultima conclusione, che speraua, che foss'io presto a riuederlo, intanto che si consultaua co' Zaporoski sopra il negotio e s' iutendera qualche cosa dei pensieri del cham, volendo, che nel mentre assicurassi V. E. della sua piena dispositione, d' intraprender questa gloriosa impresa. Mi fece poi condurre al mio quartiere, inviando poco doppo il suo segretario, che mi presentò a nome del sig. generale una bellissima carabina, la cui canna è tutta con oro ed argento lauorata, come dicono a Venetia alla Zemina, con rota pure peregrina, con figurine di metalli dorato, maniera di lavoro da me per l' addietro non più veduta e col resto degli abbigliamenti corrispondente. Fece anco dar sei taleri ai miei seruitori ed altri sei per me per l' acquauita. Mi mandò appresso galline, corne, pane, acquavita, medone beuanda la più stimuta, che si fa con acqua, mele e fior di lupulo ed una fiasca di vino, capitando poco appresso i trombetti e timbalo, a darmi il buon uiggio.

Anc' io al segretario donai un bellissimo e curioso fucile, accortomi, che lo uaggheggiaua e gli riuscì molto caro. Qui credo hauer compito i particolari più curiosi, onde non uedo, che mi resti, se non di sodisfare V. E. del ragguaglio, in che stato si ritrovi la Russia. Circa la quiete, io dirò in una parola quietissima, *невдоволені селяни не можуть збунтувати ся против Хмельницького. Хвалить гостинність козаків.* Il general dell' artiglieria, il giorno, che precedette la mia partenza, doppo pranso mi condusse quasi a forza, doue si vende il medone, e colá fattone portar coi mastelli di legno su la tavola con

¹⁾ Помилка; ріжниця між обома стилями виносила в XVII віці 10 днів. Лист Хмельницького датований 3-го, проте після нового стилю було се 13-го.

acquauita, uolse, che uenissero suonatori e si ballasse, dispensando di quelle bevande largamente á quanti capitauano trattenendomi anche qualche hora della notte. Ruuida cortesia e molto al genio Italiano molesta, ma però espressiua di grand' amoreuolezza.

Ч. 28. Львів 28 червня 1650.

Copia di lettere del Vimina Nr. 2 [до Сарреда].

До попереднього листу додає деякі замітки. Primamente suppongo esser necessario, che la ser. republica scriua al sig. general Chiminielski, ringratiandolo delle cortesie, con che è stato accolto un servitore di V. E., et dell' inclinatione, che tiene di giouare alla causa comune della Christianità. Dico questo, perché il secretario mi fece a parte quesito, per qual causa la ser. republica non haueua scritto, ma delegata questa cura a V. E. Io gli risposi, di non saperlo, ma credeuo, che essendo il pensiero di intendere le notizie di queste parti appoggiato alla uigilanza dell' E. V., fossero alla medesima state inuiate commissioni, di procurare la uerità dei rumori sparsi et di introdurse qualche prattica col s. generale...

Що до суми, якої домагали би ся козаки в разі походу на Турків, questo è da me stato molto curiosamente cercato, et spetialmente appresso il s. segretario et gli ambosciatori Cosacchi, che furono in Warsavia, et mi risposero numero infinito. Tutta uolta io lo suppongo molto limitato et ristretto per li sospetti accennati del s. general, se però il cham non si muoue anche egli.

Ma tanto è grande la consequenza del bene, che potrebbe risultare anche da mossa debole, che io stimeSSI douersi comperare con ogni prezzo.

Et primo, perche può bastare anche una picciola incursione a mettere gran spauento nei popoli assaliti, essendo la fama non mai scarsa nelle relationi, con le quali rappresenta per grandi anche le cose di picciolo momento. Onde resterebbe l' Ottomano obligato ad impiegare molte forze alla difesa di quei siti et la republica solleuata mirabilmente per questa diuersione.

Secondariamente, perchè diuulgandosi questi rumori potrebbero molti mal pazienti della seruitù Ottomana farsi animo, a scuoter il giogo: Moldauo, Vallacco, Transilvano et forse il Moscouita medesimo non trascurerebbe quest' occasione di approfittarsi nella desolatione del suo imperio.

Terzo, perchè inclinando la ser. republica alla pace, potrebbe facilmente incontrarla honesta et uantaggiosa, uedendosi il Turco

obligato a concederla, attaccato da questa parte et sospetto di incontri peggiori. Але коли Венеція хоче далі вести зносини з Хмельницьким, мусить післати йому і секретареві дарунки; також не можна поминути і інших начальників. Віміна жертвує свої услуги, коли би республіка хотіла його ще раз післати і жадає на кошта виправи 1000 угор. вл. Оправдує ся, чому прийняв лист Хмельницького до Саграда, хоча там не було виписано належного титулу.

Ч. 29. Львів 28 червня 1650.

Estratto di ziffra del Vimina [до Саграда].

Nel ritorno ho passato per una cittadella, oue habita un ambasciatore il più vecchio degli accennati et mi dimandò, come io ero stato spedito. Glielo dissi; et egli mi soggiunse, che il Chiminielski uolse tenere una consulta¹ de suoi confidenti in Pabolocia sopra il negotio Veneto, et che tutti concorsero, che si douesse inuiare numero prescritto di barche et di huomini nel' Eussino, ma che il Chiminielski non haueua uoluto però risolversi, prima di assicurarsi del chan de Tartari, speraua non dimeno, che al mio ritorno si douesse concluder qualche cosa. Io dissi, che bisognerebbe anche col rè concluder la mossa, perche il Chiminielski motiua nelle lettere á V. S. di desiderare il beneplacito regio. L' ambasciatore fece bocca da ridere et disse: „Il rè dará licenza, se non, la dimanderemo al presidio di Codac“. — Codac è quella fortezza, che fu fabricata da Polacchi sul Boristene per frenare le incursioni de Cosacchi, la quale fortezza hora essi tengono presidiata. — Et mi sono accorto, che il rè et gr. cancelliere non sono in quella stima, che io credeuo et non sono molto amati. Il cancelliere, da che consigliò, che il Chiminielski fosse proclamato ribello, quando erano a Sbarasch, publicando sostituito nella carica di generale de Cosacchi Semen Zabuschi, nemico del Chiminielski¹), et per esser stato autore di sei lettere, che furono inuiate ai Cosacchi per conportarli a scacciare il Chiminielski et riceuere il Zabuschi, et doppio la pace, perche il cancelliere habbi procurato, che il Zabuschi sia honorato col carattere di nobiltá Polacca, come è succeduto, prestando il rè a tutte queste cose l' assenso et l' autorità.

Che il Chiminielski sia di poco buon animo uerso il rè, mi pare hauer due grandi argomenti. Il Chiminielski fece a tauola un brindisi alla moglie con uoce sommessa, che i più lontani non sentissero, di

¹) Cf. L. Kubala, Jerzy Ossoliński, II, 300.

me non si guardando, che credeua non intendessi la lingua. „Alla salute“, disse, „di gran rè“: nudità di parole, che suonano disprezzo. La moglie uoltò la testa facendo un ceffo, et egli sorrise et beuette. Ma più grande quest' altro. Fu portato al Chiminielski un editto regio, in cui si prescriueuano sotto certe pene i titoli da darsi al Moscouita. Spiegato il foglio et intesane la materia, si sdegnò et disse: „Dunque il rè ha paura del Moscouita? Su uia riponete quel foglio, non lo uoglio sentire; non è scritto ai Cosacchi, che uogliono la libertá“; et così nè riceuette la carta, nè uolse, che si publicasse.

Del gran cancelliere tutti li miei sospetti, che accennai a V. E., mi parono giustificati et artificiosi li consigli di lui, perché mai é stato uero il tumulto de villani, né il Chiminielski si é mai mosso, onde mi uollesse far allongare la stradda et farmi passar per le mani del palatino di Chiouia et metropolita, nemici li maggiori, che habbia la religione latina.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає др. Іван Франко.

XIV. Здобуте козаками Варни.

В збірці Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни малор. народа“ т. I, стор. 245—248 надрукована пісня: „Взятіє Варны козаками 1605“ з увагою: Pauli, Pieśni ludu ruckiego w Galicyi, т. I, стор. 134—136. Изъ старинной рукописи, наход. въ бібліотекѣ старо-самборскаго замка“. З приводу сего видання тексту пісні і сеї інформації що до місця її знайдення написав Яків Головацький у своїх „Замѣткахъ и дополненіяхъ къ статьямъ г. Пынина напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы. Вильно 1888“ (ті статі вийшли окремою, чотиротомовою книгою п. з. „Исторія русской этнографіи, Спб. 1898—1892) остру репліку, з якої вймаємо тут важніші точки. Отже пісня про здобуте козаками Варни була надрукована у перше не в збірці Жеґоти Паулі 1839 р., а в збірці „Русалка Дністрова“ 1837 р.; текст Жеґоти Паулі просто і дословно і з деякими помилками переписаний із „Русалки Дністрової“, яка по своїм виході була заборонена цензурою. Старо-Самбірський замок, де нібито знайдений був рукопис Жеґотою Павлім, ніколи не існував (тим менше існувала бібліотека в тім замку, видумана ad hoc кїївськими видавцями); був тільки замок у місті Самборі, що вже в 1714 р. описаний у інвентарі як руїна, а в 1782 р. був проданий Жидам на пивоварню. Вся нотатка Ж. Паулі виплила з нерозуміння того, що було написано на рукописі Юрія Коваля Грушатицького in castro Samboriensi, що походив із XVII або початку XVIII в., а історія того рукопису така, що його знайшов у 1833 або 1834 р. питомець

Михайло Мінчакевич і передав М. Шашкевичу, який звернувши увагу на пісню про Варну переписав її і думав видати в збірничку „Зоря“, проєктованим руським кружком семінаристів. Але цензура заборонила видане „Зорі“, так що пісня була опублікована аж у Русалці Дністровій; можливо, що Ж. Павлі, крутячи ся поміж Русинами у Львові, дістав копію Шашкевича і покористував ся нею для свого видання. Головацький додає нарешті, що сю пісню знайшов іще в одній рукописній збірці, писаній десь на Покутю з датами 1721 і 1759 р. Оба сі рукописи, Грушатицького і покутський, Головацький вислав на руки В. Антоновича до Київа, звертаючи його увагу на помилки, допущені в виданю Ист. П'єсень завдяки баламутству Жетоти Паулі, побільшеному ще власною неввагою редакторів „Ист. п.“, які в неістнуючим ніколи старосамбірським замку видумали фантастичну бібліотеку, а надто додає увагу, що з приводу вжитого в пісні слова „Кляла цариця“ зовсім недоладно зазначено, що се відносить ся до австрійської цариці Марії Тереси. Головацький підносить, що пісня була записана ще в XVII і XVIII в., коли галицька Русь була ще частиною Польщі, а згадка про царицю в пісні походить що найменше з початку XVII в., тобто в часу, коли була зложена сама пісня.

Подаємо тут текст сеї пісні, зазначаючи в нотках різниці допущені Жетотою Паулі:

- Кляла цариця, вельможна пані,
 Чорное море проклинала:
 „Бодай же море не процвітало,
 Вічними часи висихало,
 5. Да¹⁾ що мого синка єдиничика²⁾,
 Єдиничика у себе³⁾ взяло!
 Ци би я войську не заплатила
 Червоними золотими
 Да біленькими⁴⁾ талярами?
 10. Ци би я войсько не приоділа
 Червоною китайкою
 За услугу⁵⁾ козацькую?“
 А в неділеньку пораненьку⁶⁾
 Зібрали ся громадоньки⁷⁾

¹⁾ ŻP. Та ²⁾ ŻP. jedynczyka ³⁾ ŻP. Jedynczyka w sebe ⁴⁾ ŻP. Ta biłejkumy ⁵⁾ ŻP. Za usłużejku ⁶⁾ ŻP. A w nedilu poranejku ⁷⁾ ŻP. hromadojky.

15. До козацкої порадошки¹⁾.
 Стали ради додавати²⁾,
 Одколь Варни доставати³⁾
 І всіх Турків в ней забрати?
 Ой ци з поля, цили з моря,
20. Цили з тої⁴⁾ річки невелички?⁴⁾
 Послали посла як⁵⁾ под Варну,
 Поймав же посев Турчанина,⁶⁾
 Старенького⁷⁾ ворожбита;
 Стали його випитувати,
25. Одколь Варни⁸⁾ доставати:
 Ой ци з поля, ци із моря,⁹⁾
 Ци із тої¹⁰⁾ річки невелички?
 „Ані з поля, ані з моря,
 Іно з тої¹¹⁾ річки невелички“.
30. А в неділеньку пораненьку¹²⁾
 Бігут, пливут¹³⁾ човенцями,
 Поблискуют весолцями,¹⁴⁾
 Вдарили разом з самопалов,
 Седми-пядених запалов¹⁵⁾,
35. Як полсоткою¹⁶⁾ із гармати, —
 Стали усі козаки до ней ся добувати,
 Стали Турки нарікати;
 Стали Варни доставати,
 Стали Турки утікати,
40. Тую річку проклинати:
 „Бодай річка не процвітала,
 Вічними часи висихала,
 Що нас Турків¹⁷⁾ в себе взяла!“
 Була Варна здавна славна,
45. Славнійшії козаченьки¹⁸⁾,
 Що тої¹⁹⁾ Варни міста достали
 І в ней Турків²⁰⁾ забрали.

1) ŻP. poradzki 2) ŻP. raduwały 3) ŻP. Warny miasta dostaty
 4) ŻP. toj 5) ŻP. aż 6) ŻP. turczynyna 7) ŻP. starejkoho 8) ŻP.
 dod. miasta 9) ŻP. cyły z 10) ŻP. Cyły z toj 11) ŻP. toj 12) ŻP.
 niediejkę poranejku 13) ŻP. Bihnut, płynut 14) ŻP. weselciamy
 15) В Рус. Дн. Седми пядес...от запалов; ŻP. Z sedmy piadcsiat
 16) Рус. Дн. полсоткою, ŻP. pomotkoju 17) ŻP. Turkow 18) ŻP. ko-
 zaky 19) ŻP. toj 20) ŻP. Turkow.

В „Русалці Дністровій“ (стор. 113—120) ся пісня подана не в ряді пісень записаних із уст народа, але в додатку п. з. Старина, що містить коротеньку передмовку „Руслана“ Шашкевича і далі з неподаних ближше рукописів три старі пісні чи вірші: „Літай, літай, сивий орле, по глибокої долині“ про трачене козаків у Пятигорах 1705 р., пісню про здобуте Варни без титулу, і віршу-новелю „Казав ми батенько пігнати кози“, що була вже друкована у Вацлава з Олеська і часто стрічаєть ся в рукописних співаничках XVIII в. З варіантів зведених під нашим текстом репродукованим із „Рус. Дністр.“ бачимо, що Жеґота Паулі зовсім свобідно поводив ся з текстом, один рядок пропустив, а врешті без підстави надав їй характер бойківського діалекту, якого пісня не має. Одного чи двох слів руські видавці не могли гаразд відчитати: в рядку 34 поклали: Седми пядес...от запалов; Жеґота Паулі сконструував із сего „В седми пядесят запалов“ — річ, яка не має ніякого зміслу. Найпростійший догад на мою думку: Семипядених запалов, моздрів з дулом довгим на сім пядий; ефект тих вистрелів по дальшим словам пісні був такий, як би вистрілено з півсотки гармат. Пострах, який пішов від тих вистрелів, поміг козакам добути ся до укріпленого міста, тим більше, що напад ніби морської флотилії був доконаний не з моря, відки Турки могли його надіяти ся, а з невеликої річки, по якій ніколи не плавали великі кораблі-стрільниці.

Що до пояснення тексту сеї пісні, то Головацький також досить скептично висловляєть ся про ті погляди, які були на се висловлені видавцями „Ист. пісень“ і потім Костомаровим. На думку видавців, що ся пісня складаєть ся з двох частин якихось пісень первісно не звязаних із собою і що назва „цариці“ повстала аж тоді, коли в галицькі пісні стали входити народні спомини про Марію Тересу, Головацький завважує (Замітки и дополн. ст. 30): „Отсе знов панове видавці загнали ся в нетри, не обміркувавши обставин місця і часу. Поперед усього не треба забувати (про що вже писав і Жеґота Паулі), що пісня зберегла ся в рукописах XVII і XVIII в., коли Галичина (властиво Червона Русь) зовсім не була „далека від центра південно-руської історії“. Ми знайшли, що в усіх трьох копіях обі части пісні були злучені разом, значить, так вона й була зложена і так співала ся в XVII в. Очевидно співаки і слухачі знаходили в тих часах якийсь звязок між обома частями і розуміли її зміст без премудрих коментарів. По друге, слово „ца-

риця“ зовсім не можна звязувати з австрійською цісаревою Марією Тересою, яка панувала в Австрії від 1740 р., а в Галичині лише від 1772 р. до своєї смерті 1780 р. Розуміть ся, що до пісні про здобуте Варни 1605 або 1620 р., зложеної і записаної в XVII віці, не „проникли згадки про Марію Тересу“, що жила на ціле столітє пізнійше. Тай ніколи син ніякої цісаревої не втонув у Чорнім морі. А при тім гаразд завважити, що австрійського імператора та імператорову в Галичині не називають „царем“ і „царицею“, а „цісарем“ і „цісаровою“. В иньшій місці (стор. 35) Головацький додає (в листі до В. Антоновича), що назва „цариця, вельможна пані“ відносить ся до якоїсь султанші або жінки кримського хана. „Вона служить доказом того — пише далі Головацький, — що ще в XVIII в. співано в Галичині козацькі пісні, не говорячи вже про Україну, сю заповідну землю народної волі і народного лицарства, де смілі подвиги козаків давали ненастанно теми для історичних пісень, яких тепер нема й сліду. В минулих часах пісенний скарб Малої Русі був багатий і не обмежав ся тими небагатьма думами, що лишили ся в пам'яті вимираючого покоління бандуристів і лірників“. Розуміть ся, сей погляд опертий лише на здогаді самого Головацького, а не на фактах.

Що пісня про здобуте Варни справді не зложена з двох уривків ріжних пісень механічно зліплених до купи пізнійшим записувачем, на се по моїй думці найкращий доказ дає сам її текст, а власне оба зовсім анальоґічно зложені проклятя, на Чорне море:

Бодай же море не процвітало,
Вічними часи висихало,
Та що мого сінка єдиничка,
Єдиничка в себе взяло —

і прокляте Турків на річку біля Варни:

Бодай річка не процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків в себе взяла.

Се очевидно одна рука й одна концепція. Можливо, що в середині пісні, між рядками 12 і 13 треба припустити якусь прогалину, що тут забули ся або випали рядки, в яких горе цариці робило ся основним мотивом облоги Варни козаками. Історичні звістки про дворове завоєване козаками Варни в рр. 1605

і 1620 не дають нам ніякої підстави до реконструкції сего темного звязку. Що паралелі, наведені до сеї пісні видавцями „Ист. пѣс. м. н.“ зовсім до неї не стосують ся і нахапані зовсім навмання, про се нема що й говорити. Пісня про козака, якого шевчик кинув у Дунай глибокий — пізньє складанє з XVIII або XIX в., а моравські пісні у Сушіля нічим не нагадують нашої.

Та вернемо ще до статі Головацького. Пок. Пипін знайшов був якесь спеціальне уподобанє в Жеґоті Паулі і силкував ся піднести його збірку галицько-руських пісень високо по над иньші та добачував у них серіозну критичну працю над текстами тих пісень. Зразком сеї „праці“ в очах Пипіна служила власне пісня про Варну. Не диво, що розсерджений Головацький рисує духовий портрет збирача Жеґоти Паулі на підставі своїх особистих споминів зовсім неспідхлібно. Жеґота (Гнат) Паулі, Поляк уроджений у Санчі, прибув до Львова в 1834 р. і живучи тут безвиїздно зовсім не знав руського люду, отже особисто не збирав руських народніх пісень. Його двотомова збірка зложила ся по части з пісень Максимовича (вид. у Москві 1827 р.), у Галичині нікому недоступних, а переписаних Головацьким і Шашкевичем із друкованого примірника; з тої копії Ж. Паулі видурив у Головацького деякі зшитки, а дійшовши анальоґічними способами до копій иньших пісень руських збирачів, „видав у Львові 1839 р., сам лихо розуміючи по руськи і ніколи не зносячи ся з руським людом“ (стор. 23). Він збирав польські пісні з уст польського люду, але приїхавши до Львова не мав при собі ані одной руської, а дістав їх від Головацького, Шашкевича, Вагилевича і иньших збирачів-студентів, що не крили ся зі своїми записами. В виданем збірці руських пісень 1839 р. зацікавленє Жеґоти Паулі до руської етноґрафії скінчило ся раз на все, хоч він потім жив іще звиш 50 літ“.

Для часткового потвердження тих слів Головацького і загалом як причинки до характеристики Жеґоти Паулі можу подати тут три невидані доси документи. В збірці автоґрафів музея Наукового тов. ім. Шевченка маємо деякі автоґрафи також Жеґоти Паулі, закуплені мною у ріжних львівських антикваріїв, в тія числі два листи його до ір. Йосифа Борковського і розвідочку „O powieściach ludu Gallicyjskiego“, написану як передмова до задуманої Жеґотою, але не виданої ніколи збірки галицьких людових казок. Першим листом Ж. П. просить у ірафа

Борковського дозволу присвятити йому свою книжку „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“, якої друк уже на укінченню; значить, лист, хоч не датований, походить із 1839 р. Тут Жеґота Паулі називає свій збірник „Kwiaty poezyj narodu dawniej polskiego, zamieszkującego kraje od szumiącego Dniepru aż do wspaniałego Sanu“. Та гр. Йосиф Борковський мабузь не дуже був рад видавати себе за протектора сего видання (се певно було сполучене зі значними коштами на друк і гонороване автора), бо другий листок Ж. Паулі виглядає як урґенс тай то ще з характерним та для нас не зовсім ясным додатком, по якому Ж. Паулі не важить ся ставити ся особисто перед графом „po tak mocnej chłóście i dosyć sierpkiem besztaniu“. Чи брати сі слова буквально і бачити в них сьвідощтво, що вельможний граф справді велів висікти невдалого етноґрафа і ще й устно вилаяв його, чи може в них треба бачити яку символіку в панцизнянім смаку, не беру ся рішати; досить, що дозволу на дедикацію обом братам Борковским Ж. Паулі таки добив ся.

Розвідочка про людові повісти інтересна, хоч також не свобідна від польсько-руського баламутства. Інтересно те, що Ж. Паулі вже відчуває спільність казок у ріжних народів, хоч ще не перестає вважати їх у кожного народа національним добром; не менше цікава й нотатка, що польські дрібнійші шляхтичі веліли своїм підданам вечерами оповідати собі народні казки.

N. I. Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Powodowany dosyć chlubnem dla mnie przyjęciem, jakiego wydany mój zbiór „Pieśni ludu polskiego w Galicyj“ doznał, przedsięwziąłem ogłosić nierównie ważniejszy i obfitszy zbiór „Pieśni ludu ruskiego“ w 2 tomach, na który już w r. 1835 uczoney W. A. Maciejowski i L. Łukaszewicz zwrócili uwagę publiczności. Dzieła tego tom I, zawierający znaczny zapas nieznanych dotąd ważnych pieśni obrzędowych i historycznych, dotyczących się zarówno i dziejów polskich, już się drukować kończy i w tych dniach się już tytuł z przedmową wydrukuje. Oddając winny hołd zasługom Jaśnie Wielmożnych Hrabioów zyczyłbym sobie, aby Takowi wysokimi swemi imionami dzieło to zawierające kwiaty poezyj narodu dawniej polskiego, zamieszkującego kraje od szumiącego Dniepru aż do wspaniałego Sanu — narodu niegdyś w dziejach sławiańskich pierwsze miejsce trzymającego i dotąd jeszcze twórczą swa wyobraźnią celującego przyozdobić zezwolili. Imiona Jasnie Wielmożnych Hrabioów niemają będą ozdobą i chlubą dzieła

tego, które wraz z trescią swoją przekaże potomnym wiekom zasługi JWnych Hrabiów.

Dla spełnienia wszelkich formalności żądanych od cenzury tutejszej osmielam się upraszać, aby Jaśnie Wielmożny Hrabia po przyjęciu na załączonej, do druku przeznaczonej dedykacji osobiste swe zezwolenie wpisać raczył. — O łaskawą odpowiedź i przysłanie dedykacji upraszam najdalej do południa. Nieodpowiedź będę za niedobry znak dla mnie i za odparcie mej prośby uważał.

Przytym mam honor z podziękowaniem II-gi tom Szachnahme odesłać, prosząc zarówno o Zbiór potrzebnych wiadomości, Meluzyne i należytość za pieśni polskie i Starożytności.

Oczekując łaskawej odpowiedzi w mym pomieszkaniu lub przez księgarnię B. Jabłońskiego zostaję z najgłębszym uszanowaniem Jaśnie Wielmożnego Hrabiego najniższym sługą Żegota Pauli.

N. 2. Jaśnie Wielmożny Hrabio!

Przez P. Stęczyńskiego upraszam o stanowczą odpowiedź względem dedykacji, gdyż czas największy; mnie samemu wzbrania przyzwyczajenie stawieć się osobiście po tak mocnej chłoscie i dosyć cierpkim besztaniu. Zresztą sądzę, że sam JW-ny Hrabia mając ludzkość w sercu nie żądałbyś po mnie tej ofiary.

Z prawdziwym poważaniem mam honor zostawać Jasnie Wielmożnego Hrabiego najniższym sługą Żegota.

N. 3. O powiściach ludu Gallicyjskiego.

O wiesi gminna, ty arko przymierza
 Między dawnymi i młodszymi laty:
 W tobie lud składa broń swego rycerza,
 Swych myśli przedzę i swych uczuć kwiaty.
A. Mickiewicz.

Równie jak pieśni gminne, przysłowia, obrzędy, zwyczaje i obyczaje do badań rozlicznych niewyczerpanem bywają źródłem, tak też i powieści ludu naszego obfity, a nawet i hojniejszy przedmiot do tego nam udzielają. One to były osnową najulubieńszych i najlepszych poematów u wszystkich niemal narodów; począwszy od odwiecznej Sanskryckiej Ramajany, Perskiej Szachnameh, zachwycających pieni Meonidy starego, Niemieckiej Nibelungen, hiszpańskich zaś romansów Cyda, aż do naszego Adama Mickiewicza, Bohdana Zaleskiego, Seweryna Goszczyńskiego, natchnęły powieści gminne tych wieszczów do lubyh owych utworów, które my z największym zachwyceniem czytamy, niezważając na to, iż wątek i barwy wypożyczane są od ludu wzgardzonego. Dziejopis może nieraz przy tych to w popiole dotąd zarzących

się iskierkach zapalić swą pochodnię, która spłoszyć zdoła ciemności okrywające wieki przeszłe snem głębokiem ujęte. Roztrzaskując pilnie zarody dziejów ludu każdego, jawnie się przekonujemy, iż są tkanką powieści gminnych, a niepomału żałować tego należy, że zbieraniami były przez mężów, co je miasto zrozumienia tajemniczego głosu stroili w szaty niegodne. — Pod względem lingwistyki niemniej są ważne powieści gminne; mowa ich jest to mową ludu nieskazanego, tém bliższa pierwotnego czystego swego źródła, wiele zawierająca w sobie kwiatów tych wonnych, które uszczknięte pięknyby i pożyteczny bardzo dla nas wydały wieniec. — Psychologowi czyniącemu spostrzeżenia nad charakterem i oświatą narodu jakiego, służą powieści owe wraz z pieśniami za gwiazdę prowadzącą. Charakter bowiem i mylna oświata jednej salonowej tylko kasty nie może służyć za miarę narodu całego; niestety! używała i używa największa liczba pisarzy tej miary przy obrazie narodu.

Wiek powieści tych możnaby posunąć do najodleglejszych czasów; dochowały ony się dłużej, niż religijne i polityczne zmiany. Powieści i pieśni gminne żyją wciąż u niepokalanego, czystego ludu, i przez wieki z ust do ust oblatują; jednakże zdala umykają od gwaru miastowego, gdzie je oddech nieczysty zaraża, a tem chętniej spieszą do wiosek, gdzie pod dymiącą strzechą wieśniaka gościnne w duszy jego sławiańskiej znajdują schronienie.

Wiele z powieści gminnych tak dalece się po różnych krajinach rozszerzyły, iż wyjąwszy tylko barwę, jedno i tożsamo tło w nich poznać można. Chociaż narody poróżnione są rządem i religiją, jednakże powieści i pieśni gminne, przysłowia, obyczaje i zwyczaje służą za wstęgę, rozerwane pokolenia scislej z sobą łączącą. Ludzkość czerpała je z jednego tylko źródła. I tak powieści liczne o czarodzieju Twardowskim, o rozbójniku Madeju i t. d. można zasłyszeć nie tylko nad brzegami Wisły, ale i nad Dnieprem.

Rzecz zaiste dziwna, iż dotąd u nas, gdy prawie wszystkie narody powieści i podania swe zebrały, gdy północni mieszkańcy Sagi spisane zawsze w czci przechowują, gdy powieści i podania ludu niemieckiego w mężach jakimi byli: Grimm, von der Hagen, Musaeus, godnych znalazły zbieraczy, nikt o podobnem zbiorze nie pomysłał: przyczyną tego jest oziębłość owa, [z jaką] zapatrujemy się na rzeczy narodu naszego*).

*) U innych Sławiańskich pokoleń przeciw zwracano uwagę na podobne skarby narodowe. Najliczniejsze zbiory powieści gminnych posiadają Rosyjanie, główniejsze z nich są następujące: Skazki ruskija. Moskwa 1785 — Popowa: Starynnyja dykowinki — Weczornyje

Powieści ludu polskiego i ruskiego w Gallicyji cechuje właściwa im tylko barwa nie mieszcząca w sobie tej okropności, jaka w powieściach ludów północnych spostrzegać się daje. Wszystkie choćby najstraszniejsze weselem się kończą; okropność w nich wprowadzona nie jest tak bardzo przerażająca, równa ona się ulewie nagłej, po której zazwyczaj pocieszające, błogie słońko znowu na jasnym ukazuje się niebie.

Czas, w którym najliczniejsze u ludu zasłyszeć można powieści, jest jesień i zima. Wtedy zebrana młodź z wioski trudniąc się przędziwem trawi długie wieczory i noce przy jaskrawym swiatle łączywa na powieściach. Zachwycają one ich tak dalece, iż nic uwagi przerwać nie zdoła. Z wlepionemi w opowiadacza oczyma słuchają pilnie słów jego; stosownie z powieścią widać malujące się na twarzach słuchających uczucia. Osoba umiejąca wiele i najdziwniejszych powieści zwykle we wsi wielce jest poważaną. Szlachta drobniejsza po wsiach, w której Gallomania uczuć narodowych całkiem jeszcze nie przytłumiła, każe sobie po wieczorach powieści gminne opowiadać.

Powieści ludu gallicyjskiego możnaby podzielić: 1) w podania czyli powieści miejscowe; są one najliczniejsze. Każda okolica wiele ma swych podań; zdarzenia osobliwsze, które w niej zaszły, aczkolwiek w różnych strojach, żyją dotąd w uściech ludu. Zebrane dały by się z korzyścią użyć do uzupełnienia dziejów narodowych. Powieści te zwane bywają na Rusi skazkami. 2) Legendy czyli powieści mające za treść zdarzenia, w których głównemi sprężynami są osoby święte z ludzmi obcujące, wyświadczające tymże różne dobrodziejstwa. W powieściach tych widzimy pomysły starodawne, pogańskie jeszcze najdziwniej z chrześcijańskimi pomieszane, widzimy ile przez napływ nowej religii ucierpiały. W nich to często spostrzegamy wprowadzoną

czasy ili drewnyja skazki DREWLAŃSKICH SŁAWIAN. Moskwa 1787. Część VI — Dietrich's russische Volksmaerchen — Skazki ruskija, 1820. Część V — K. Daniłow kozak układał wierszem narodowem powieści dawne ruskie, które wyszły w Moskwie 1804 i 1818 r. pod tytułem: DREWNYJA ROSSYJSK. STICHOTWORENJA. — Serbskie niektóre podania zebrał Wilk Stef. Karadžicz w swem serbskiem słowniku. — Powieści ludu czeskiego zebrał i wydali w mowie niemieckiej: Kar. Woltman, W. Gerle i J. Schoen. — W mowie zaś czeskiej wyszedł r. 1834 zbiór pod tytułem: Słowanka: Zbírka narodnich powiesti wydana przez Fr. Wjtantewicza i Slav. Tomiczka; lecz jest to tylko mieszanina powieści narodowych i własnych utworów. Prawdziwych narodowych kilka powieści udzielił nam Fr. L. Czelakowski w czasopiśmie czeskiem: Wczela Czeska 1834 — Słowackie podania znaleźć można w Mednanszky: Erzaehlungen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. 1829.

śmieszność. Równie jak inne bajki zwykle weselem się kończą, tak też legendy ten mają koniec, iż osoba dostępuje szczęśliwości niebieskiej. 3) Powieści śmieszne. Są to dzieci dowcipu, obrazy brane z życia codziennego wiejskiego. Osoby główne w nich działające zazwyczaj: Pan, chłopci, trefnisie, oszuści, Żydzi, Cygani. Jak bajki za cel mają wzbudzenie podziwienia słuchaczy, tak zaś powieściami śmiesznymi stara się opowiadający wzniecić śmiech jedynie. Do tego oddziału liczyć należy powieści mnogie o trzech braciach, z których jeden zwykle głupi; o mądrym Janie i t. p. 4) Bajki tak zwane od ludu polskiego, Nebyłyci zaś od ruskiego. Są to złote sny, które ludzkość w cieniu palm jeszcze pod pogodnym niebem wschodu marzyła. W powieściach tych głównymi osobami bywają królowie, rycerze od ludu przewani królewiczami, czarodzieje, czarownice, olbrzymy, smoki i inne nadprzyrodzone istoty. Zwierzęta w nich przychodzące rozmawiają z ludźmi i dopomagają im w wyprawach. Rycerze doznając największych trudności, nieraz straszliwych, wybawiają nie tylko pojedyncze osoby, jako to królewny i t. p., ale nawet zamki całe i okolice; nagrodą za poniesione ich trudy bywa najczęściej ręka hożej dziewczycy¹⁾. Powieści tego rodzaju po całym rozszerzone są kraju, gdy przeciwnie powieści i podania miejscowe jednej okolicy tylko bywają własnością. Na Rusi działającymi w nich osobami są zwykle rycerze z dworu Włodzimierza Wielkiego; nieraz tam w czasie wieczornic zachwycają lud powieści o Iliji Muromiczu, o królowej Helenie i t. p.

Jako przykład powieści gminnych ludu galicyjskiego mogą służyć niektóre tu załączone. (Не залучено ніяких.)

XV. Дівчина воячка.

Широко розповсюджена тема про дівчину воячку, що йде на війну і визначається серед мужчин²⁾, не має нічого спільного з татарськими та турецькими нападами, хоча нема сумніву, що

¹⁾ Оповідання przy końcu powieści opisując weselną ucztę dodaje najczęściej czterowiersz:

„I ja tam byłem,
Jadłem, piłem;
Aż po brodzie kapalo —
W gębie nic nie zostało“.

²⁾ Див. про неї працю Савоновича, Дівушка-воинъ, Русс. Фил. Вѣстникъ 1893—4 і окремо.

факти, де жінки в рядах мужчин ставали в обороні своїх гнізд до бою, трапляли ся в часах таких нападів частійше, як коли инде. Та в пісні такі випадки не попадали, а те що маємо в піснях, звичайно значно відмінне. Тут маємо діло з організацією правильного війська, до якого кличуть охочих; мати не маючи синів шле свою дочку, яка по одним варіантам визначаєть ся в битві, по иньшим попадає в неволю.

Два варіанти сего другого мотива надрукували Антонович і Драгоманов (Ист. п. I, 314—315) в простороку увагою, яка для зрозуміння наших пісень не дає нічого, а тільки вказує масу паралельних пісень у иньших народів. Ось текст сеї пісні, при чім треба сказати, що в однім дівчина називаєть ся Катерина, а в другім Олена; оба варіанти записані на правім березі Дніпра і декуди доповняють себе в неважних дрібницях. Ось сей доповнений текст:

- Тай чую: загадано та заповідано
Усім козаченькам та в військо йти;
У кого є сини, то висилати,
А в кого нема, то наймати.
5. Жила вдова на край села,
Та не мала ні одного сина:
Кінь в неї є, сина не має,
Тільки одна дочка Катериночка.
Її мати в військо виряжала
10. Тай виряжаючи наушчала:
„Дочко моя Катериночко,
Як будеш ти у військо йти,
То поперед війська не випереджай ся,
І позад війська не оставай ся,
15. Та держи ся війська середнього
І козаченька сердешнього“.
Дочка Катериночка не послухала,
Конем попереду поїхала.
Як же припало річку бристи
20. І Дунай плисти,
Усі козаченьки у плав пішли,
А Катеринин коник не перейшов.
Деє узав ся та Татарин,
Та узав кониченька за повідоньки,
25. А Катериночку за білуру ручку;

- Повів кониченька у станочку,
 Катериночку у свѣтлицю.
 Дає коникови вівса-сіна,
 А Катериноньці меду-вина.
30. Кінь ірже, вівса-сіна не їсть,
 Катерина плаче, меду-вина не пє;
 Кінь ірже та по стаеньці,
 Катерина плаче та по матівці.

Другий мотив записаний Оленою Пчілкою в с. Рокітницї ковельського пов. натякає на те, що дівчина замість держати ся середини, станула на чолї війська. Ся пісня має форму колядки :

- Була вдова близько двора,
 Мала вона три донейки.
 Єдна донейка Ганнусейка,
 Друга донейка Костусейка,
5. Третя донейка Настусейка.
 „Ой моє дитя, а Ганнусейко,
 Поїдь, поїдь а на війноньку!“
 „Ой моя матінко а голубонько,
 Я не вмію коня сідлати
10. Ані на ньому їхати“.
 „Ой моє дитя, а Костусейко,
 Ой поїдь, поїдь а на війноньку“.
 „Ой моя матінко голубонько,
 Я не вмію коня сідлати
15. Тай на йому поїхати“.
 „Ой моє дитя а Настусейко,
 Поїдь, поїдь а на війноньку!“
 „Моя матінко голубонько,
 Я умію коня осідлати
20. Тай на йому поїхати“.
 Мати дочку виряжала,
 Виряжаючи тай научала:
 „Моє дитє Настусейко,
 Поїдь, поїдь на війноньку!
25. Навперед війська не вибивай ся,
 Назад війська тай не оставай ся!
 Наперед війська а намовойка,
 А назад війська та погонойка,
 Посеред війська та розмовойка“.

30. Вона матінки не послухала,
Наперед війська виїхала,
Ой виїхала, ще й викрикнула,
Шабелькою та вимахнула.

Всі славянські пісні цитовані у Ант. і Драг. мають одно жерело, до якого мабуть найблизше стоять болгарські пісні. Наведу з них найпросторійший варіант, записаний д. Стойковим в околиці Габрова (Сборн. за нар. умотв. т. XV, ст. 24), який подаю тут у перекладі:

<p>Зібрав ся збір в Царгороді:
Хто має сина, хай вишле,
А хто не має, сам піде.
Микола сина не має,
5. А тільки має три дочки,
І так клене їх сердито:
„А дав би Господь, дітоньки,
Щоб в один гріб вас поклав я,
Справляв за вами помінки,
10. Третини і десятини
Й пропої в чисту неділю!“

Найменша Радка-мізинка
Отак до батька говорить:
„Мовчи бо, татку, не плач ся,
15. Зроби мені переміну:
Зріж мою косу русяву,
Ходи зо мною на ринок,
Купи там мужеське вбранне,
Купи колпак соболевий,
20. Купи коня там баского,
Баского, нев'їждженого,
І довгу пушку німецьку
І остру шаблю французьку“.

І батько вволив їй волю,
25. Обрізав косу русяву,
Пішов із нею на ринок,
Купив колпак соболевий,
Купив їй мужеське вбранне,
Купив коня їй баского,
30. Баского, нев'їждженого,</p> | <p>Купив їй пушку німецьку
І остру шаблю французьку,
Убрав у строї мужинські,
Колпак їй дав соболевий.
35. На коня сіла баского,
Баского, нев'їждженого, —
Найперша Радка гасала,
Коня найкраще водила,
Тоді до війська прибула.
40. Минуло часу не много,
Цариця мовить цареві:
„Ой царю, царю шановний,
Шановний і доброчесний,
Який то сон мені снів ся:
45. Що в війську жінка тут служить.
Веди ти військо рядами,
Тай переведи садами,
Що мають плоди усякі;
Жінка на плоди лакома,
50. На плід вона і спіймаєсь,
По тім її ти й спізнаєш“.

Веде цар військо рядами
І переводить садами.
Наперед Радка чвалає,
55. Конем найкраще гасає, —
Один горішок зірвала,
Тай той на штири розбила,
Штиром воякам вділила, —
Не могли її пізнати.
60. Цариця мовить цареві:</p> |
|--|---|

- „Веди ти військо рядами,
Веди його по базару,
Де веретена різьблені,
На веретено піймаєсь,
На веретено піймаєсь,
По тім її ти пізнаєш“.
65. По тім її ти пізнаєш“.
- Веде цар військо рядами
І переводить базаром.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
70. До веретена й не ткнуть ся;
Лиш за флюяру хапає
І на флюяру всім грає, —
Не могли її пізнати.
- Царця мовить царевн:
75. „Є жінка в війську твому!
Веди ти військо рядами,
- Веди на купіль у річку,
Нехай все військо купаєсь,
По тім її ти пізнаєш“.
80. Веде цар військо рядами,
Веде на купіль у річку.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
Царевн Радка мовляє:
85. „Ой царю, царю шановний,
Шановний і добродішній,
Не вели війську купать ся,
Бо тут всілякі хороби,
То заразиш ти все військо“.
90. І військо назад вернулось,
Не могли її пізнати.

XVI. Козак і Кулина.

В „Записках Наук. тов. ім. Шевченка“ в томі XLVII, ст. 1—28 опублікував я текст і порівняну студійку про пісню „Козак і Кулина“, друковану спершу в польській сатиричній брошурі Дзвоновского „Seymu Walnego Domowego Artykułów sześć“ у Кракові 1625 р. Відсилаючи цікавих до тої моєї розвідки додаю тут дещо нового матеріялу до студії над сею піснею.

Дзвоновский, краківський міщанин, певно не був її автором і його транскрипція українського тексту декуди хибна. Сам він подає, що текст пісні записав з уст козака Плахти, вояка козацького полку т. зв. Лісовчиків, що 1620 р. в поході до Чехії і Моравії стояли якийсь час постоем біля Кракова, а р. 1621 при повороті з Чехії королівське військо мусіло виступити против них силою і розбило їх також десь недалеко Кракова. Із тих диковин, які Дзвоновский вкладає в уста козака Плахти — він не то простий розбишака, не то польський патріот, многожера і п'яниця і при тім герой уславлений війнами у Криму, Молдавії, Туреччині і Московщині, а в додатку має брата „Franciszka we Zborze“, тобто протестанта — виходило би вважати всю польську віршу про козака Плахту жартом, рядом супереч-

них зі собою вигадок краківського сатирика, до яких додано українську пісню для надання самим вигадкам позору правдоподібності. Та сего не можна ставити в той спосіб, коли бачимо, що імя козака Плахти й поза краківською околицею, спеціально в польським Шлеску було в ту пору дуже популярне івійшло навіть, так сказати, в приказку. Таку згадку знаходимо в польській сатиричній вірші п. з. Habspert N. X. List o kozakach polskich do Martyn Luter, виданій у Кракові 1636 р. і в пізнійшій перерібі з р. 1646 знайденій дром В. Щуратом у однім польським рукописі перемиської капітульної бібліотеки та опублікованій у Зап. Наук. тов. ім. Шевченка т. LXXIV, 1906 р. кн. 6, стор. 138, де читаємо шлесською понімеченою польщиною :

Nigdy diabel nie byl tak srogi;
 Ja nie twierdzem, ma li cos w nosie,
 Bo wnet naydzie, jak pies po rosie,—
 Pewnie naydzie skurwy syn ciura.
 Ale jako wisieć slugowie,
 Tak y Pan, własni hultajowie,
 Jeden Mucha, a drugi Płachta, —
 Jak żyw w Polska niemasz taki szlachta.

Остатні два рядки: „Jeden Mucha, drugi Płachta, jak żyw w Polska niemasz taki szlachta“ вказують мабуть на людоду традицію, виглядають на приказку, якою покористував ся автор вірші і якою Шлезаци кпили собі з польського нїби то шляхетського війська присланого до Шлеска.

Що до розширення нашої пісні, то варто зазначити її розпросторене в Польщі. В своїй збірці „Pieśni ludu polskiego“ Кольберт подає з музикою ось яку пісню :

Gdzież ty jedziesz, Jasiu ?
 Na wojenkę, Kasiu,
 Na wojenkę daleczką.
 Weźże i mnie z sobą,
 Radam jechać z tobą,
 Na wojenkę daleczką.
 Coż tam będziesz robić,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej ?
 Będę chusty prała,
 Złotem wyszywała,
 Jasiu, Jasiuleczku.

Gdzież je będziesz prała,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej ?
 U króla w ogrodzie
 Na tej bystrej wodzie,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Gdzie będziesz suszyła,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej ?
 U króla na górze,
 Na jedwabnym sznurze,
 Tam je będę wieszala.

Gdzie będziesz walcować,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 U króla w piwnicy
 W złotej walkownicy,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Gdzie będziesz składała,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Do tej złotej skrzyni,
 Co król siada przy niej,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Gdzie będziemy spoczywać,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Jest przy morzu kamień,
 Odпочniemy na nim,
 Jasiu, Jasiuleńku.
 Gdzież będziew spała,
 Kasiu, Kasiuleńku,
 Na wojence daleczkiej?
 U króla w komorze
 Malowane łoże,
 Jasiu, Jasiuleńku.
 Cóż se podścielewa,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Są na boru szyszki,
 To nasze poduszki,
 Jasiu, Jasiuleczku.

Czem się odziejewa,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Jest na morzu trzcina,
 To nasza pierzyna,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Kto nas będzie budził,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Jest płaszek na Rusi,
 To nas budzić musi,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Co będziemy jedli,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Są na boru grzyby,
 A w jeziorze ryby,
 To je będziemy łowili.
 A co będziemy pili,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Jest piwo w piwnicy
 W złocistej szklenicy,
 Jasiu, Jasiuleczku.
 Czemu się będziemy bawić,
 Kasiu, Kasiuleczko,
 Na wojence daleczkiej?
 Ułowimy rybkę,
 Włożym ją w kolebkę.
 Jasiu, Jasiuleczku.

Як бачимо, деякі строфи сеї пісні і весь її уклад досить зближені до нашої козацької, але той характерний зміст — контраст між воєнним і хозяйським життєм, що лежить в основі нашої, зовсім замазаний у польській пісні, де надто дівчина сама дає відповіді воякови про те, як ведеть ся на війні, що й позбавляє пісню її серйозного значіння. Чи оригінал, чи парість сеї версії пісні маємо в збірці Головацького т. I, стор. 126, записаний десь у Галичині.

Подаю тут іще один український варіант, записаний д. В. Яблоновським у селі Каірах, Одеського пов.

Питала ся дівчинонька
 Молодого козаченька:
 „Коли будем мандрувати?“

„Тоді будем мандрувати,
 5. Як поляжуть люди спати,
 Молодая дівчинонько“.

- Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
„Ой де будем почувати?“
10. „Ой там будём почувати,
Де захватить нічка мати,
Молодая дівчинонько“.
- Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
15. „А що будем вечеряти?“
„Буду їсти в маслом булки,
А ти будеш думать думки,
Молодая дівчинонько“.
- Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
20. „А що будемо стелить ся?“
„Єсть у полі скирта сіна,
Ото наша постіль біла,
Молодая дівчинонько“.
25. Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
„А чим будем укривать ся?“
„Мене вкриє чорна хмара,
Тебе вкриє людська слава,
30. Молодая дівчинонько“.
- Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
„Чим ми будемо вшивать ся?“
„Я умию ся рососою,
35. А ти вмиєш ся сльозою,
Молодая дівчинонько“.
- Питала ся дівчинонька
Молодого козаченька:
40. „А чим будемо втирать ся?“
„Я утру ся рушниками,
А ти втреш ся кулаками,
Молодая дівчинонько“.

Варіант, як бачимо, змодернізований, але що до мови, форми й композиції просто роскішний. На Покутю розповсюдженний ще один варіант сеї пісні, характерний тим, що з козака зробив ся Гречин, який підмовляє дівчину мандрувати з собою. Маємо сю пісню в двох відмінках: один записаний Кольбертом у Хоцемирі, товмацького пов. (Рокісіє, II, 89—90), а другий, рукописний, записаний д. Сосенком у Межигірцях коло р. 1880. Третій варіант, де замість Гречина стоїть козак, маємо у Чубінського т. V, стор. 337, ч. 662. Друкуємо тут сей другий варіант, вказуючи в нотках важніші відмінні Кольбертового, який зрештою має й загалом відмінний розмір.

- Підмовив Гречин дівчину в вечір 5. „Деж ми тепер підемо,
На славіх вечерницях¹⁾. Гречине, Гречиночку?“
Та завів її у густий лісок „Підемо ми в темні ліси,
Під явір зелененький.²⁾ Дівчино, дівчиночко“.³⁾

¹⁾ Так у Кольб., у Сос. Гречине, Гречиночку.

²⁾ Сі два рядки лиш у варіанті Чуб.

³⁾ У Кольб. тут і далі Гандзунечко.

- „Щож ми собі та постелим,
10. Гречине, Гречиночку?“
„Постелит сі шовкова¹⁾ трава,
Дівчино, дівчиночко“.
„Чим же ми сі покриваєм,
Гречине, Гречиночку?“
15. „Укриє нас темна нічка,
Дівчино, дівчиночко“.
„Хтож нас рано тай побудит,
Гречине, Гречиночку?“
„Побудят нас ранні пташки²⁾,
20. Дівчино, дівчиночко“.
„Чим же ми сі повмиваєм,
Гречине, Гречиночку?“
- „Я росою, ти слезою,
Дівчино, дівчиночко“.
25. „Чим же ми сі повтираєм,
Гречине, Гречиночку?“
„Я полою, ти рукою³⁾,
Дівчино, дівчиночко“.
„Що ми будем я спідати,
30. Гречине, Гречиночку?“
„Ой я колач, ти ревний плач,
Дівчино, дівчиночко“.
„Деж ми тепер я підемо,
Гречине, Гречиночку?“
35. „Я піду в мир, ти скочиш в вир,
Дівчино, дівчиночко“.

Остатня строфа у Кольберта така:

„Котра дорога, котра дорога,
Гречине, Гречиночку?“
Мені каменна, а тобі тьирвава,
Дівчино, Гандзунечко.

Яка була основа, які мотиви сеї перерібки — годї зміркувати. Варіант Чубінського коротший, має лише 5 неповних строфок і приплутаний до иньшої пісні.

XVII. Колядка по св. Софію в Київі.

Ще 1885 р. передав мені о. М. Зубрицький серію народніх колядок (усіх 19), записаних ним у с. Мшанці, тоді ще турецького, тепер старосамбірського повіту. Одна з них, що співаєть ся звичайно „старшому брату“, себто церковному, особливо зацікавила мене своїм змістом. Виглядає вона ось як:

1) Кольб. зелена.

2) Кольб. Ранні соловій.

3) Кольб. Гей я ручничком, а ти ганчучком.

- А що нам было в нащаду світа —
Славен еси Боже
по йусім світі і на небесах.
Ой не былож нам, хіба сина вода,
синяя вода тай білий камінь.
5. А прикрив Господь сиров землицев,
виросло на нм кедрове древо
барз височейке і барз слічнейке.
Висмотрила го пресвята Діва,
зівзала д нему сорок ремісників:
10. „Ой видитеж ви, ремісничейки?
А вітнітеж ви кедрове древо,
збудуйте в нього святу Софію,
святу Софію в святім Кійові,
би на ній было сімдесять верхів,
15. сімдесять верхів, сімдесять крижів,
семеро дверей, а єдни підлоги“.
День будували, в ночи втікали,
в почи втікали, в день прибывали.
А зіслав Господь ангела з неба:
20. „Не влякайте ся, ремесничейки!
Дав вам то Господь ведлуг силойки.
Крижі робіте, верхи зводіте“.
Єден вершейко барз височейко,
барз височейко і барз слічнейко,
25. а в тім вершейку золотий престіл,
за тим престолом сам милий Господь
служит службойку суборовую,
суборовую, заздоровую,
і за здоровя нашого брата,
30. нашого брата і всіх хрястіян.
Тамтуди лежит з давну стежейка,
стежкою іде польська вінойка,
межи ними йде полковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
35. Рече словейко полковничейко:
„А не стріляйтеж в святії крижі,
бо спустит Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулі,
затопит Господь польську вінойку“.
40. Ай так ся стало, як він говорив:

іспустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулі,
затопив Господь польську вінойку.

Хиба нам зістав полковничейко,

45. полковничейко, той наш братейко.

Би на здоровя, на многа літа,
гей наш папейку та наш братойку,
не сам із собов, а з милим Богом,
із милим Богом, в господинейков,

50. в господинейков і в челядойков.

Я зараз же разом з иньшими матеріялами переслав копію сеї колядки М. Драгоманову, який у листі з д. 7 грудня 1885 р. й написав мені про неї: „Кольбадка Ваша дуже цікава. Вона з тих, шчо ја колись назвав „богумільськими“, — і тепер, пісьля однієї роботи петерб. академіка пр. Веселовского ја бачу конечно, шчо їх не піжмеш без порівнянъа з грецькими, болгарськими і румунськими духовними стихами. Ја вже і дльа других цілів виписав собі дејакі букарештські і атенські виданьнъа, а тепер вони пригодъать сьа і дльа Вашої кольбадки. Тілько пождіть трохи“¹⁾.

В вирі дальших подій Драгоманов, здасть ся, забув про сю колядку, бо ніякої звістки про неї я від нього не дістав, тай його погляд про її богумільський характер при близшій застанові мусів і йому самому видати ся нї на чім не опертим. З кінцем 1888 р. я подав текст колядки до прилюдної відомости в „Кіевской Старині“, де вона й була надрукована в січневій книжці 1889 р. стор. 231—232. До тексту додав я свою увагу, яку передруковую тут у перекладі на нашу мову:

„Що поперед усього цікаве в отей колядці, так се згадка про Київ і св. Софію в такій далекій і дошками забитій місцевости, де народ у теперішню пору—ледви чи й знає децо про істноване Києва, не кажучи вже про св. Софію. Так і хочеть ся підозривати в сьому місці (рядки 11 і 12) штучну контрафакцію, хоча збирач відомий мені як чоловік з досить поважною освітою і познайомлений з науковими вимогами при записуваню витворів народної пісенної творчости.

„Досить раз поверхово глянути на отсю колядку, щоб переконати ся про її компілятивний характер. Весь її склад при-

¹⁾ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і иньших, 1881—1886. Львів, 1906, стор. 114—115.

родно розпадаєть ся на пять частий. Часть перша, рядки 1—6, се не що инше, як поцсована і скорочена колядка про початок сьвіта, в повній формі відома із збірки Головацького (т. II, 5, ч. 7) і розібрана А. А. Потебнею (Обьясненія малорусских и сродных народных пѣсень ч. II, стор. 738—740). Але сей мотив зараз переходить у инший мотив — будованя церкви (рядки 7—15, 22—29). Се також відомий колядковий мотив; належні сюди пісні показав А. А. Потебня (Обьясненія II, 619—620). Судільність сього мотива нарушена в нашій колядці вставкою (рядки 16—21), в якій очевидно треба бачити уривок зовсім иншого мотива. Ті рядки досить неясні; в них не сказано, чому „ремісничейки“ в день працювали, а в ночі мусіли втікати з місця своєї праці, чого вони „влякали ся“ так, що треба було аж ангела з неба для їх заспокоєня. Мені здаєть ся, що тут було щось подібне до того, що оповідаєть ся в польській легенді про „вежу сімох ватажків“, що будували її так: що збудують за дня, те в ночі провалить ся крізь землю; та коли нарешті був виведений верх вежі, стіни її чудесним способом підняли ся з землі. На таке чудо натякає в нашій колядці і переполох робітників, що що ночі тікають із місця праці, і наказ ангела: „Крижі робіте, верхи зводіте“. Згадану польську легенду чув я колись (у 60-их роках) від одного зашогого ковальського челядника родом з під Кракова, що оселив ся і вмер у Нагуєвичах; в польській літературі її обробив знаний свого часу поет Роман Зморский у досить просторій і з талантом написаній поемі „Wieża siedmiu wodzów“.

„Новий і доси в колядках не подибований мотив виявляють рядки 30—45. Ті рядки оперті очевидно на якімось апокрифічним оповіданю, як були покарані поганці за свою наругу над християнськими сьвятощами. Рядок 45 досить механічно звязує се оповідане з метою всякої колядки — звеличанем того ховзіна чи дому, якому її співають. Кінцеві рядки (46—50), се звичайний фінал, зложений із бажаня здоровля та многих літ, яке з відповідними стилістичними змінами повторяєть ся в кожній колядці“¹⁾.

Російський учений В. Каллаш (Українець родом) звернув увагу проф. Веселовского на сю колядку, і голосний петербурський академік присьвятив їй у доповненнях до своєї праці

¹⁾ Миронъ, Замѣчательная колядка (Кіевская Старина 1889, янв. стор. 233).

„Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха“ ось яку розвідку, яку тут подаю також у перекладі на нашу мову.

Екскурс про Гідразіль. В „Кіевской Старинѣ“ 1889 р., за січень, ст. 231—2 поміщено цікаву колядку про сотворене сьвіта, доповнену внесеном подробиць, із яких не всі являють ся розвитом її первісних даних. Вказівку на неї звідячую В. В. Каллашу. Починаєть ся вона ось як (тут цитовано перших 7 рядків колядки). Пресвята Діва велить сороку ремесникам зрубати кедр і збудувати церков з сїмдесятьма верхами та сїмдесятьма хрестами; в однім версі золотий престіл, де сам Господь службу служить. В колядці у Головацького слїдом за згадкою про дерево (явір) іде оповідане про сотворене сьвіта голубами; наш варіант виходить від того самого образу дерева, але вставляє далі відомий з иньших колядок мотив про будоване церкви; згадаємо в „Повѣсти града Іерусалима“: кипаріс — Софія Премудрость божія з сїмдесятьма верхами; в колядці замість того — сьвята Софія „в святім Кїйові“. Цікаві ще ось які деталі: ремесники „день будували, в ночи втікали“, поки Господь не звелів ангелови сказати їм, щоб не бояли ся. „Дав вам то Господь ведлук силюйки“ — і вони доводять роботу до кінця. Д. Мирон (I. с. 233) догадуєть ся тут відгука якогось мотива в роді відомого в польській легенді про „вежу сїмох ватажків“: що збудують за дня, те нічю провалить ся під землю, але коли нарешті був виведений верх вежі, то її стїни чудесним робом підняли ся з землі. На таке розуміне в колядці нема ніяких вказівок, навпаки, вільно догадувати ся, що мотив страху звязаний з деталями поміщеними на кінці: „іде польська вінойка“, полковник не велить своїм людям стріляти до сьвятих хрестів, та вони роблять се і Господь покарав їх.

Ізпустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулі,
затопив Господь польську вінойку.

„От тих ворогів і боять ся „ремесники“. Думаю, що оринал колядки відповідав складови тої апокріфічної статі, що зробила ся основою славянських легенд про сотворене сьвіта: в початку сотворене сьвіта на синьому морю, в кінці боротьба ангелів з нечистими духами; Михаїл також боїть ся сатани, але Господь підбадьорює його (кладе на нього схиму), і він скидає сатану і його полки „сз небесъ на землю во адову кромѣшную“ (Свитокъ божеств. книгъ).

„Цікаво, що північно-руська легенда зрозуміла намір сатани устроїти собі „престоль надъ звѣздами, въ воздухѣхъ“ як справжню будову: „Саваоєъ построилъ небо, а сатана другое, выше того; Саваоєъ построилъ еще небо, а сатана выше того. Судѣдали они по семи небесъ“ (Барсовъ). Порівняй у колядці церков із сімдесятьма верхами.

„Як у галицькій, так і в нашій (?) колядці лишаєть ся нев'ясненим, з погляду Святка, образ дерева в оповіданю про сотворене свѣта. Воно виходить із моря, або на морі камінь, на ньому дерево. В славянських і західних Вopросах і Одвѣтах в основі свѣта дуб, arbor, над ним лежать верствами (поминаю подрібности) огонь, камінь, вода, земля. Сей дуб стоїть на силі божій; arbor quae ab initio posita est, ipse est Dominus Jesus Christus; се дерево хрестове і райське, а притім і всесвѣтне (пор. Разысканія IV, 59: „доубъ есть миръ“). Як всесвѣтне воно й на своєму місці в колядках про сотворене свѣта, коли натомісь у иньших із хрестового дерева або з трьох дерев роблять хрести, ставлять церков з трьома престолами, з трьома дверми, з трьома верхами-небесами, а в одні з них іде сам Господь (I. с. VII, ст. 231 і Объ одномъ мотивѣ рождественскихъ колядокъ в Журн. Мин. нар. просв. 1877, лютий стор. 249—250). Як тут образ хрестового дерева-церкви розширив ся до космічного, так і в нашій колядці уява всесвѣтного дерева хрестовим в'яснює перехід від сотвореня свѣта до збудованя церкви. При церкві явили ся замісь ангелів робітники і давні вороги уявлені як полк [польських] вояків. Колядка й співаєть ся — полковникови“¹⁾.

Се й дало проф. Веселовскому привід до дальшого його екскурса про свѣтове дерево Ітдразиль (ор. cit. 353—359), який ми тут пропускаємо. Хоч як високо я поважав і уважаю широку вченість і незвичайний талант пок. Веселовского, то все таки не можу заперечити, що його міркуваня про мшанецьку колядку зараз тоді видали ся мені дуже натяганими та основаними більше на апріорних ідеях, ніж на безпристраснім виступованю тексту колядки. Проф. Веселовский поперед усього ігнорує компілятивний характер і трактує цілу колядку як одну орґанічну цілість, коли натомісь уже 39 рядок „Тамтуди лежит здавну стежейка“ характеризує рядки 31—50 як окрему цілість

¹⁾ А. Н. Веселовскій, Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха XI—XVII в. СПбѣрг. 1889, ст. 351—353.

незалежну від першої частини; власне сей рядок творить у колядках звичайно (по коротенькім вступі, де схарактеризовано місцевість, прим. „На горі-горі сніги морози, А на долині руженька цвила“ або щось подібне) початок оповідання про якийсь драматичний конфлікт: до панни приходять три стрільці, три рибарчики і т. н. Тай зміст обох половин нашої колядки просто противить ся зливаню їх у одну цілість; у першій частині (по ніби мітичнім вступі) говорить ся про будоване св. Софії, у другій про подію пізнійшу на яких 500 літ. Твердити, що „ремесничейки“ в першій частині на ніч утікають із місця, де працювали за дня, з тої причини, що боять ся „польської вінойки“, можна лише при ігнорованю звязку, чи властиво беззвязности обох тих частин. При тім проф. Веселовский мабуть не завважив усеї недорічности своєї уваги. „Польська вінойка“ приходить і нападає на церков у білий день; яка причина супроти того веліла би „ремесникам“, що будують церкву, працювати в день а тікати на ніч? Чуючи над собою загрозу війни вони робили би як раз навпаки: коли б се була така будова, що мусить бути виконана як найшвидше, вони будували б її в ночи, а в день мусіли би хіба стояти під оружем, а ніяк не втікати.

„Дав вам то Господь ведлук силюйки“, цитує проф. Веселовский той рядок, та зорсім не вияснює його значіня. Що обіцяє тимн словами ангел ремесникам? Ті слова зовсім не налякають на загрозу воєнного нападу, а відносять ся до самої будови. Я толкую їх так: бачучи вашу малу силу (40 робітників) дає вам свою підмогу, щоб ви не потребували зводити стін занадто високо в повітрі і доконує для вас що ночи чуда, якого ви не повинні бояти ся. Правда, вислов колядки дуже скупий; про дальше чудо — вириненє цілої церковної будови з землі в гору нема згадки, та тут швидше можемо допустити забуте, випадене кількох рядків у текстї колядки, ніж такий звязок, як допускає проф. Веселовский.

І Драгоманова і Веселовского в цілій колядці зацікавив очевидно початок її, перших 5 рядків. Драгоманов добачив у нїм дуалістичний (богомильський) міт про сотворене сьвіта і для того й усю колядку назвав богомильською. Чи потрібно доказувати, що нічого подібного наша колядка не має? Що на початку сьвіта, перед розпочатем процесу твореня була вода, се стоїть уже в Біблії в перших рядках книги Битія. Про сотворене каменя гебрійський міт не згадує, але фантазія майже всіх народів згадує про камінь як про один із перших творів

Бога. На се не треба богомилів. Інша річ із деревом кедром. Проф. Веселовский ідентифікує його з тим кедром, що мав бути частиною хрестового дерева — на якій підставі? Єдино хіба на тім, що в легендах про хрестове дерево згадується кедр обіч півга і кипариса, і в нашій колядці згадується „кедрове древо“. Але в легенді се дерево чудесне, походить із раю і дожидається появи Христа, а у нас дерево зовсім не мітичне, а звичайна кедрина, з якої з давен давна на Україні будовано церкви. Те, що на нього показує пресвята Діва і кличе майстрів на будоване церкви, не жаден міт, але легенда, якої оригінали любієїнько стоять у Літописі та в Печерськїм Патерику і оповідають про чудесне-покликане майстрів із Царгороду та перенесене їх до Києва.

Так само не потрібно ніякого мітольоїчного толкованя образу Господа, що править службу в версі Софійської церкви; се очевидний доказ того, що автор колядки ще в першій половині XVII в. був у Києві і в церкві св. Софії і бачив там ту ефектовну стару мозаїку Христа в архієрейських ризах і в молитовній позі, що потім була забілена вапном, і аж недавно віднайдена.

Так само нічого не доказує й порівнане нашої колядки з великоруським „Свиткомъ божественныхъ книгъ“. Сей „Свитокъ“, пізний, мб. раскольницький фабрикат, що повстав десь при кінці XVII в., правдоподібно пізнійше ніж наша колядка, і як наша колядка не має нічого спільного з мітами про сотворене свѣта, так само й він не мав ніякого впливу на її повстане. Проф. Веселовский очевидно сам чув неможливість такого звязку і для того на борзі видумав якусь невідому „апокріфічну статю, що зробила ся основою славянських легенд про сотворене свѣта“. Що се за статя? Поміж славянськими легендами про сотворене свѣта є всякі, біблійні й гетеродоксальні, прим. наші про сотворене землі голубами, в яких можна добачити деяку подібність до богомільських вірувань, але спеціальної такої статі, що послужила ніби жерелом славянських легенд, нема й не було ніколи, а покликати ся для удокументованя такої теорії на „Свитокъ“, сфабрикований у XVII в. великоруськими раскольниками, нема ніякої підстави. Такі анальоїї, як наведена проф. Веселовским, що в „Свитку“ Бог і сатана творять по сім небес, а в мшанецькій колядці церков Софії має сімдесят верхів, зовсім нагадують приказку *lucus a non lucendo*.

Сими увагами я не хочу вменшити честі і слави Веселовського; навпаки, мені здасться, що я бороню молодшого Веселовського, смілого і тверезого дослідника, перед старшим, що хилив ся до мітольоїї, хоч і не в душі Ірімма та Макса Міллера, а все таки не менше непотрібної. Колись, у розцьвіті своєї сили Веселовский у ряді своїх „Разысканій“ знівечив цілу масу „мітичних“ уяв, узятих російськими вченими з російських духовних віршів та билін, в роді каменя Алатиря і інших, вказуючи на те, що ті легенди треба роздивляти не в звязку з мітольоїєю, а в звязку з палестинськими та іншими орієнтальними місцевими традиціями, що через паломників, вояків, невольників та купців віками приходили на Русь і тут пускали свої паростки. В остатніх роках свого життя проф. Веселовский, захоплений теорією „християнської мітольоїї“ утвореної ніби то з безладної сумішки християнських легенд з мітольоїїчними уявами романських, германських, славянських та по часті фінно-тюркських народів, забував у тих дослідях добрі давні прикмети його власної тай загалом порівняної методи: не надуживати анальоїї і не ігнорувати досліду локальних традицій легенд при студіюванню творів усної словесности, що походять із даної місцевости. Критика вже виказала важні помилки, в які з сеї причини попадав Веселовский головно в своїх розвідках про дуалізм у віруваннях Славян; цитовані тут його уваги про мшанецьку колядку дають нам добрий зразок не досить обережної методи, допущеної знаменитим російським ученим.

Дещо з тих уваг було для мене ясне зараз по прочитанню замітки Веселовського і я висловив їх у статейці, яку вислав тодіж до ред. „Кіевскої Старини“. Вона була надрукована в грудневій книжці 1891 р. і ось її дословний переклад:

До пояснення одної колядки. В січневій книжці „К. Стар.“ з р. 1889 я надрукував колядку записану о. Михайлом Зубрицьким у карпатських горах у с. Мшанці турецького пов. На сю колядку звернув увагу і проф. А. Веселовский (Разысканія въ обл. русскаго духовнаго стиха XI—XVII). У своїх увагах до тексту сеї колядки я висловив догадку, що в її склад ввійшли два мотиви: 1) про чудесне збудоване церкви, при чім будова dokonana за дня нічу провалювала ся крізь землю; паралельні перекази у Сербів — будоване Скадра, у Румунів — будоване монастиря в Артиці, у Поляків традиція про вежу сімох ватажків; 2) чудесне знівечене полків, що нападають на сьвятий храм. Для сього другого мотива можу показати тепер

можливе безпосереднє книжкове жерело. В львівськїм виданю відомого і в Червонїй Русї дуже популярного твору Йоаннікія Галятовського „Ключъ разумѣнія“ додано при кінці опис чудес пресв. Богородиці. На картї рлн (138) читаємо: Чѣдо нї. Рокъ ѡхл̄. (1630). Гды одного часу войско польское приступило подѣ монастырь Печерскїй и хотѣло его збурити, чуючи, що тамъ Шулга полковникъ зъ рицертвомъ запороzkимъ знайдуется, в той часъ пресвятая Богородица монастырь свой отъ небезпеченства оборонила, бо за ея предстательствомъ огнистый дождь спалъ з неба на войско польское и одогналъ его от монастыря Печерского, що потымъ сами ляхове и нѣмцы, которыи были зъ ними, повѣдали. Надъ тымъ войскомъ Бутлеръ и Жолтовскїй были преложеными“. Полишаю спеціалїстамъ історикамъ справджене історичности сего оповіданя і лише додам, що на мою думку друга половина колядки оперта нї на чїм иньшїм, як лише на отьому оповіданю. „Ключъ разумѣнія“ був настїльною книгою у сьвященикїв у карпатських горах, де й доси не рїдко трапляють ся його примїрники¹⁾.

До сих уваг додаю тут ще деякі. Що до першої части колядки, себто чудесної будови церкви я ще раз верну до цитованої мною поеми Р. Зморского; тоді, коли я писав свою увагу, я згадував про неї лише з памяти, читавши її ще в 60-их роках у якійсь львівськїй часописї, мабуть у „Przyjacielu Ludu“, видаванїм Іполїтом Ступнїцкїм. Тепер маю під руками окремиї друк сеї поеми і в нїм при кінці „Przypis“ самого автора про жерела, з яких він узав її. Сю цікаву дописку подаю тут дословно.

Przypis do wieży siedmiu wodzów. Jak to w kilku słowach pieśń niniejszą poprzedzających powiedziałem (у передмовї), podanie, na którym oną osnułem, jest moim z lat dziecinnych nabytkiem. Dzisiaj w Mazowszu, gdzie je byłem niegdyś powziął, zdaje się całkiem że zaginęło, a przynajmniej mnie pomimo najtroskliwszych starań, w późniejszych latach nigdzie się go znaleźć nie udało. Jedyne ślad jego w tej części Polski znalazłem w głuchej wzmiance o siedmiu wodzach, o których jednak nic więcej zgoła nikt mi powiedzieć nie umiał.

W innych znanych mi okolicach naszego kraju raz tylko jeden, na Rusi podlaskiej, pomiędzy Janowem i Terespołem zdarzyło mi się

¹⁾ Миронъ, Къ объясненію одной колядки. К. Ст. 1891 декабрь, стор. 476.

spotkać z tem jakbądź wielce już przetworzonym podaniem. Na gruntach wsi Cieleśnicy zaszedłszy raz na oparzelisko, z powodu jakoby zapadłej w ziemię cerkwi Cérkiewiskiem zwane, zastałem tam samotnie siedzącego kośca, który zagadniony naprzód miejscowe, a potem inne podobne opowiadał mi podania. Z tych jedno prawie co do słowa tak brzmiało :

„Kiedys żyło na świecie siedmiu braci, bardzo mądrych kniaziów, którzy wszystko, co się stało i stanie, z gwiazd znali. Kiedy wiedzieli, że na nich czas nadchodził, kazali budować wieżę, w której pogrzebieni być mieli. Ale co mularze za dnia zbudowali, wszystko przez noc przepadało w ziemię. I tak trwało to całe trzy lata. Po tym czasie najstarszy brat kazał ukować wielką złotą banię, w której zawarłszy żywego koguta, przytwierdzili ją na wystającym ze ziemi wierzchu. Kiedy kogut w bani zapiał, wieża sama wyszła cała ze ziemi, a była tak wysoka, że się aż o niebo oparła. Wtedy sześciu braci wstąpiło do wieży, by pokładłszy się w niej zasnąć na wieki; najstarszy zaś usiadł na progu, a postawiwszy nogę na kamieniu przed progiem leżącym rzekł: „Skoro ten kamień wrośnie mi po kolano, wtenczas będzie koniec świata“. I oparłszy łokieć na kolanie a głowę na dłoni usnął. Wieża ta dotąd stoi jeszcze gdzieś w Polsce, ale czar na nią taki rzucony, że nikt jej ani widzieć, ani dotknąć nie może. Tylko złota bania na jej wierzchu świeci się wysoko w nocy, ale między drugimi gwiazdami rozeznąć jej niepodobna. Kto by to mógł poznać, znalazł by wieżę, a obudziwszy śpiącego w progu dowiedział by się od niego o wszystkim, co się do końca świata dzieć będzie“.

W oddalénszej jeszcze stronie Rusi, w starosławnyim Kijowie znajdujemy znów inną, więcej jeszcze odstępującą od naszej wersją. Wieżę Pieczarskiej Ławry wystawiło także podług tamecznego podania dwunastu świętobliwych braci. Co przez dzień zbudowano, zapadało w nocy pod ziemię, i tak murowano wciąż przez lat trzydzieści. Przy końcu trzydziestego roku pokazał się im anioł i kazał, aby dach robili i krzyż stawiali. Zrobili dach, postawili krzyż, który że już wieczorem stawiany, dla tego trochę skrzywiony, — położyli się spać i zasnęli na wieki. Dopiero nazajutrz ukazała się z pod ziemi wieża tak wysoka, że (podług wyrażenia miejscowego) o siedm mil ją widać¹⁾. Для сеї остатньої версії Зморський покликаєть ся на книжку: Владыслав, wyciąg z pamiętników nie bardzo starych, przez Aleksandra Grozę, t. II, стор. 173, а сам у дальших рядках, які тут про-

¹⁾ Roman Zmorski, Wieża siedmiu wodzów, pieśń z podania. Lwów. Nakładem Hipolita Stupnickiego. 1857, стор. 29–30,

пускаємо, означує, що й Богдан Залеский згадує в однім своїм творі людові пісні „O trzech zorzach, trzech krynicach, siedmiu wodzach“. Ну, Богдана Залеского можемо йому дарувати, але факт істновання серед українського люду традиції про чудесну будову церкви видасть ся мені безсумнівним. Що більше, важне тут свідощтво Олександра Грови, відомого члена т. зв. української школи в польській літературі про те, що сю легенду льокалізовано власне в Київі. Як бачимо з тексту Зморского, він не знаючи нашої колядки, декуди майже буквально наближасть ся до неї. Думаю, що се свідощтво раз на все мусить підірвати міркування Веселовского про мітольоіічний характер нашої колядки; се не міт, а льокальна легенда.

Як починають ся і як ростуть у народній фантазії такі легенди, на се маємо клясичний приклад у другій частині нашої колядки. Ми бачили вже оповіданє Галаятовского про напад польського війська на Печерський монастир у 1630 році. Послухаймо про той сам факт оповіданє очевидця, печерського монаха Афанасія Кальнофойського, який на кінцевих сторінках своєї книжки „*Τερατοφυγία*“ ось як малує сю подію:

Cud IV. Roku po Narodzeniu Pańskim 1630.

Roźnie deszczu używasz gorącego, Panie,
Złych nim karzesz, a w dobrym bronisz ludzie stanie.

Poczekalismy byli post on, który SS. Apostołowie po przyjęciu Ducha świętego odprawowali¹⁾, y już do piątku pierwszego tygodnia postąpiło się było. Więc że post ma być żalem y gorzkością za występki, z wstrzemięźliwością y ciała (boć te rzeczy są ran od grzechów duszy zadanych lekarstwem) vdręczeniem, Pan wedle świętey woli swoiey przydaie k temu y tę woynę, mowię, która iak by nas vdręczyła, każdy z woiennych effectow porozumieć może, dla czego o tym opuszczę; o owym powiem, iakoby cudownie od wykorzenia aż do gruntu y zburzenia ostatniego Monastyr swoy do czasu ieszcze naznaczonego zachowała prawica Boża y Prze. Panny o nim pilne staranie.

Po różnych Marsowych z niespokoynemi Zaporoskich Mołodcow pod Pereiasławiem kupami rozprawach, gdy im daley tym więcej pułkow J. K. M. Pana nam szczęśliwie panującego domowych tudzież iezdnych y pieszych regimentow cudzoziemskich za Dniepr ięło przeprowować się, między innemi we czwartek w wieczor przyciągnęło różnych Companij do tysiące boiownika pod Kiiow y podle Złotych

¹⁾ На марґ. Piotrow post zowie się, iż на день святого Piotra końчы się.

wrot otaborzywszy się, tam spokojnie noclegowali. Opuściwszy podziemne dziedziny, gdy miłe słońce na nasz znowu pulsphaerek wzięchało a dzień czyniwszy ludzi do zwykłych prac pobudziło, powstali y żołnierze, a wiedząc blisko barzo o kilkuset zebranych z Szulhą kozakach Dnieprowych, nowym krwie szlacheckiej po oboybrzeżu tej rzeki przelaniem wyniosłych, iakoby (boć tak w rzeczy nie było) w świętucudotwornym Monastyru Pieczarokiiowskim triumphiujących, namowę wważną uczynili, a postanowiwszy ich w miasteczku monastyrskim dobywać, do radnych panow Kiiowskich po armatę, prochy, kule y inne do burzenia rzeczy należne posłali, sami vzbroiwszy się prosto przez Kiiow iedni, drudzy drogą od Kiiowa zwyczajną, trzeci od Łybedzi do wymyślonego podstępowali mieysca Bożego zburzenia, y tym ochoczy, im się y dział, miast wywrócieliów, zaraz spodziewaią po sobie, y piękna pogodę, która barzo woysko zweselała, z wiatrem małym od Septentrionu maią na nieprzyziaciela.

Przyszedszy nie daleko harcownik począł wyieżdżać, z miasta nie widać nikogo, boć też w nim iako y w samym świętym Monastyru z kozakow żadnego nie było, iako się to vkażalo z relatii tych paniąt y żołnierzow, którzy na cerkwi Pieczarskiej przed tymi junakami wczesnie zachowani długie godzinki odprawowali, ci albowiem na ten czas stali na ostrowie Dnieprowym, y dla nich wiachałby był lud J. K. M. bezpiecznie sobie do samego Monastyra, lecz wiatr wielki quo mało genio nie wiem dzwignąwszy się, bramę, którą zową Kiiowską (iako się to często przydaie) zawarł, do tego pianiczysko iakieś y włoczęga, obaczywszy ano lud niemiecki y polski okrył pola monastyrskie, skoczył natychmiast na ostrow daiąc znać o tym następie przerzeczonemu Szulze pułkownikowi; ten z ludem tudzież przybył, bramy obie y armatę na nich, która była na ten czas słomą naładowana, opanował, szanice wkoło tynu porobił y iął z dział palić wprzod do cudzoziemskich ludzi, lecz im nie wiele (iż rzecz była między wielkim drzewem orzechow włoskich y gęstymi domami) radził. Takie były praeludia wojny, a gdy daley siłą wielką miedzy opłoty monastyrskie wieżdżać chorągwie poczęły, a piechota tyny zobalać iedne, drugie rozgradzać, podcinać trzecie chwyciła się y iezdzie wolną drogę gotowała, one ślicznopogodne niebo mienić swą ozdobę pocznie, iakoby z wesołości wielkiej w smutek przykry postępując, niewwyczajnie ciemną chmurą prędko przydzieie wdzięczną rumianość swoię, y tudzież zlekka deszcz z tak gorących componowany wyleie kropel, iż skoro która gdziekolwiek na konia li, na iezdca li lub pieszego padła, tak ich iakoby barzo wreiający vkrop (iako niekiedyś Kahanowi Naswiętsza Bogarodzica Panna, który na miasto Konstantinopol potęgą wielką

z Saraceny nastempował, uczyniła) oparzywszy piekła¹). A gdy to takie nie iednemu się przydało vpalenie, raźnie się ich wiele po hyżach roz-
iachalo, w ktore wlaszzy osobliwie Niemcy y pacholikowie z piechotą
poczeli wewnątrz palić, ogień do ścian przykładając, dranice y słomę
z nadworza tymże ogniem podpalając, wszakże żadną miarą zapalić
iedney nie mówię chałupy, ale ani ktorey deszczki lubo słomki nie mogli.
Obaczywszy te dziwne dzieła żołnierze J. K. Mci sami odwrot uczynili,
a to tym intentem, aby nazaiutrz przecię Monasterya Pieczarskiego dla
niektorych respektow dobywać przygotowali się. O którym to takowym
ich zamysle wzięwszy przez swoich wiadomość Jas. prze. w Bogu J:
M. ociec Archimandryta nasz wzył ich MM. PP. pana Henrika Kaszew-
skiego y pana N. Szaszewskiego, których był od rąk kozackich w iedno
z Jego Mcią panem Kazimierzem Tyszkiewiczem, na ten czas woiewo-
dzicem Mińskim, zachował, iakom rzekł wyżej, na cerkwi Naświętszey
Panny Pieczarskiej, y wyprawił ich do starszych Companyi tych, gdzie
przybywszy, gdy Ich MM. Panu Butlerowi, panu Żółtowskiemu y innym
nad tym ludem przełożonym oświadczyli dobroć J. M. oycy Archiman-
dryty, y gdy przełożyli, co by za angariae sam, a prawie codziem ciężką
biadę od lichych tych ludzi cierpiał, iaki dishonor z nabożną
w Chrystusie Bracią swą, iakie sług obelgi, iak wiele szkod w dobrach
cerkiewnych poczynionych ponosił, nakoniec iakby ieszcze z wieczora
powciekali, sprawili to, iż y J. M. oycy Archimandryty naszego z nie-
potrzebney suspiciei v woyska J. K. M. eliberowali, y wszelaką secu-
ritatem mieyscu świętemu ziednali; do ktorego wiele ich po tey Tra-
gaediei przyeżdżając, cud ten, ktory sami widzieli, iawnie wszystkim
nam, a osobliwie narod niemiecki i nabożniejszy z panow Polanow
[sic!] powiedzieli, iam go zaś dla więtszey pochwały Matki Bożey
y prędkiej w biadach pomocnicy tu dla wiekopomnych czasow y dla
oswiadczenia za dobrodzieystwo wdzięczności inserował²).

Як бачимо, з мітичної боротьби ангелів з демонами, яку
віднайшов А. Веселовский у основі нашої колядки, робить ся
звичайна авантюра між козаками і Ляхами біля Печерського ма-
настиря в Київі 1630 року, перервана наглим „горячим“ дощем,

¹) На mapr. Cuda tego pamięć co rok z Procesyą wkoło Mona-
styra y miasta obchodzimy.

²) *Тератουρґуґма* lubo Cvda, ktore były tak w samym świę-
tocudotwornym monasteru Pieczarskim Kiiowskim, iako też w obudwu
świętych pieczarach, w których po woli Bożey Błogosławieni Oycowie
Pieczarscy pożywszy y ciężary ciał swoich złożyli. Wreszcie y pilnie
teraz pirszy raz zebrane y swiatu podane przez W. oycy Athanasivsza
Kalnofoyskiego, zakonnika tagoż S. Monasterya Pieczarskiego. Z dru-
karni Kiiowo-pieczarskiej. Rokv 1637, стр. 318—321.

від якого одначе ніхто не згиб. Не вважаючи на свою мало-значність сей епізод був монахами роздутий до розміру чуда і зроблений предметом свого рода культу; не диво, що відомість про нього, чим раз далі набираючи фантастичних форм і спарувавши ся з загально відомою легендою про кулі та стріли, які з безоборонного святаго місця летять на оружних напасників (така легенда вяжеть ся і з церквою та монастирем Почаївської Богородиці), перейшла нарешті і в колядку. А що колядка, зложена на підставі устної традиції, перемішала Печерську церков зі святою Софією, се вже діло маловажне; головна річ — виразна локалізація в Києві і виразні натяки на певний історичний момент, і то такий, що швидко забув ся. Се й змушує нас прийняти для зложеня мшанецької колядки дату не пізнійшу 1650 року.

XVIII. Пісня про Кочубая.

Великий народній рух званий Хмельниччиною викликав значне оживлене національної свідомости серед української маси, підніс давній антагонізм Руси до Поляків до ступня національного і державного змаганя до самостійности і мав також немалий вплив на оживлене пісенної творчости, що була літературним висловом того антагонізму. Маємо починаючи від самого 1648 р. досить довгий ряд українських дум і пісень про Хмельницького і його товаришів (Перебийноса, Ничая, Богуна), про поодинокі битви (Жовті води, Пилявці, Берестечко і т. и.), які досить добре малюють коли не самі факти, то в усякім разі настроїв і надії українського народу з того часу.

Не бракувало певно й літературної полеміки, обопільного обсьміюваня та кпин. Пару таких пісень, викликаних Хмельниччиною, хочу тут обговорити троха докладнійше, маючи в руках деякі їх варіанти старші від тих, які відомі в друкованих доси збірках.

У збірці пісень Головацького (I, ч. 5, стор. 6—7) передруковано зі збірки Вацлава з Олеська (стор. 182) пісню п. з. Козубай. Головацький помістив її між т. зв. „былевья думы“ на ряду з піснями про Байду, Ничая, Морозенка і навіть додав під титулом дату, р. 1651, коли ніби то мало стати ся те, що описано в пісні. Комбінація о стілько вірна, що про якогось Кочубея, сотника в однім із козацьких полків у р. 1648—50

маємо справді звістку в реєстрі козацьким уложенім в часі білоцерківського мира 1651 р. Можливо, що й справді в тім році в часі білоцерківських переговорів була вложена ся сатирична пісня, і то якимось Поляком, що протверезивши ся від паніки 1648 - 49 років бажав посьміяти ся над козаками їх зовсім не лицарською вдачею. Ся пісня чи вірша була ще в XVIII в. популярна в польських дворацьких та школярських співаннях, та народною не була ніколи і з уст народа ніде не була записана.

Маю під рукою дві копії сеї пісні, обі старші від видання Вацлава з Олеська. Одна копія містить ся в співаннику Михайла Кирницкого (в моїм посіданю) списанім у р. 1821, писана руською скорописю, а друга в збірнику т. зв. Валашкевича, (значу В.) з р. 1780, також у моїм посіданю. З тих двох копій подаю тут текст із варіантами.

Піснь 19 свѣцка до розривки.

Єй вибрав¹⁾ ся Кочубай
на войну з Ляхами,
та вигавъ собѣ самопалъ
и лукъ со²⁾ стрѣлами.

5. Казалъ собѣ войскового³⁾
Конта дати вороного,⁴⁾
шаблю зо спѣсою,⁵⁾
горѣлки зъ флашкою.⁶⁾

Єй вибрав ся Кочубай
10. изъ Фед'комъ частію
под Бѣдлю Церкву, та впавъ
на саму тростію: ⁷⁾
горѣвки ся напиваєть
и шхоти додаваєть,⁸⁾

15. думаєть собою: ⁹⁾
Чи стати до бою?

¹⁾ W. Та zbyrau ²⁾ W. ze ³⁾ W. woronoho ⁴⁾ W. woyskowoho
⁵⁾ W. uz dzydoiou ⁶⁾ W. flaszku z horilkoiu. ⁷⁾ У W. ся строфа виглядає ось як:

Stał sy w Pryspi pod cerkwoiu pod samoiu traćciu.

⁸⁾ W. згідно з Вацл. із Ол., хоч поправнійше:

Horyłki mu ne stawało,
Kiepskie serce ustawało

⁹⁾ W. i W. z Ol. z soboju.

- Сїй приїхаль Фет'ко братъ,
 братъ его стрічний.¹⁾
 Напивши ся горѣлки
 20. Кочубай беспечний; ²⁾
 горѣлки имъ не ставастъ,
 смутокъ серце в них труклѣеть,
 думаютъ собою:
 чи стати до бою? ³⁾
25. Сїй ти Фет'ку, брате мой,
 не боймо ся страху,
 вилѣзу я на вербу
 на собачихъ Ляховъ.⁴⁾
 Самопали вирихтую,
 30. ци много их замордую,
 будемъ за вуха брати,
 безъ руки вызати.⁵⁾
- Ще Кочубай ⁶⁾ на вербѣ,
 цюракъ к нему бѣжить;
 35. вѣпавъ Кочубай на землю,⁷⁾
 южъ безъ душі лежить.⁸⁾
 Цюракъ къ нему прибѣгасть,
 батогомъ⁹⁾ ёго затинасть, —

¹⁾ W. Pryszoł k niomu, W. z Ol. Федько и Иванъ стрічний.

²⁾ W. naputy sia sywuhu, aż Koczubay hreczny. ³⁾ Сей чотирохних у W. инакше:

na łuk stryły układaie,
 na Lachow ich wysyłaie,
 baczyt, czy sut Lachy?
 Na Koczubay strachy.

W. z Ol. має скрізь назву Козубай, тут: на Козуба, а надто в анальо-гічних місцях: накладає, выпускає. ⁴⁾ W. має сю строфу инакше:

Wylizu ia na werbu
 na pohañskych Lachow,
 iak ia stanu rubaty,
 naberut sia strachow.

У W. z Ol.: Крикнув Козуб на своїх: не бійте ся страхів,
 Я сам влізу на вербу на собачих Ляхів.

⁵⁾ У W. i W. Ol. майже згідно в обох:

Na werbi sia wszykuuiu
 y samopał wuychtuiiu
 budu Lachow braty,
 po trochy stryłaty.

(у W. z Ol. hołowy stynaty). ⁶⁾ W. Sidyt Koczub. ⁷⁾ W. Spawszy Kozub yz werbu. ⁸⁾ W. тут через помилку повторяє рядок, що стоїть нижше: Koczubay ne żyje. ⁹⁾ W. batiożkom ho.

Кочубай безъ душѣ,

40. собою не рушить.

Варіант W. має ще одну кінцеву строфу:

Pryszow k niomu Fedko —

ciura ieho byie;

Fedko go ruszaie, —

Koczubay ne żyie.

45. Zapłakawszy Fedko sobi:

„Pasty buło swyni tobi,

a ne woiowaty,

żalu zawdawaty“.¹⁾

Як бачимо, найстарший варіант не згадує виразно про Білу Церкву, але подає иньшу місцевість, село Присну. В обох старших копіях герої називаєть ся не Козубай ані Козуб, але Кочубай. Що так власне читано загально і що в такій формі ся назва перейшла і в уста люду, доказує одинокий відомий доси варіант, записаний 1862 р. д. Іваном Должицким у селі Плотичі, волочівського пов. (сеї запис разом з иньшими піснями записаними сим збирачем, є у мене з паперів В. Навроцкого). Ось той варіант:

Ой поїхав Кашуба на війну з Ляхами,

червоні чобітки, підківки бляшані,

а піка з фасолі,

кулі з бараболі,

а сіделце горіхове, а кінь бураковий.

Кашубу забили,

а сіделце взяли,

а коника бурака до борщу нагнали.

Як бачимо, з Кочубая тут зробив ся Кашуба, але зміст пісні перемінив ся; людова пам'ять, не розуміючи польської іронії, переплутала Кашубу-козака, що йде воювати з Ляхами, з тим „Ляшком із Варшави“, який їде цивілізувати Русь, та тут переходить тверду школу „руського звичаю“. Пісню про того Ляшка ми розберемо далі, а тут додамо лише, що інтенція вірші про Кочубая занадто очевидна — поглумити ся над козаками, щоб була якась найменша підстава признавати їй (крім отсеї самої тенденції як історичного сімптому) якась фактичне, історичне ядро.

¹⁾ Сеї остатньої строфи у тексті К. нема, то додаємо з Вал. У W. з Ol. варіанти: Приспів... Та глядит на него... Подумавши... Свині було пасти... додавати.

XIX. Пісня про Ляшқа.

Немов у відплату за Кочубая, карикатурного козака, що хоче воювати з Ляхами сидячи на вербі і впавши з верби гине від самого страху, творить руська фантазія, фантазія очевидно руського письменного чоловіка, школяря чи дяка чи попа, карикатуру противну — гордого а гупого Ляха, що їде на Русь як у завойований край, гордий на свою зверхню подобу та певний свого успіха. Се тип не новий у нашій літературі. Ще мітичний Іван Мелешко каштелян смоленський у своїй сатиричній промові, яку датують роком 1589, а яку проф. Сумцов признав не дійсною польською промовою в соймі, а дійсною сатирою, говорив про такий тип отсі памятні слова: „И то, милостивые панове, не мала шкода, слуги ховаемъ Ляхи: давай же іому сукню хвалендышовую, кормижь іого тлуство; а зъ нихъ службы не пытай! И только убравши ся на высокихъ подковкахъ до дѣвокъ дыбле и ходить, а зъ великого кубка трубить: ты пане за столъ, а слуга собѣ за столъ; ты борщикъ, а слуга за пѣкатсю штуку мяса; ты за фляшкѣ, а онъ за другую, а коли слабо держишь, то онъ и ту зъ рукъ вырветъ! Только пильнуетъ: скоро зъ дому ты, то онъ моучкомъ приласкается до жонки. И такого чортополоха зъ Нѣмцами выгнати, што до насъ влѣзли противъ праву нашему... И гетая не малая штука — кони дрыганты на стайни держати: давай же имъ вѣ дѣто и вѣ зимѣ овесъ и сѣно, подстелай же што ночь, ховай же для нихъ слугу Ляха, конюшню и маптелѣра, а зъ нихъ жадной службы не пытай. А колижъ еще Ляхъ какъ жеребець ржетъ коло дѣвокъ, какъ дрыгантъ коло кобылъ, прыймижъ къ нему двоухъ Литвиновъ на стражы, бо и самъ дѣдко не упилнуетъ“¹⁾).

Кандидата на такого панського слугу оспіває українська пісня, відома в кількох варіантах. У Вацлава з Олеська маємо один варіант, у Головацького один в томі II, стор. 474—5 і другий в томі III, 1, стор. 488—90, один галицький, другий угорський, записаний у селі Верові Земплинського комітату. У Чубінського т. V, ст. 1161—2 маємо зведені до купи три варіанти иньшої редакції, яким у Головацького відповідає один варіант у томі II, стор. 485—6, записаний невідомо де й ким. Додаймо до сих друкованих ще рукописні, а власне один, за-

¹⁾ Акты Южной и Зап. России, т. II, стор. 189.

писаний М. Царем 1871 р. в с. Вербиці жовківського пов. і два зі старших рукописних співанників, то й будемо мати весь за-сіб доступних мені варіантів. Пісня більше відома в Галичині, де очевидно й повстала; на Україні записано лише зразки пі-знійшої редакції, що одначе також, бачить ся, повстала в Га-личині; до Дніпра або й за Дніпро пісня не дійшла.

Найстарший із друкованих доси варіант Вацлава з Олеська, взятий по всякій правдоподібності не з уст люду, а з якогось рукописного співанника. Тут мабуть самим видавцем перемінено скрізь „Ляшок“ на „цюра“. Подаю його в тій формі, яку дав йому видавець (стор. 492—493):

1. Jichaw ciura iz Warszawy,
na nym syni szarawary
i kanczuk u boka,
ne bojit sie muzyka.
2. Bida ciuru iskusyła,
szo win wstupyw do Rusyna,
w neho szapki ne zniaw,
pomahajbih ne widdaw.
3. „Podaj meni zinko buczka,
teper budu wczyty bratka,
pomahajbih dawaty,
w domach szapku zdijmaty“.
4. Pirwaw ciuru¹⁾ za czuprynu:
„Teper znajesz, suczyj synu,
pomahajbih dawaty
i szapoczku²⁾ izniaty!“
5. Ide ciura dorohoju,
aż tam płyne huś wodoju:
„Pomahajbih, bila huś!
Nauczyla mia zdijsna Ruś“.
6. Widiszow³⁾ ciura wid husy,
aż tam biżyт medwid' kusy;
no to Rusyn, ciura dumaw,
szapoczku zniawszy pomahajbih daw.
7. Medwid' dumaw, szczo to hraw⁴⁾,
taj ciuri hołowu obirwaw,

¹⁾ В друку: ciura. ²⁾ В друку: szapku. ³⁾ В друку: Widzow
⁴⁾ В друку: to liraw.

i ne ostawyw ho na dorozі,
no potaszczyw w bili łoży.

8. Prybihła łaska taj jemu każe:

„Oj wstań ciuro, ne łyży!
Oj wstań, ciuro, ne wmeraj,
szcze zo mnoju poihraj“.

9. Idut kupci iz Warszawy,
wziały ciuru, pochowały;
łyżyt ciura w dubyni —
ne kłaniaj sia durnyni!

Надіюсь, усякому по прочитаню сего тексту видно, що весь він сильно підгладжений польською рукою.

У Головацького пісня являєть ся в значно відмінній формі; подаю її транскрибуючи на нашу сучасну правопись:

1. Їхав Ляшок із Варшави,
на нїм були сукні шарі,
мав канчук у бока,
не боїть ся мужика.

2. Їхав Ляшок по над лугом,
аж там оре хлоп із плугом, —
помагайбіг не казав
ні шапочки не здїймав.

3. Аж той його привитав,
за чуприну похитав:
„Добре Ляшок, добре мав,
що помагай біг не казав!“

4. „Ти подай, хлопче, батога,
научу тя, Ляшуга,
як шапочку здїймати,
і помагайбіг казати!“

5. Їде Ляшок дорогою,
аж там плине гусь водою:
„Помагайбіг, біла гусь,
навчила мя здїшнїя Русь
як шапочку здїймати,
помагайбіг давати“.

6. Аж ту біжить медвідь кусий,
Ляшок гадав, що то Русин,
вдалека ся кланяє
і шапочку вдіймає.
7. А медвідь ся ровіграв
тай волосе обірав;
не лишив го на дорозі,
по потащив в білі лози.
8. Ідут купці із Варшави,
занесли го до дуброви,
там му погріб ісправили,
хрін у зуби му встромили.
9. Лежит Ляшок в дубині:
Не кланяй ся дурині!
Аж там біжить лисиця,
коло Ляшка вертит ся.
10. „Добре ся той Ляшок мав,
коли так хрін заживав!
Ой встань, Ляшку, не дрижи,
хоть за хвостик подержи!“

Записаний о. М. Царем варіант дещо коротший, але виявляє нові додатки. Стр. 1, р. 1. Ішов, р. 2. Мав на собі, р. 3. Мав при боку канчука. Стр. 2. Ішов, р. 2. мужик оре. Стр. 3, р. 1. мужик го, р. 2. поторгав, замісь р. 11—16 вставлено в уста мужика отсі слова:

„А так, Ляшку, добре знай,
помагайбі віддавай!
Кажі: „Дай Боже щисливо
виворати тую ниву!“

Пішов Ляшок, оглянув ся,
мужик тогди усьміхнув ся.

Се замісь стр. 4 Головацького справді кращій варіант. Стр. 5, р. 2: Сидять гуси над водою. Стр. 6, р. 1 ведмідь, р. 3 і 4:

помагайбі сказав
і шапочку вдойняв.

7. Ведмідь мислив, що то грати,
став го за чуприну брати;
Ляшок стоїт і дрижит,
і ведмідя се держит.
8. „Чекай, Ляшку, не држи,
ще за лашку подержи!“
9. Аж там біжит лисиця,
тай на Ляшка дивит ся.
„Чекай, Ляшку, не вмирай,
ще з ведмедем троха грай!“
10. Їхали купці із Варшави,
вдбали Ляшка на мураві,
погріб йому справили,
і хрон в зуби встромили.

Варіант М. Царя справді найкращий, найбільше льогічно викінчений і тому певно найпізнійший. Стрийський варіант (Гол. Ш, 1, ст. 489—490) куценський, усього 15 рядків, кінчить ся поклоном Ляшка гусям („Навчила мя твоя Русь“), але в сцені з мужиком має пару нових рядків:

А Русин го догонив,
за чуприну го зловив
та за уха накрутив.

Додаток дешевенький. Уггоруський варіант має також 8 строф, близший до вар. Головацького, але має одну інтересну відміну: рядки 9—22 виглядають тут ось як:

3. Ішов Ляшко по над дуги,
а там оре Русин з плуги,
почав Ляшко думати,
што мать ему казати?
4. Думав Ляшко до пов дня,
пішов тишком до плуга
і шапочки не ізняв,
„Помагайбіг“ не сказав.
5. „Давай, жено, батога,
буду вчити Ляшка я,
як шапочку внимати,
помагайбіг казати“.

Стр. 6 в тім варіанті — стріча з гусьми, стр. 7 — стріча з ведмедем, стр. 8 :

Медвідь ся з ним поіграв,
голову му обідрав:
„Вставай, Ляшку, не лежи,
ше ся во мнов подержи!“

Три середні строфи, се не угроруська вигадка, а слід версії старшої від текстів Вацлава з Олеська. До тої старшої версії належить без сумніву варіант Б. Грінченка (Етнографіческие матеріялы III, 607—608), записаний Д. Ісаковим у Славяно-сербськiм уїзді Катеринославськiй губ., отже на лівiм березі Дніпра. Ось повний текст сего варіанта :

Біжить Ляшок по над плужком,
Аж там оре мужик плужком,
Він до його добіга,
А шапочки не звіма.

5. Мужик Ляшка прикликав,
За чуб Ляшка посмккав :
„Подай, малий, батіжка,
Проучим цього Ляшка,
Щоб він шапочку звімав,
10. Помагайбі казав !“

Біжить Ляшок по над бережком,
Аж там плава лебедь ставком.
„Ну, здоров, здоров, сіра гусь,
Що навчилаж ваша Русь,

15. Щоб я шапочку звімав,
Помагайбі казав !“

Біжить Ляшок по над ліском,
Аж там ведмідь під кущиком,
Він до його добіга,

20. Уже шапочку звіма.
Зняв шапочку худеньку,
Поклонив ся по тихеньку.

Ведмідь шуток не прийняв,
Ляшку голову зірвав.

25. От ідуть купці із Варшави,
Взяли Ляшка, поховали :

- „Лежи Ляшку в дубині,
 Не братай ся із дурними!
 Лежи, Ляшку, під кущем,
 30. Ти присипаний хрящем!
 Лежи Ляшку під ліском,
 Ти присипаний піском“.

Варіант дуже інтересний для студіювання мандрівки пісень на далеких просторах. Строфічна будова вірші вже затемнена, мова виявляє впливи лівобережної, дещо дороблено (остатні 4 рядки), та все таки деякі подробиці заховали ся вірно із старих варіантів з XVIII в. Таких рукописних варіантів маємо два неоднакового об'єму, з яких одначе можемо зложити найповніший зразок пісні сеї редакції. Основою сеї реконструкції кладемо варіант із співанника Кирницького, писаного 1821 р., а для порівняня беремо неповний варіант із співанника, що містить ся в музеї Петрушевича в Нар. Домі під ч. 254 і походить десь із половини XVIII в. Ось текст Кирницького:

Піснь свѣдка о Ляшкѣ з Русиномъ.

1. Ишовъ¹⁾ Ляшокъ изъ Варшави,
 на вѣмъ сукнѣ, шаравари²⁾
 и канчѣкѣ³⁾ у бока,
 не боить ся мѣжника.
2. Да йшовъ Ляшокъ доломъ, лугомъ,
 а тамъ Русинъ воре плугомъ;
 ой ставъ Ляшокъ гадати,
 щоби ёму сказати.
3. До полудни вистоявъ,
 Русинови пѣць [не] сказавъ,
 вѣ шапойки не знявъ,
 и щастя не сказавъ.
4. Русинъ пѣзнавъ, що то Ляшокъ,
 бо пѣдъ носомъ му порошокъ.
 „Ой стій, хлопче, погоди,
 ймай Ляшка безъ бѣди!
5. „Дай по, хлопче, батога,
 будемъ вчити Ляшуга,
 какъ шапойку знимати,
 а намъ щастя давати.

1) П. Да пѣшовъ 2) П. бѣлѣ, шарѣ 3) П. мечѣ.

6. „А ти Лашку ни пиши¹⁾,
канчука въ боку не носи,
мужикамъ си поклоняй
й добродень ѿдавай!“
7. А такъ Лашка научаетъ,
батома ёго затинаетъ:
„О такъ, Лашку, добре знай,
помагайбѣ ѿдавай
и пѣдъ носомъ витирай!“
8. Да йшовъ Лашокъ дорогою,
ажъ сидитъ гусѣ над водою:
„Помагайбѣ, бѣла гусь,
навчила ма тая Русь!“
9. Ажъ тамъ идетъ медвѣдь куси,
Лашокъ мислить, що то Русинъ,
знавъ шапочку борзейко,
уклонивъ си нивейко.
10. Медвѣдь мовить, що то грати,
въ Лашкомъ собѣ жартовати;
въ Лашкомъ собѣ пошѣгравъ
и чупринку ѿбервавъ.
11. Пѣшовъ медвѣдь в густі лози,
покинувъ Лашка на доровѣ:
„Лежи, Лашку, въ дубинѣ,
не кланяй си звѣринѣ“.
12. Ажъ тамъ идетъ лисица
тай на Лашка дивить ся:
„Почкай, Лашку, не дрижи,
хоць за лапку подержи!“
13. Ой дивитъ си лисица
тай изъ Лашка смѣетъ си:
„Почкай, Лашку, не вмирай,
хоць за нѣжку потримай!“
14. Да йхали купцѣ въ ѿбозѣ,
знайшли Лашка на доровѣ,
поминки му справили,
хрѣнецъ в зубы вправили.

¹⁾ В знач. не пишай ся, в Наг. пішити сі.

15. И такъ Лышка споминали,
барзо ёго величали:
„Тогда ся Лышокъ добре мавъ,
коли хрѣнецъ заживавъ“.

Варіант Петрушевича, хоч значно старший, заховав ся не добре; він, здаєть ся, уриваєть ся десь на половині; лишило ся всього 9 строф, які зрештою і в ході оповідання виявляють по троха иньший уклад. І так стр. 1, р. 1 має: Да ишовъ, р. 2. сѣкнѣ бѣдѣ, шарѣ, р. 3. мечъ оу бока, та далі бракує ще слів, мабутъ було ще: зъ патика або щось подібне. Між строфами 1 і 2 тексту Кирницького вставлено тут ось які строфи:

12. Да бѣда Лышка спокѣсила,
да пѣшовъ Лышокъ до Рѣсина;
Рѣсинъ познавъ, що Лышокъ,
що подъ носомъ порошокъ.
13. Да пѣшовъ Лышокъ мѣравникомъ,
надибавъ жѣнкѣ в чоловѣкомъ,
помагайбѣ не сказавъ,
и шапочки не скидав.
14. Рѣсинаъ ёго привитавъ,
за чѣпринѣ похитавъ:
„Отакъ, Лышкѣ, добре знай,
помагайбѣ людемъ дай!“

Далі йде строфа відповідна до стр. 2 Кирницького:

15. Да пѣшовъ Лышокъ мимо лугомъ¹⁾,
ажъ тамъ ѿре мѣжикъ плѣгомъ,
ставъ ся Лышокъ гадати²⁾,
що мѣжикови казати?
16. Гадавъ Лышокъ хвилю, дрѣгѣ,
пѣшовъ блище ажъ до плѣгѣ,
[а що дрѣрень] Лышокъ бѣвѣ,
помагайбѣ позабѣвѣ.
17. „Гей дай хлопче бич-пѣгѣ,
ѿй най навчѣ Лышугу,
іакъ помагайбѣ казати
тай шапочкѣ внимати“.

Дальші строфи відповідають стр. 8 і 9 варіанту Кирницького, тільки що тут у стр. 8, р. 1 було на кінці мабутъ „бо-

¹⁾ В рукоп. через помилку: боромъ. ²⁾ В рук. радити.

роздою“, в р. 4 „дѣрна Русь“, а в стр. 9, р. 1 Ажъ ѡнъ йде, р. 2 Ляшокъ каже, р. 3 хѣтенко, р. 4 поклонив ся. Решти тексту не стає.

Нема сумніву, що сей найстарший текст найблизший до оригіналу, який очевидно був літературний, писаний і ширший від усіх пізнійших варіантів. Текст Кирицького поробив уже деякі скорочення, а головню стягнув первісні дві стрічі Ляшка з руськими мужиками в одну, чим і осягнув більшу артистичну суцільність та викінченість оповідання. Тільки маючи перед очима ті старі, писані варіанти, що вже в рукописах переходили різні редакції, ми можемо зрозуміти, як мало творча, як дрібно консервативна буває та містична сила — народня пам'ять, якій наші етнографи так часто приписували шліфоване та вдосконалюване пісень, ніби то з разу невироблених та недотепних. Коли йде яке вироблюване та шліфоване в народній пам'яті, то хіба таке, як на монеті, що ходить з рук до рук: рисунок зтираєть ся, блідне і обєм зменшуєть ся, пропадають або пеують ся імена, побутові та історичні деталі, зтирають ся язикові особливости, рисунок робить ся більше шабльономим і конвенціональним, іноді переходить у карикатуру, а не навпаки. А навпаки буває лиш у виємкових випадках, коли обезбарвлена та обшліфована пісня знов попадаєть ся в руки талановитої одилиці, яка зуміє надати їй хоч по части нову, індивідуально закрашену подобу. За такий приклад можна вважати варіант нашої пісні записаний М. Царем, хоч і в ньому що найкраще, те старе, а не нове.

Се можемо бачити також і на другій редакції нашої пісні, до якої переходимо тепер. Вона повстала правдоподібно на правобережній Україні (з лівобережної не маємо ніякого її сліду), повстала під безпосереднім впливом першої редакції та також мабуть під впливом пісні про Кочубея або подібних польських кпин. Ляшок являєть ся тут уже не гордим, та в людських звичаях нетямучим блазнем, якого Русь учить розуму і не може навчити; він тут сходить на карикатуру, що пропадає не від руського ведмеда, а від свиний. Чубінський подає три варіанти сеї пісні, один із Ушицького повіту, другий записаний Костомаровим невідомо де, очевидно також десь на Волині, а третій записаний Новицьким. Подаю тут текст першого варіанта, зводячи иньші в нотках:

Їхав Ляшок морквяний,
коник буряковий,

- на нім шапка з пустернаку,
жупан лопуховий,
5. кожушина оріхова,
пояс з кукурузи,
а чоботи із редьки,
повязки з гарбуза.
А сіделце капустиане,
10. стрежена в берези, —
як напъеть ся лепетухи,
стане нетверезий.
Пістолети з качана,
кулі з бараболі,
15. а шабелька в пустернаку,
а похва з фасолі.
Їде Ляшок з під Варшави,
під ним коник пляше, —
надибали його свині:
20. „Злізай, вражий Ляше!“
Він вихватив пістолета,
став свині стріляти, —
свині кулі похватили,
нічим воювати.
25. Вихватив він шабельку,
став свині рубати,
свині шаблю ізгрізли, —
нічим воювати.
Під ним коник розгуляв ся,
30. став хвостом вертіти;
бачить Ляшок, що не жарти,
тай став їх просити.

Тут в Ушицькім варіанті очевидна люка, яку доповнюю добре варіант Новицького:

- Стягли Ляшка свині з коня,
стали тузувати;
35. прийшла Ляшку, прийшла пужда,
треба пропадати.

Далі йде остатня строфа ушицького варіанта:

Ідуть люди, ідуть люди,
ідуть край дороги:

зовсім Ляшка з'їли свині,
40. тільки видно ноги.

Варіант Костомарова крім різниць у деталях при малюванню Ляшкового костюма підчеркує різче катастрофу. Ляшок

Обернув ся сюди, туди,
хотів в ліс тікати.
„Через тіі люті звірі
мушу погибати!“
І коника поглотили
й Ляшка зовсім з'їли,
тільки стремена в берези
зостали ся цілі.

Варіант Головацького (Пієсни II, 485) найблизший до Костомарівського і виявляє тільки дрібні язикові різниці.

Ся друга редакція, як бачимо, трактує Ляшка вже зовсім несерйозно. Сатира переходить у злобний насміх: упадок і розділ Польщі, її розшарпане „свиньми“, якими колись Поляк так гордував, отсе та їдка іронія історії, що визирає до нас із сеї карикатури. Перед розбором Польщі ся редакція не могла повстати. Літературна пімста за карикатуру Кочубая була повна. Що з часом іронія „людової творчости“ пережішала обі ті, так супротивленні пісні і утворила варіант, де Кочубая з'їдають свині, се ми вже бачили в розвідці про Кочубая.

XX. Лямент України.

У Головацького (т. I, ст. 29—30) надруковано під ч. 26 віршу „Жалоба України“; Головацький не згадує нічого, звідки взяв її текст; що його не записав із уст народа, се видасть ся мені певним. В співаннику Кирицького під ч. 9 маємо троха коротший, та декуди поправнійший текст сеї вірші, на підставі якого можна реконструувати її цілість. Подаю тут сей реконструований текст в варіантами:

1. Ляментуєть Оукраина изъ великимъ жалемъ,
же ¹⁾ будучи наполнена смуткомъ и печалевъ:
Гох ²⁾ ти мнѣ, бѣда ³⁾ мнѣ, щожъ ⁴⁾ та оучинила!
Ох ⁵⁾ ти мнѣ, бѣда ⁶⁾ мнѣ, щомъ перестушила.⁷⁾

¹⁾ Гол. а ²⁾ Гол. Ахъ ³⁾ Гол. да бѣда ⁴⁾ Гол. що ⁵⁾ Гол. Ахъ
⁶⁾ Гол. да бѣда ⁷⁾ Гол. що я престушила.

2. На короля, пана свого, руки подносила,
Не раз, не два і не десять з ним ємь воювала.¹⁾
3. Ис котрыми поганцями так я воєвала,²⁾
Мѣста, села и фольварки мечешъ плюндровала.³⁾
4. Братство мѣла любимое з пани Султанами:
Ведуть панов повязаних руки арканами.⁴⁾
5. Не єдинь я монастирѣ изъ добрь изьлупила,⁵⁾
И не єдну⁶⁾ я церковъ ѿгнемъ испалила.
6. Отец, мати дитя свое на руки хватає,
Оставивши всі мастки од страху вмливає.⁷⁾
7. Довідалама ся і о тих, що живуть в утробі,
Не скриють ся предо мною і мертві у гробі.⁸⁾
8. Скубуть мене зо всѣхъ сторонъ, якъ я сама бачу,
Затинають карбачами, якъ цигани клячу.⁹⁾
9. Теперъ же я не відаю, где ся маю подѣти,¹⁰⁾
При комъ будуть зоставати козацкіи дѣти?
10. Пойшла бимъ я до короля, схочеть на приймати?¹¹⁾
Але будуть за мною Ляхи жаловати.¹²⁾
11. Поддала бимъ ся Турчинови, лечъ тамъ гараздъ буде:
И такъ мене проклинають всѣ вѣрніи люде.¹³⁾
12. Такий буду московскому цареви голдовати¹⁴⁾
И подъ єго державою буду штавати.¹⁵⁾
13. Аби в тихости, в мирности жити і сидіти,
А спокійне всі прожили козацкіи діти.¹⁶⁾

Вірша очевидно написана в 80-их роках XVII в. по страхо-вищах руїни, коли переважна часть козацької старшини разом з Мазепою хилила ся рішучо до Москви, бачучи в ній гарантію супокою. Сам автор вірші не криє своїх симпатій до союзу з Польщею, називає короля „своім паном“, висловляє сумнів (по варіанту Головацького навіть зовсім не вірить), чи король захоче назад прийняти Україну, хоч і знає, що Ляхи будуть жалувати за нею. Троха неясне стилізоване в строфі 11 про союз із

1) У Кири. вас. 2) Гол. так си починала 3) Гол. сплюндровала
4) Кири. вас. 5) Гол. изъ добра иструтила 6) Гол. не одну теж 7) Кири. вас.
8) Кири. вас. 9) Гол. вас. 10) Гол. А тепер я не відаю, що маю чинити.
11) Гол. Вернула б ся... не схочет... 12) Гол. вас.
13) Гол. вас. 14) Гол. Волю 15) Гол. вас. 16) Кири. вас.

Туреччиною, очевидний натяк на гетьмановане Дорошенка, заховане лише в однім варіанті Кирицького. „Лечь тамъ гараздъ буде“, — автор очевидно хоче сказати, що гаразду там не буде, та надто такий союз робить Україну ненависною серед иньших „вірних“, християнських людей.

XXI. Ведмедівка.

Пісня про зруйноване Ведмедівки має за собою історію, яку треба розповісти. В р. 1841 вийшла книжка польського збирача Едварда Руліковського (E. Rulikowski, Opis powiatu Wasylkowskiego), в якій на стор. 118 надруковано ось яку „пісню“ (подаю її текст—у транскрипції П. Куліша, про яку зараз далі буде мова):

1. Да не славнійший город Медведівка із своїми городами,
Як славнійший Пилип Орлик з двома козаками.
Один Грицько, другий Андрій, на віру гонитель,
Всім городам українським він був разводитель.
2. В неділю рано-пораненьку у всі дзвони дзвонять,
І старії і малії в весь голос голосять,
На коліна упадають і Бога просять:
Поможи нам, боже, Київ город боронити,
Дождемо першої Пречистої, будем обід становити.
3. В неділю рано-пораненьку города достали,
Всім церквам українським верхи повбивали,
Полотняні образи під кульбаки клали,
Дзвонами спижовими коні наповали,
В святих церквах коні становили.

Руліковський додав до сеї пісні ось яке пояснене: „Ою думу треба віднести до часу нападу хана Батия на Русь і Київ. Хоча в її складі видно недавнє походжене, але вона виразно пронята сим спомином. Про руйноване Києва, а власне його церкв, „Синописіс“ говорить ось як: „Крестъ съ главы церковныя золотокованный сняша, а верхъ до полу-церкве по окна повелѣніемъ проклятого Батия испровергоша, такожде и верхъ олтара великого по перси иконы Пресвятой Богородицы избихша“. Із сього видно, що отся пісня згідна з історичною традицією, бо згадка про Пилипа Орлика і його двох товаришів зовсім не перечить сему, бож відомо, що народна пісня

часто міняє старі імена своїх героїв на нові. Народ не дбає про те, чи так, чи сяк називав ся герой пісні; для нього важний характер виявлений оспіваною особою, важна думка і слово, якими запечатана ся особа. От тому то Пилипом Орликом може бути у нього тут Батий, а два його товариші, се Манку і Пета“.

П. Куліш передрукував сю пісню 1856 р. в своїх „Записках о Южной Руси“ (т. I, 315) і подав також отсю псевдонаукову галіматию польського збирача, додавши до неї ось яку свою увагу: „Шановний автор помиляеть ся думаючи, що народ здібний складати пісні про давно минулі часи; се можуть робити тільки письменники. Медведівка, що прославилася гайдамацтвом, і Пилип Орлик показують лише мішанину пісневних споминів, яка походить із забути старовини. Приклад нерідкий“. Певно, так само як нерідкий приклад безкритичности Куліша. Замість висловити якийсь сумнів що до самого тексту пісні, що своєю нескладністю бе в очи, Куліш так само як і Руліковський скидають усе на народню пам'ять, приписуючи їй свою власну недогадливість, і бавлять ся пустими теоріями про Батия, Манку і Пету.

В р. 1874 надрукував П. Чубінський у першій томі „Записокъ Югозападнаго Отд. И. Р. Географическаго Общества“ на ст. 299—300 ось яке оповідане: Ведмедівська попівна. В народній пам'яті зберіг ся образ дівчини, начальниці козаків, попівни в Ведмедівці. Мені пощастило записати уривок пісні про сю українську Йоанну Дарк, а також переказ про напад Турків, у якого відбитю брала участь та дівчина. „Орда як ішла, то люде ховались у замок, і під землею були такі ходи, що їми до води добірались. Там довго вони жили, поки орда не піймала чоловіка, і той мусів їм показати, куди ввійти їм до брами. А там була попівна, котра не пускала їх у замок, поки вони її не подужали і не скопювали, а людей порубали. Тітку моєї баби у Цариград з дочкою узяли. Вона потім утікла відтіля, а дочка там остала ся і заміж вийшла“.

Далі йде пісня:

Славний город Ведмедівка всіми сторопами,
Та не много жило людей да за ворогами.
На святую Пречистую в усі двони дзвонять,
А старії і малії у голос голосять:

б. „Вийдїть, вийдїть, Ведмедівці проти орди з хлібом!“

„Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Єсть у нас ясне оружжя, будем боронить ся“.

Ведмедівська попівна голос учинила,
Сімсот Турок-яничар в коней повалила.

10. І старії й молодії кіньми збраковали,
А молоду челядоньку у полон погнали.

Чубинський забув додати, де й від кого й коли була записана ним пісня і устна традиція про ведмедівську попівну. А жалко, бо традиція перечить пісні. Традиція не подає місця, де стала ся пригода з повівною; що се не було в Ведмедівці, се видно з того, що, як побачимо далі, ніякого замку з погребами в Ведмедівці не було. Оповідач додає надто вість про „тітку його баби“ взяту тодіж до неволі; коли оповідач говорив се в 70-их або й 60-их роках XIX в., то дата самого факту ніяк не може сягати навіть 100 літ у зад, значить, не дальше половини XVIII в., коли тимчасом штурм Турків чи Татар на Ведмедівку старший майже о ціле столітє.

В р. 1883 М. Драгоманов надрукував у своїй книжці „Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. Частина перша, розділ перший“, стор. 130 новий варіант пісні про Ведмедівку, записаний Андрієм Шевченком у Кирилівці Звенигородського пов. Київської губ.

Та славний город Ведмедівка всіма сторонами,
Та не прожили добрі люде та за ворогами.
Тече річка з Ведмедівки, тече вона з тиха;
Ой хто не був в Ведмедівці, той не знає лиха.

5. Ой чи був хто в Ведмедівці, як церкву грабували,
[Священника] отця Йвана в річці утопили.
До престола [до] святого коників вязали,
Восковими ставниками коней поганяли,
І ризами, патрахілями коней накривали.

Згадавши про текст Рудіковського Драгоманов додає: „Можна побачити, як незручно хтось переробив цю пісню, вставивши в неї Орлика з товаришами й припугавши Київ до Ведмедівки. Це проста й ясна пісня про поход Турків на Україну за часи Дорошенка в 1667 і в 1678 р., коли (1677) була взята Турками й Ведмедівка (Лїтопись Грабянки 224). До першої половини пісні записаної Шевченком подібна й пісня про ведмедівську подівну, напечатана д. Чубинським в Записках Юго.-Западн. Отд. И. Р. Географического Общества т. I, 299—300.

Чи не підправлено другу половину пісні напечатаної д. Чубинським? "

Сим питанням кінчать ся уваги Драгоманова. Він вірно добачив фальсіфікат у записі Рудіковського, та не знав, куди приткнути й запис Чубинського, вважаючи його що найменше за якусь окрему пісню, в гіршім разі також за варіант штучно підправлений. Може виведе нас із тої плутанини ще один варіант, знайдений мною в рукописнім Співаннику бібліотеки Оссолінських у Львові ч. 3586, списанім десь у початку XIX в., в усякім разі значно давніше, ніж були занотовані ті етнографічні записи, що ми навели висше. Ось її текст :

- Славна була Ведмедовка всіма сторонами,
 Не много в ней люде жили перед ворогами.
 Славный гетманъ Феликорънисъ, на вѣру гонитель,
 Христіянского народу праздный разоритель,
5. Буджацкому Солтанови онъ рады додавалъ,
 Гды от боку своего семь вождовъ посылалъ.
 „Иди, княже, на Украину, отъ теперъ часть маешъ,
 Бо подъ рукою своею добрыхъ вождовъ маешъ“.
- А в субботу барзо рано под городъ подступали,
 10. Бо тамъ они исъ собою вси решгунки мали.
 А в субботу о полудне города достали.
 Як старыхъ людей, славнихъ мѣщанъ всѣхъ подъ мечъ забрали.
 По заходу солнечка церкви разорали,
 З иконъ святыхъ вельми злати очи видирали,
15. Всѣ святости церковніе под ноги топтали,
 А образы полотняніе под кульбаки клали.
 А в неделю барзо рано не в звони звонили,
 Як старіе, так маліе ревне голосили.

От і маємо „просту“ — не як здавало ся Драгоманову — пісню, а віршу книжного походження, зложеноу по сьвіжим фактам. Правда, дещо з неї перейшло в уста народу, та тут з тими обривками повторило ся те, що часто бачимо на подібних запозиках: усе конкретно-історичне, отже більша часть імен і species facti пропали, забули ся; лишив ся лише неозначений близше спомин про Ведмедівку і про її катастрофу — зруйноване Турками. І лишило ся ще одно цінне, що затрачено в рукописній копії — згадка про попівну. З другого боку псевдо-вчені в роді Е. Рудіковського і собіж прикладають руку до затемнення

первісного малюнка, кермуючи ся зовсім фантастичним „widzi-misie“.

Розберемо за порядком ті новіші додатки, чи не поможе нам решта, що лишить ся потім, реконструувати віршу в її первісній формі, бо копія в Співаннику Оссол. очевидно також неповна. Порівнюючи текст Співанника з текстом Рудіковського впевняємо ся відразу, що сфальшовано в ньому — чи рукою самого Рудіковського, чи якого йому подібного мудрця — другу частину середнього уступа, від слів „на коліна упадають“ аж до „будем обід становити“. Рудіковському тут дорога була згадка про Київ, що помогла йому перенести всю подію на Батия. Так само бачимо руку фальсіфікатора в рядку: „Всім церквам українським верхи позбивали“. Такої нісенітниці не сказала б народна фантазія, яка не ієнералізує так безоглядно; се міг сказати тільки такий, що знав цитований висше уступ Гізелевого „Синописа“ про руїну Київa і доконче хотів бачити його в своїй вірші. Баламуцтво з Пилипом Орликом і двома козаками міг подати Рудіковському якийсь малотямучий співак, що показував йому сю віршу; імена козаків, Грицько й Андрій, не мають ніякого значіння; взято, які попали на память, щоб заступити забуту назву „гетьмана Феликорниса“. Та за тим текст Рудіковського не позбавлений інтересу при реконструкції прототипа вірші; власне вставка в середині другого уступа з фальсіфікатом показує, що тут вірша вже вчасно почала псувати ся. Поступ того псованя бачимо в варіанті Чубинського; уступу про Феликорниса і його намови до буджацького „султана“ нема, та за те маємо уступ про те, яке становище заняла Ведмедівка супроти турецького нападу, разом з епізодом про ведмедівську попівну. Чи можемо сказати, що сей уступ — пізнійша народня видумка і не належав до первісного складу вірші? Мені здасть ся, що категоричного суду тут висловити не можна, бож наша копія вірші дуже пізна і могла бути написана з дефектного оригіналу. З другого боку бою ся, чи й Чубинський, або той, хто піддав йому сю знахідку, не дозволив своїй руці та своїй фантазії троха погуляти над нею. Не багато, а дуже троха. Про те, щоб ведмедівська попівна справді „з коний повалила“ сімсот яничарів, нема, розумієть ся, що й балакати. В устнім оповіданю, що правда, сказано, що вона стояла в тісній, але отвореній брамі і вбивала Турків, поки ті не вбили її списами. Але пісня, коли уважно читати її, малює девчому иньшу ситуацію. Ведмедівку, очевидно зовсім безоборонну, нападають Турки серед

білого дня і жадають, аби піддала ся. Перелякане міщанство домагаєть ся від своєї старшини, щоб піддала місто Туркам. Та в тім із юрби переляканих вирізуєть ся голос смілої попівни: „Не будемо корить ся, будем боронить ся!“ Сей окрик відразу „зсаджує“ Турків із коний, вони кидають ся грабувати та руйнувати місто, при чім учинила ся бійка, в якій Турки могли понести значні страти і дівчина була вбита. Певне за її горячий поклик Турки по здобутю місточка поместили ся й на попї Йванї, її батькови, якого втопили в річці. Зрештою Турки задовольнили ся обграбованем церкви та домів та покаранем міської старшини, а не руйнували Ведмедівки до тла; се можемо бачити з кінцевого двовірша співанникового варіанта, де виразно кажесть ся, що другого дня по тім нападі, себто в неділю „не в звони звонили, а старії й молодії ревне годосили“. Значить, рядки про повну руїну Ведмедівки в варіанті Чубинського треба вважати пізнійшою приставкою, зрештою досить шабляновою в укр. піснях.

З тими застереженнями можна доконати реконструкції сеї вірші-пісні, може не в тій формі, як була первісно написана, але в тій, у якій дійшла до нас двома течійками — в пізнім відписі і ще пізнійших устних переснівах.

Славна була Ведмедівка всіма сторонами,
Не много в ній люди жили перед ¹⁾ ворогами
Славний гетьман Феликорнис, на віру гонитель,
Християнського народу праздний разоритель,

5. Буджацкому султанови він ради додавав,
Гди од боку свого сім вождів посилав.
„Иди, княже, на Україну, от тепер час маєш,
Бо під рукою своєю добрих вождів маєш“.
А в суботу барво рано под город подступали,
10. Бо там вони із собою всі ристунки-мали.
На святую Пречистую в усї двзвони двзвонять,
А старії і малії у голос годосять.

(Тут у варіанті Чубин. бракує очевидно одного рядка, де було сказано, хто саме кричить Ведмедівцям отсі слова:)

- „Вийдіть, вийдіть, Ведмедівці проти орди з хлібом!“
15. „Ой не будемо, прокляті, не будем корить ся,
Бєсть у нас ясне оружжя, будем боронить ся“.
Ведмедівська попівна голос учинила,

¹⁾ Язиково кращій варіант Чуб. і А. Ш.-вч. та за ворогам.

- Сімсот Турків яничарів з коней повалила.
А в суботу у полудне города достали,
20. Старих людей, славних міщан всіх под меч побрали.
До заходу соняшного церкви грабували,
З ікон святих вельми златі очи видирали;
Всі святости церковніє под ноги топтали,
А образи полотняніє під кульбаки клали.
25. Священника отця Йвана в річці утопили,
До пристола, до святого коників вязали,
Восковими ставниками коней поганяли,
А ризами, патрахілями коней накривали.
А в неділю барво рано не в звони звонили,
30. Як старіє, так маліє ревне голосили.

Наведені висше історичні деталі вичитуємо з самої вірші-пісні. Ніяких посторонніх жерел для історичного вясненя сего факту не маємо. Цитована Драгомановим Лѣтопись Грабянки ані на стор. 224 ані на жадній иньшій зовсім не згадує про Медведівку чи Ведмедівку, і ми не знаємо, відки взяв Драгоманов сей цитат. Та мені насуваєть ся думка, чи за прозвищем того „славного гетьмана Феликорнуса“, (рогатого kota або котячого рога?) не треба бачити „гонителя“ й „разорителя“ України та турецького підніжка, Юрася Хмельниченка? В таким разі похід Турків на Ведмедівку був би одним із тих походів Юрася по його осадженю турецьким султаном у Немирові, якими він держав під загрозою околичні українські повіти при помочи турецьких та татарських сил. І в таким разі сам факт турецького нападу на Ведмедівку треба б посунути від 1677 р. назад до р. 1668—9.

(Далі буде).

Трильоґія проф. А. Кримського.

Написав Володимир Розов.

I.

В останніх роках між російськими фільольоґами-язикознавцями найбільш активним борцем против гіпотези Поґодіна й Соболевського про великоруське походження старинних Киян показався проф. А. Кримський. Недавно, в короткім протязі часу, він видав три досить великі статі, присвячені сій справі. В тих статях різко виявилися всі позитивні сторони й хиби Кримського, властиві йому, яко дослідникови мови. Та як би суворо не ставилася критика до хиб згаданих праць ш. ученого, їх вартість повинна спонукати кожного безстороннього дослідника признати тим працям визначне місце серед розвідок останнього десятиліття, які присвячені досліджуванню українського язика в минувшості і в нові часи. Тому крім коротких заміток про них, поданих в нашій праці про галицько-волинське наріччя¹⁾ вважаємо потрібним спинити ся ширше на сих розвідках.

Першою зпоміж сих праць д. Кримського вийшла статя: „Филологія и Погодинская гипотеза. Даетъ ли филологія малѣйшія основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицко-волинскомъ происхожденіи-малоруссовъ? I—IV. Разборъ общихъ историко-филологическихъ данныхъ и обзоръ письменныхъ памятниковъ старо-кіевскихъ. Оттискъ изъ журнала „Кіевская Старина“. Кіевъ, 1904“. Повстала ся статя значно ранійше від того року. В первіснім начерку вона друкувала ся з перервами в „Кіевській Старині“²⁾ ще в 1898 та 1899 рр., а пізнійше з'явила ся яко окрема відбитка по значнім доповненню і переробленню.

¹⁾ Записки т. LXXVII.

²⁾ Див. „Кіев. Стар.“, червень, с. 347—365; вересень, с. 234—266; 1899 р., січень, с. 9—29; червень, с. 307—316; вересень, с. 277—311.

Через такі обставини свого повстання будова статі представляє ся хаотичною, а аргументація — розкидана. Докази порозкидувані в самій статі, численних і широких примітках до неї і в передмові на 36 сторінок. Далі, через деякі особисті причини, автор не міг використати в свій час важних для него праць: рецензії Потебні на дисертацію Соболевського¹⁾ і заміток Соболевського „Изъ исторіи русскаго языка“²⁾. Він використав ті праці тільки при продовженню своєї статі. Коли Кримський вже кінчав свою працю, вийшла ще важна для него розвідка Шахматова: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“³⁾. Всі ці обставини значно заплутали первісний плян статі Кримського, і тепер треба не мало попрацювати, аби зібрати його аргументи в якусь одноцілну систему.

Друга хиба нашого автора — се крайно різкий тон, який не відповідає ані заслугам Соболевського для російського язиковознавства, ані гідности наукового розсліду. Значний і старанно дібраний Кримським, в ціли оправдання свого поведіння, ряд грубих і ненаукових вибриків в російській науковій літературі за останні часи⁴⁾ не виправдує його, а хиба тільки свідчить, що такий гріх подибуєть ся не рідко серед російських учених.

Праця поважаного ученого розділяєть ся на чотири голови. Перша має титул: „Что такое галицко-волынская гипотеза и какъ смотрять на нее ученые?“⁵⁾. Вона подає збитий, але основний і зручний перегляд літератури до даного питання, починаючи від Максимовича і кінчаючи відомою працею Колесси: „Dialectologische Merkmale des südrussischen: Zitierte sv. Savy“⁶⁾. Докладніше автор застановляєть ся тільки над останньою розвідкою. Критика його, як звичайно, дуже різка, але взагалі добре викриває численні хиби сеї праці, котрі прийшли у молодого ученого наслідком не доста доброго знання української мови. Але найважнішим науковим здобутком сеї критики являєть ся збите діялектольоґічного значіння тих критеріїв, на основі котрих Ятіч, а за ним Колесса зачислили Житіє свв. Савви і деякі

1) „Извѣстія Отд. Русск. языка и Слов. Импер. Акад. Наукъ“, 1896 р., кн. IV.

2) „Журналь Мин. Народн. Просвѣщ.“, 1897 р., кн. за май.

3) „Журналь Мин. Народн. Просвѣщ.“, 1899 р., кн. за цвітень.

4) Див. стор. XXI—XXXVI.

5) Филологія и Погодин. гипот., стор. 2—11 і III—VII.

6) Archiv für slavische Philologie. B. XVIII, стор. 207—228, 473—523.

иньші „галицько-волинські“ пам'ятки до особної кнївської групи¹⁾.

Слідуючий розділ: „Отношеніе г. Соболевскаго къ малорусской рѣчи и степень его знакомства съ нею“²⁾ найслабша в цілій статі. В першій половині розділу Кримський полемізує, переважно на гумористичнім ґрунті, з Соболевским з приводу його заперечування для українсько-руської мови значіння язика³⁾, але й сам Кримський, не вважаючи на те, згоджуєть ся признати в українсько-руській мові галузь загально-руської⁴⁾ і вважає за більш відповідне „в фільольогічних порівняно-історичних розправах“ прикладати до тої мови назву „наріче“, а не „язик“⁵⁾. В другій половині розділу автор згагаєть ся довести іґноранцію Соболевскаго „в найбільш загально знаних питаннях малоруського наріча“⁶⁾. Кримський вірно і влучно вказує на кілька помилок в тім напрямі ученого Великоросса, які по більшій часті вийшли з слабої практичної знайомости з живою мовою ріжних галузей українського племені. Але, звичайно, такі закиди не можуть підкопати поваги Соболевскаго, яко ученого дослідника української мови.

Далеко цікавіший третій розділ: „О способахъ, которые г. Соболевскій предлагаетъ, сверхъ сличенія рукописей, для поддержанія своей гипотезы“⁷⁾. Одним з доказів великоруського походження старинних Киян служить Соболевскому спостереженне, що в старих кнївських пам'ятниках нема здрібнілих на **ся**, котрі так часто подибують ся тепер в українсько-руській мові, а натомість в них дуже багато здрібнілих на **ша**, властивих тепер ніби-то тільки великоруській галузі. Студія Кримського про здрібнілі на **ша**, одно з найкращих місць його статі⁸⁾. Він наводить цілий ряд імен і назвиск мешканців Галичини і Волині і иньших людей українсько-руського походження, який вповні доводить розповсюдженне сего закінчення в українсько-руських іменах власних, починаючи з XII віка⁹⁾. В нові часи сї закінчення випирають ся іменами власними иньшого формовання, але що до повного їх зникнення ще далеко — про те свідчать

1) Филологія и Погодин. гипот., стор. IV—V. Вони суть в противстві зі стор. 8—9.

2) Филологія и Погодин. гипот., стор. 12—19 і VIII.

3) Ibidem, стор. 13—16. 4) Ibidem, ст. 12. 5) Ibidem, стор. 13.

6) Стор. 18. Див. взагалі стор. 17—19.

7) Ibidem, стор. 19—51 і VIII—XIV.

8) Ibidem, стор. 21—40 і VIII—X. 9) Ibidem стор. 25—31.

численні приклади їх, зібрані Кримським серед сучасних Українців¹⁾. На прикінці автор, навівши на доказ зверх 50 прикладів, вказує, що закінчення **ша** в українській мові власнито не тільки іменам власним, але й взагалі іменам загальним. „Слова на **ша...** а) ...бувають формою пестливою, — чи то здрібнілою, б) ...вказують збільшену, інтензивну, постійну якість або дійство (подібно до слів на **тель** і **ун**“²⁾.

Слабша розвідка Кримського „Объ именахъ на **сь** и **ся**“³⁾. Правда, він блискучо довів, що в словах галицько-волинської літописи „по Вольдрисѣ“, „Блусѣ“, „Митусу“ (accusativ.) не можна вбачати нинішних українських здрібнєлих на **ся** і **сь**. „По Вольдрисѣ“ — то locat. від першого відмінка „Ольдрихъ“⁴⁾. В імені „Блусѣ“ не можна вбачати здрібнєле через те, що до него не можна добрати нормальної форми⁵⁾, а слово „Митуса“ склалося за помічю суфікса **са** а не **ся**⁶⁾. Але проба автора довести властивість сього останнього закінчення великоруській мові скорше переконує, що воно в ній дуже мало розповсюджене. Кримському вдалося зібрати дуже невелике число великоруських слів з закінченням на **ся**, **сь**. Майже всі вони пестливі, для найблизших свояків, і ними послуговується більше, так би сказати, дитяча мова, ніж звичайна бесіда дорослих. Сі слова — бабуся, дѣдуса, дѣдусь, матуся, мамуся, мамусь, мамысь, тетуся, татуся, милуся, милуська, дуся, мурьсь⁷⁾. Одніське власне ім'я на **ся** (Катуся) наводить Кримський з такого непевного що до народньої бесіди джерела, як оповідання Боборикіна⁸⁾.

Екскурс „о буцахъ и гуцалахъ“ збиває гіпотезу Соболевського, що буци то „зіпсоте старе галицьке бойци-бойки“, а гуцали „зіпсоте галицьке гуцули“⁹⁾. Тому що сі назви приклалися мешканцями Черкаського повіту для означення мешканців Подтащини і Поділля, то Соболевський бачив в тому доказ походження теперішньої людности Наддніпрянщини від галицьких переселенців. Але Кримський вясняє, що сі слова зовсім не зіпсовані назвиска галицьких племен, а насмішливі прізвища, що походять від українських слів: „гуцало“ — валило, неповоротний, і „буць“ — забіяка, але незграбний, сьмішний. „В очах рухли-

1) Ibidem стор. 33—38. 2) Ibidem стор. 38—39.

3) Ibidem стор. 40—46. 4) Ib., ст. 42—43.

5) Ib., ст. 43—45. 6) Ib., ст. 45—46. 7) Ib., ст. 41—42 і X.

8) Ib., ст. X. 9) Ib., ст. 46—49 і XI—XIV.

вого, жвавого Черкасця повільний Полтавець дуже неповоротний, а жвавість Подолянина пригадує Черкасцеві задирилість ба-рана, і через те Черкасець називає насмішливо Полтавця гу-цалом, а Подолянина — буцьом¹⁾.

Замітки „Объ имени Малая Русь“ і „О должны были“ не мають особливого значіння.

Ся без сумніву зручна критика зробила вражінне на Соболевського. В 3-ім виданню „Лекцій“ він викинув мірковання про Вольдриха, Блуса, Митуса, гуцалів, буців і про імя „Мала Русь“²⁾.

Але найбільше цікава і цінна з наукового погляду четверта і найбільша глава розвідки: „Кієвскіє и мнимо-кієвскіє памятники XI—XV вв.“³⁾. В ній автор робить цінну аналізу мови відомих в науці памяток, які стоять в правдивій чи фіктивній звязи з Київом і його областю. Глава має три розділи: перший обіймає памятки передмонгольські (с. 51—77), другий — помонгольські (с. 77—84), третій рецензує праці Соболевського і Шахматова в справі українського діалекту (с. 84—107).

З памяток передмонгольських Кримський особливо широко розглядає Ізборник Сьвятослава 1073 і 1076 рр.⁴⁾. Відомо, що Соболевський зачисляв їх до великоруського письменства. Головним його аргументом були форми: тобѣ (= тебе) дѣлѣ, помялються, Елисавають, ея-зя, кажаника (з я замість е), в яких він вбачає явні антиукраїнізми⁵⁾. Кримський наводить кілька прикладів, які вказують, що і сучасна українська мова знає форми тебе і себе для другого відмінка⁶⁾. Далі він докладно застановляє ся на доказах істновання в сучасній українській мові переходу е в я. Він приходить яко загальне правило у всіх іменниках ніякого роду, що кінчають ся в загально-руській мові на ие або ье⁷⁾, чого не заперечує і Соболевський⁸⁾. То саме подибуємо і в particíp. pass. і в іменниках, що походять від них, але тут ми, правдоподібно, маємо до діла з яви-

1) Ів., стор. 47. 2) Лекції по історії русск. язика. Изд. 3-ье. 1903 г., ст. 278—279.

3) Филологія и Погодинская гипотеза, ст. 51—107 і XIV—XX.

4) Ів., стор. 51—62 і XIV—XVI.

5) Ж. М. Н. Пр., 1885, II. Источники для знакомства съ древне-кієвскимъ говоромъ. Див. також: Очерки изъ історії русскаго язика. Київъ, 1884, стор. 84.

6) Филолог. и Погодинск. гипотеза, с. 52—53.

7) Ів. с. XV. 8) Очерки, с. 84.

щем нефонетичним¹⁾. Окрім того, Кримський наводить звиш 150 прикладів переміни **е** в **я** після шипячих²⁾, йоти³⁾, л⁴⁾, губних⁵⁾, н⁶⁾, зубних⁷⁾, свистячих⁸⁾ і р⁹⁾. Третя причина, через яку Соболевский зачисляє Ізборники до великоруського письменства, то брак в них нового **ѣ**, себто **ѣ** з **е** в позиції перед складом з зникшим глухим. Кримський справедливо вказує, що коли глухі в XI в. ще не зникли, з чим згоджуєть ся і Соболевский, то нове **ѣ** в сїм часі ще не могло розвинути ся і тому шукати його в Ізборниках Свѣтослава передчасно¹⁰⁾.

Збивши таким способом істнування великорусизмів в Ізборниках, поважаний дослідник наводить з них кілька явних малорусизмів. Се заміна **ѣ** і **и** при одночаснім помішанню **и** та **ы**¹¹⁾ і заміна **в** в **оу**¹²⁾. Значінне сих доказів трохи зменшуєть ся через те, що автор бере приклади з других рук, до того не завше певних¹³⁾, і не завсїди вказує джерело, з якого він ті приклади взяв.

Далі Кримський аналізує коротше иньші памятки, які Соболевский зачисляє до київських. Пандекти Антиоха XI—XII він зачисляє до рукописів новгородських¹⁴⁾ через те, що в них помічають ся типові новгородські особливости: заміна **ѣ** та **и**, **ц** та **ч**, **ш** і **с**.¹⁵⁾ Уважаючи на заміну **ш** і **с**, їх ліпше було би зачислити до псковських памяток, як що можна робити лінійвістичні розсліди на основі „розвідки“ Амфілохія.

Мстиславове Євангеліє Кримський зачисляє до новгородських на підставі приписки.¹⁶⁾

Юревське Євангеліє він зачислив до новгородських так на підставі приписки, як і з огляду на прикмети мови: заміна **ѣ** та **и**, **вѣ** та **оу**, **ч** та **ц**.¹⁷⁾

Подати позитивні докази проти гіпотези Срезневского та Соболевского, що юревська грамота була написана 1130 р. в Київі, Кримський не міг.¹⁸⁾ Але тут цікавий його екскурс, в котрім він

1) Филолог. и Погодин. гипотеза, с. 53—54.

2) Іб., с. 54. 3) Іб., с. 54—55. 4) Іб., с. 55—56.

5) Іб., с. 56. 6) Іб., с. 56. 7) Іб., с. 56.

8) Іб., с. 56. 9) Іб., с. 57. 10) Іб., с. 58—59.

11) Іб., с. 59—60. 12) Іб., с. 60—61.

13) Він користуєть ся виданем Збірника 1076 р. Шимановського. Іб., с. 61. Окрім того всі приклади заміни **и** та **ы** можна пояснити і нефонетично.

14) Іб., стр. 63. 15) Іб., стр. 62. 16) Іб., стр. 63.

17) Іб., стр. 63. 18) Іб., стр. 64—66.

доводить, що уживанне букви **о** замість **ъ** перед дальшим **о** властиве не тільки київським пам'яткам, як думав Соболевський, але й іншим, переважно новгородським.¹⁾

В Успенській збірнику XII—XIII в. наш автор згоджується вбачати джерело „до студіювання київського говору“, але „тільки для говору часів Нестора (до 1091 р.), та й то з великою обережністю; а припускати, щоб переписувач XII—XIII в. був Киянином, нема жадних підстав“.²⁾ В оборону своєї гадки він вправді не наводить жадних позитивних доводів, але коли і Соболевський не надає вже сій пам'ятці такого значіння, як перше, то можна не вимагати більшого й від Кримського.

Архангельське євангеліє, котре Шахматов і Соболевський вважають за київське, Кримський довільно хоче вважати за галицьке, на підставі мішання **ѣ** і **и**, хоч сам він застерігає, що ся риса властива і Північній Русі і Київу.³⁾

Румянцівську лѣствицу XII—XIII в. наш дослідник без ближшої аналізи язика признає непридатною до студіювання руської діалектольоґії на підставі осуду Срезневського, що ся пам'ятка „заховада старинну правопись неруського ориґіналу“.⁴⁾ Таке довіре до авторітегу ледви можна назвати вповні відповідним.

Сказание Іполіта про Антихриста XII—XIII в. зачислене автором до новгородських і псковських рукописів на підставі малюнка псковського св'ятого кн. Всеволода-Гаврила на першій аркуші Сказання.⁵⁾

Оршанське євангеліє він признає за північне на підставі мови (аканне, заміна **ч** і **ц**) і місяцеслова, в котрім нема південно-руських св'ятих, але втягнені св'яті північні.⁶⁾

Ширше застановляє ся автор над Тріодю Мойсея Киянина, котру Соболевський зачисляє до „найбільш авторитетних“ пам'яток київського говору передмонгольського часу.⁷⁾ Соболевський ділить Тріодь на дві часті: перша і запис написані на його думку Мойсеєм Киянином, тоб то, як він припускає, чоловіком, що походив з Київа, а друга — Новгородцем. Кримський вказує, що в Записи виразно сказано, що Мойсей скінчив рукопис.⁸⁾ Отже Мойсей був Новгородець, а прізвище Киянин не має нічого спільного з Київом.⁹⁾ До того ж новгородські при-

¹⁾ Іб., стр. 64—65. ²⁾ Іб., стр. 69. ³⁾ Іб., 69—70.

⁴⁾ Іб., стр. 70. ⁵⁾ Іб., стр. 71. ⁶⁾ Іб., стр. 71—73.

⁷⁾ Іб., стр. 73—77. ⁸⁾ Іб., стр. 74, 76. ⁹⁾ Іб., стр. 73—74.

кмети подибують ся не тільки в другій, але і в першій часті Тріоди.¹⁾

Таким чином Кримський заперечує (і, як ми виділи, по більшій часті з серйозних причин) київське походження всіх памяток, які Соболевский зачисляє до київських, окрім Ізборників Святослава 1073 і 1076 рр. Але і в них він вмів вказати присутність малорусизмів і брак явних великоруських прикмет.

Менше цінний його розбір памяток з помонгольських часів. В київській псалтирі 1397 р.²⁾ Соболевский вирік ся додати типовий взірць київського говору ще перед статею Кримського. Євангеліє 1411 р., до котрого не привязує великого значіння і Соболевский, розібране дуже поверхово і не переконує нас.³⁾ Вкладну князя Долголдата Долголдатовича 1427 р. Кримський без жадної аналізи мови зачисляє до українських,⁴⁾ збувши річ фразою: „Читаць бачить, що мова сеї вкладної незвичайно близька до сучасної української“.⁵⁾ Але долучений передрук памятки, як що він вірний, свідчить безперечно про білоруські прикмети грамоти. Нема ні одного випадку заміни и та ы, ъ та и, нового ъ, у і ю намість сучасного нового українського і, за те е замість ъ вживаєть ся майже систематично. Через те Соболевский поступає цілком справедливо, називаючи мову сеї грамоти „офіціальною західно руською.“⁶⁾ Що до тестаменту кн. Андрія Володимировича 1446 р.⁷⁾ то сам Кримський „не може рішити, Українець чи Білорус писав сей тестамент.“⁸⁾ Він зробив не злий начерк українізмів „грамоти київського кн. Семена Омельковича“, котрих вправді не заперечує і Соболевский.⁸⁾ Окрім того Кримський вказує ще на одну українську грамоту: „грамоту Стародубського князя Олександра Патрикєвича 1400.“ р.¹⁰⁾ Але текст, яким користувався автор, такий непоправний, що не дає можливости користувати ся ним для лінвістичних цілей. В тому легко переконати ся порівнавши дані Кримського з текстом грамоти в виданню петербурського археологічного інституту: „Палеографіческіє снимки

1) *Ib.*, стр. 76. 2) *Ib.*, стр., 77—78.

3) *Ib.*, стр. 78—79. 4) *Ib.*, стр. 79—80.

5) *Ib.*, стр. 80. 6) *Ib.*, стр. 79.

7) *Ib.*, стр. 80—81. 8) *Ib.*, стр. 81.

9) *Ib.*, стр. 82. 10) *Ib.*, стр. 83—84.

сь русських грамоть преимущественно XIV вѣка“, Спб., 1903, аркуш 48.¹⁾

Ми бачимо, що Кримському вдало ся довести українізма тільки в грамоті кн. Семена Олельковича.

В третім відділі сеї глави Кримський стежить по працях Соболевського, як помалу змінiali ся його погляди і як він що далі більше вирікав ся своєї теорії (так стояла справа до 1897 р.),²⁾ і переповідає статю Шахматова: „Къ вопросу объ образованіи русских нарѣчій и русских народностей.“³⁾ Тому що Кримський не висловлює при тім оригінальних поглядів, то сю часть його праці можна поминути. Цікава тілько примітка на стор. 100—101, в котрій Кримський, розвиваючи думку Дашкевича і Шахматова, потверджує загально-руське значінне Київа підчас всіх часів життя руського народу, мішаність його людности і почасті говору.

Ми бачимо, що статя Кримського розбила ті підстави, на яких тримала ся київська гіпотеза Соболевського, і останньому довело ся шукати иньших пам'ятників і иньших доказів для відбудовання тої гіпотези наново.

II.

Наукове значінне дальшої праці Кримського: „Деякі непевні критерії для діалектольоґічної класифікації старо-руських рукописів. Львів. 1906“ — значно нижше, ніж першої. З'явила ся вона первісно в Збірнику в честь проф. Грушевського,⁴⁾ а потому вийшла і окремою відбиткою. Основні тези автора: деяка хиткість і непевність головнійших ознак, якими звичайно користують ся до пізнання українського походження рукопису, — цілком правильні. Звичайно, пригадати зайвий раз про потребу обережного уживання діалектольоґічних критеріїв — річ користна і цінна, але властиво в тих остоорогах Кримського нема нічого нового. Та Кримський, як здаєть ся, не для того і написав сю працю. Йому всміхала ся ідея зробити з так

¹⁾ Про цїкаве „Повчѣнне Зарубьскаго Черноризца“ автор обіцяє поговорити пізнійше. Стр. 84.

²⁾ Іб., стр. 84—95. ³⁾ Іб., стр. 95—107.

⁴⁾ Науковий Збірник присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої праці в Галичині. Львів, 1906.

званими „галицько-волинськими пам'ятками“, які відкрив Соболевський, те саме, що раніше він зробив з київськими. Як раніше про більшість рукописів, приписаних Соболевським Київу і його області, Кримському вдалося довести, що вони не київського походження, так тепер він хотів виказати, що „галицько-волинські“ пам'ятки Соболевського зовсім не галицько-волинські. Заперечивши певність старих діалектологічних критеріїв, він береться зробити переоцінку тих пам'яток і класифікувати їх по своєму. Але в тому не помогли Кримському ані односторонній добір фактів, ані визначна наукова дотепність автора: стаття не переконує навіть при побіжнім читанню, а по справдженню її джерел приходить цілковите розчарованне.

В доказах в сій праці стільки штучности, в даних про пам'ятки, на котрих будується її характеристика і класифікація, стільки недокладностей і неповностей, що перевірювати деталічно виводи автора — то праця і трудна, і безкористна. Аби показати, як Кримський користується пам'ятками, я розберу ті способи, за помічю яких він змагається доказати північне походження¹⁾ полікарпового єванґелія 1307 р.

Головні прикмети його, в котрих Соболевський вбачає рішучо українізм, се нове **ѣ** і форми **коѣца**, **коѣци**. В тих формах Соболевський видить попередників сучасних українських вітця, вітці, в котрих **і**, як відомо, повстало з **о** через його здовження (під впливом зникнення **ь**), діфтонізацію і стягненне діфтонга в **і**. Кримський не хоче доглянути і пояснити систематичну появу в певних випадках **ѣ** замість **е**. На його погляд „Полікарп дуже сильно плутає **е** і **ѣ**“.²⁾ В формах **коѣца** і **коѣци** він радить бачити „відоме явище“, „північно-великоруське **уо** такого типу як **собуодья**, **спруосъ**“,³⁾ забуваючи, що як раз форми **вуотець**, **вуотца** цілком не „відоме явище“ для північного Великоросса.

Потому Кримський викриває в пам'ятці ряд північних, почасти псковських прикмет: заміну **ч** і **ц**, **ж** і **з**, **оу** і **в**, **ѣ** і **е**, тверде **л**, зникання **в** в **зоуца**, **идѣвши**, приставку **в** перед початковим **о** (**коѣца**, **коѣци**, **вѣтъ**), форми **воскъснетъ**, **оуставльше**, **жидовьскы**, **припоясавса**, **обѣманадьцать**, **никѣдѣ**.⁴⁾

¹⁾ Деякі непевні критерії, стр. 1.

²⁾ *Іб.*, стр. 3. ³⁾ *Іб.*, стр. 3 і примітка 1-а.

⁴⁾ *Іб.*, стр. 3—5.

Виходить, що пам'ятка псковська і в усякім разі — північна.

Але, 1) в Полікарповім євангелії нема багатьох важнійших прикмет псковського діалекта: псковського **а**кання, заміни **а** на **о** по **ј** і по м'яких співзвучках, **жг** замість **жд**, форм першої особи мноного числа на **ме** і иньш.¹⁾

2), майже всі вказані Кримським псковські прикмети пам'ятки не мають в собі нічого спеціально псковського і дуже легко пояснюються і на українським ґрунті. Заміна **оу** і **в** значно більше поширена в українській мові, ніж в великоруській. Приставлюване **в** в формах **коѡца**, **коѡци**, **въть** значно більше наближається до українських **вітця**, **вітці**, **від**, ніж до північних **вотчина**, **вотчим**. **ь** по **с** в жидовськы прикмета зовсім українська, і сучасна українська правопись за всіди каже писати закінчення „скій“ в формі „ський“. Заміна **ѣ** і **е** подибується не рідко в південно-руських пам'ятках церковного характеру і викликала особливе пояснення з боку Ягіча і Шахматова. А як що пам'ятка знає заміну **ѣ** і **е**, то й форма **никѣдѣ** не має вже рішучого значіння, бо в ній закінчення **дѣ** може виплисти з **де**. Тверде **л** властиве так багатьом сучасним українським діалектам, як і рукописам, починаючи з XIV в. Перехід неакцентованого **о** в **оу** (оуставльше) сам Кримський трохи далі признає рисою, властивою і українській мові.²⁾ Закінчення **са** в препоясавса можна пояснити зтвердженнем **с**, яке зустрічається в північних українських діалектах. Через що Кримський вважає форму **обѣманадѣцать** противною українським, я не можу зміркувати. Більше ваги має вказана їм заміна **ц** і **ч**, **ж** і **з**. Се характеристична псковська прикмета. Але і Соболевский, і Мочульський, і ученик Ягіча Колесса признають сю прикмету також і для галицько-волинських пам'яток. Мої власні обсервації над галицькими грамотами XIV—XV в., здається, дають підстави признати їх гадку вірною. Правда, явища, в котрих можна добачати мішанне шипячих і свистячих, нечисленні, і мене ще не зовсім покинули сумніви що до сеї ознаки, але вбачати в ній рішучу прикмету псковського діалекту без дальшого студіювання справи тепер не можна. Форми **воскъснетъ** я не надібав в південно-руських пам'ятках поза тими, які Кримський вважає сумнівними. Але неможливість сеї форми в галицькім діалекті не дове-

1) „Очерки“ Соболевского, стр. 144—156.

2) Деякі певні критерії, стр. 27.

дена. Се явище стоїть, як відомо, в тісній звязи з иньшим явищем, яке Соболевський називає недокладно „твореннем плавних самозвуків“ і яке подибуєть ся в наші часи власне тільки у галицьких Лемків.¹⁾ Що до форм „зоуща“ і „идѣвни“, то вони справді належать до чудних і трудних до пояснення на українськїм ірунті. Але з двох припадкових не цілком ясных форм, може помилко писця, трудно вивести походженне рукопису, особливо коли є иньші рішучі прикмети. А такі прикмети є, тільки Кримський не вважав за потрібне звернути на них увагу. Наша памятка знає поруч з заміною **ы і и**²⁾ помішанне **ѣ і и**³⁾ (що сам Кримський признає за рішучий українїзм),⁴⁾ перехід **ѣ і ъ** перед заїменником **и в ы і и**⁵⁾ (що являєть ся загално признаною українською ознакою), перехід **и в ъ** перед йотованими самозвуками⁶⁾ (в чому більшість дослідників від часу Ягіча добачають південно-руську прикмету), перехід **а в ѣ**⁷⁾ (котрого відгук ми зустрічаємо тільки в сучасних галицьких діалектах),⁸⁾ нарешті таку характерну українську форму як „мам“⁹⁾ замість великоруського имѣю, котра, окрім української, могла би прийти тільки в білоруській памятці.¹⁰⁾ Про всі сї відзнаки Полїкарпового евангелія Кримський навіть не згадує.

Таким чином з прикмет Полїкарпового евангелія 1307 року деякі рішучо українїзми, про значінне деяких може бути суперечка; але загално беручи, вони дають багатий подробицями образ власне українського, близше означуючи — галицького, живого діалекта.

Так само аналізує Кримський і иньші „галицько-волинські“ памятки. Він висуває на перше місце ті ознаки, які свідчать за його гадкою, перемовчує противні, а часом толкує їх значіннс штучно, прикладаючи до того дуже багато ерудиції й бистроумности. Таким способом він робить памятку білоруською, північною

1) „Лекції“ Соболевского. Вид. 2., стр. 55—56.

2) Але що до сеї ознаки Кримський трохи далі доводить, що в прикладах полїкарпового евангелія можна вбачати нефонетичну заміну **ы і и**. див. стор. 38—39.

3) „Очерки“ Соболевского, стр. 38.

4) Филолог. и Погодин. гипот., стр. 59—60.

5) „Очерки“ Соболевского, стр. 38. 6) *Ib.*, стр. 37.

7) *Ib.*, стр. 39. 8) *Ib.*, стр. 94, 103. 9) *Ib.* стр. 38.

10) Карскій „Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“. Москва, 1886, стр. 150, 152.

і т. д. Я не пійду за ним далі по сій дорозі. Скажу одно. Міркування Кримського не мають, та й не можуть мати сили переконання, поки він буде ігнорувати в пам'ятках нове Ъ. Дякуючи дослідям Соболевського, піддержаним авторітетом Ятіча і Шахматова, в російській фільольогічній науці твердо установилося для нового Ъ значінне одної з найбільш типових прикмет українського діалекта XII—XIV століть. Поки Кримський не зіб'є сеї гадки, пояснивши систематичне уживанне в певних випадках Ъ замість е на основі законів великоруської мови і вказавши безперечні великоруські пам'ятки, які знають таке Ъ, доти він не має права при класифікації рукописів ігнорувати сю прикмету, доти вчені будуть признавати більшу рацію поясненню прикмет таких пам'яток на українським, а не на якимнебудь иньшим ґрунті. Правда, Кримський обіцяє повалити гіпотезу Соболевського про нове Ъ: „Про оте ніби то „галицько-волинське“ Ъ, вудумане д. Соболевским, я колись писатиму ширше, в інакшому місці. Що воно не може звати ся „галицько-волинським“ і не є жадна малоруська особливість, се видко ось із чого:

а) Єсть чимало рукописів, що їх д. Соболевський не зважив ся признати за галицькі або волинські, а тимчасом у них писано букву Ъ замість е таким самим способом, який д. Соболевський охрестив „галицько-волинським“. Ті рукописи — сербські (в тім числі — грамоти), новгородські, білоруські (прим. Євангеліє 1339 р., ще й з типовим московським аканнем).

б) Пригнітаюча більшина тих ніби то „галицько-волинських“ рукописів, в яких д. Соболевський познаходив оте своє Ъ, не є ані галицька, ані волинська, ані малоруська взагалі. Се рукописи переважно білоруські та новгородські або псковські, і на них здебільша написано точні місцеві дати.

в) В староруських грамотах XIII—XV в. (чи будуть вони галицькі, чи волинські, чи які) зовсім не має того мнимого „галицько-волинського“ Ъ замість е. А вжеж грамоти найкраще віддають собою тодішню справжню, народню мову.

г) Буква Ъ, писана замість е способом д. Соболевського в його ніби то „галицько-волинських“ пам'ятниках, не має для себе відповідних рефлексів у сучасній живій малоруській мові, за дуже нечисленними виїмками.¹⁾

¹⁾ Деякі непевні критерії, стр. 17.

Але сповнити такі обіцянки — річ не легка.

Переходжу до виложення важнійших тез статі Кримського. Перша голова має титул: „воовъчии замість овъчий (овечий)“¹⁾ і присвячена питанню про значінне подвійного **о**, яке приходить в деяких „галицько-волинських“ пам'ятниках. Автор розбирає се питання в звязи з більш широким явищем подвоювання самозвуків в старих руських пам'ятках взагалі і приходить до таких висновків: „Причини, задля яких самозвучна буква иноді подвоювала ся на письмі, могли бути такі:

1) Простісінька „прихоть писца“.²⁾

2) Звичка писати (зовсім етимологічно по церковному): дѣлаахъ, великааго, велиихъ, добрыхъ і т. п. там, де писець вимовляв і чув: дѣлахъ, великого, велихъ, добрыхъ — легко могла привести до звички писати **аа, ии, ыи** в таких випадках, де не було жадної звукової підстави до подібних злучень.³⁾

3) Староруські писарі могли позичити такий графічний спосіб із сербських рукописів; а у Сербів, знов, — каже д. Соболевский, — графічне подвоєння самозвучних букв могло повстати, як знак довгости, не без деякого впливу живої сербської мови.⁴⁾ Тільки ж спеціальний історик сербської мови А. Майков не може, як ми бачили вже, признати за тим подвоєнням будь яке „внутреннее значеніє.“⁵⁾

4) Причиною подвоєння міг бути й наголос: „Написаніє двухъ гласныхъ часто совпадаєть съ древнимъ или современнымъ удареніємъ“.⁶⁾ Се витолкуванне могло б здавати ся дуже природним, коли б замість „часто совпадаєть“ ми сьміли сказати: „всегда совпадаєть.“⁷⁾

Все те чиста правда. Але до подвоєння **о** в українським рукописі в положенню перед зниклим глухим ми маємо можливість з таким самим правом припустити фонетичну причину — довге українське **о**, чого Кримський через щось не хоче припустити⁸⁾. В тій самій главі приходить також розглянутий висше екскурс Кримського про псковське походженне Подікарпового євангелія 1307 р.

1) Ів., стр. 1—12. 2) Соболевский: „Очерки“, стр. 97.

3) „Журналь Мин. Народнаго Просвѣщ. 1897, май, стр. 57.

4) Ів., стр. 58.

5) А. Майковъ. „Исторія сербскаго языка“. Москва, 1857, стр. 464.

6) „Журн. Мин. Нар. Просв. 1897, V, стр. 58.

7) Деякі певні критерії. Стр. 10.

8) Ів., стр. 11.

Друга глава затитулована: „**оу** та **ю** замість **о** та **е**“.¹⁾ Вона доводить, що далеко не в всякім **оу** і **ю** замість **о** і **е** можна добачати рефлекс українських діфтонгів, а також **у** і **ю**, котрі стояли на місце сучасного нового українського **і**. В церковних пам'ятниках такі **оу** і **ю** могли з'явитися з паннонських, болгарських²⁾ та сербських оригіналів.³⁾ Далі, подібний спосіб писання міг бути відгуком „живої великоруської або білоруської мови“.⁴⁾ В північно-великоруськім діалекті **у** з'являється на місце **о** через вузьке вимовлювання останнього.⁵⁾ На Білій Русі через **а**канне „ненаголошене **о** може часом давати такі фонемі“.⁶⁾ Окрім того Шахматов зауважив, що **ю** приходить часом і не в українських пам'ятках замість **ј**.⁷⁾ Кримський наводить ряд прикладів з різних старо-руських пам'яток.⁸⁾ Все се цілком справедливо. Але довести легкість помішання при досліді сих **оу** і **ю** з українськими авторами не вдалося: з поміж його прикладів дуже небогато таких, що могли би впровадити дослідника в таку помилку. Решта глави присвячена пробам довести неукраїнське походження тих „галицько-волинських“ пам'яток, котрі мають **оу** і **ю** на місце **о** і **е** перед складом де зник глухий. Сюди належать Добринське євангеліє 1164 р.,⁹⁾ євангеліє Московської Синодальної Типографії XII—XIII в. № 6,¹⁰⁾ Часослов XIV віку Петербурської Публичної Бібліотеки,¹¹⁾ Показчик до євангельських чтень XIII—XIV віку.¹²⁾ По тім, що сказано було вище, я не буду робити деталічного розбору доказів Кримського. Нарешті Кримський радить бути обережним при подобиранню **оу** і **ю** замість **о** і **е** в українських грамотах, бо і тут вони не завсіди вказують на діфтонг.¹³⁾

Третя глава: „Паралельні написання букв **ы** та **и**“¹⁴⁾ доводить, що й сей критерій до пізнання українських пам'яток не завше певний. Кримський доводить, що заміна **ы** і **и** по

1) Ів., стр. 12—29. 2) Ів., стр. 13—14.

3) Ів., стр. 14—15. 4) Ів., стр. 15 і слід.

5) Ів., стр. 3, 5, 15.

6) Ів. стр. 15. А часом заміняється в **у** і акцентоване **о**.

7) Ів. стр. 16. 8) Ів., стр. 15—16.

9) Ів., стр. 17—20. 10) Ів., стр. 20—21.

11) Ів., стр. 21—24. 12) Ів., стр. 25—26.

13) Ів., стр. 26—27. Далі йде дрібна полеміка з Соболевським, стр. 27—29.

14) Ів., стр. 29—42.

більшій часті нефонетична, иноді фонетична — зустрічаєть ся і тепер в сучасному північно-великоруському наріччю,¹⁾ „в південно-великоруському сучасному наріччю“,²⁾ „у Білорусів“. ³⁾ Подибуєть ся вона і „по старих рукописних великоруських, а по часті і білоруських памятниках“. ⁴⁾ Приклади подають ся переважно з новгородських⁵⁾ і псковських⁶⁾ пам'яток. Але вони не переконують, бо майже у всіх тих пам'ятках помішанне **ѣ** і **и** має нефонетичний характер.⁷⁾ На закінченне розгляд Євангелія XII віку Московської Синодальної Типографії № 7 змагає до того, щоб переконати читача в пра-московськiм походженню сеї пам'ятки.⁸⁾

Остання глава: „Пошлутанне **ѣ** та **и**“ доводить потребу обережного прикладання і сього критерія.⁹⁾ Заміна **и** і **ѣ** буває і в иньших руських діалектах на фонетичнім і нефонетичнім ґрунті. Автор починає від останнього. По перше, багато дієслів творять основу *infinit.* і на **и** і на **ѣ**. Звідси походить нібито помішанне сих звуків і в всіх словах, що походять з них.¹⁰⁾ По друге, то, що здаєть ся помішаннем **ѣ** і **и**, буває часом наслідком впливу твердих основ на м'яккі і навпаки.¹¹⁾ По третє, в старім великоруськiм і в білоруськiм приходить **и** замість **ѣ** в певних формах заіменника „всь“, але ту воно з'явило ся через аналогію першого відмінка мн. ч. і иньших відмінків иньших заіменників.¹²⁾ В формах *nominat.* *accusat.* мн. числа м'яких основ заміна **ѣ** і **и** се наслідок помішання *nominat.* і *accusat.*¹³⁾ **ѣ** замість **и** в *nominat. plur.* твердої деклінації новгородських пам'яток може бути наслідком аналогії.¹⁴⁾

Фонетична заміна **ѣ** і **и** буває двох родів: одна властива новгородському і псковському діалектам — се переміна акцентованого **ѣ** в **и**,¹⁵⁾ друга, яка поясняєть ся а́каннем, помічаєть ся в неакцентованих складах і властива білоруському і південно-великоруському діалектам.¹⁶⁾

Окрім того в тій самій голові Кримський доводить новгородське походження Службеника св. Варлаама Хутинського XII віку¹⁷⁾ і аналізує мову Поучень Єфрема Сиріна 1492 р.,¹⁸⁾

1) *Ib.*, стр. 30—31. 2) *Ib.*, стр., 31—21. 3) *Ib.*, стр. 32.

4) *Ib.*, стр. 32. 5) *Ib.*, стр. 33—37. 6) *Ib.*, стр. 37—38.

7) *Ib.*, стр. 32, 33, 33—34, 34—35, 35, 36, 36—37, 37, 37—38.

8) *Ib.*, стр., 39—41. Див. „Очерки“ Соболевского, стр. 8—11.

9) *Ib.*, стр. 42—63. 10) *Ib.* стр. 44—46. 11) *Ib.*, стр. 46—47.

12) *Ib.*, стр. 47—48. 13) *Ib.*, стр. 48—49. 14) *Ib.*, стр. 49—50.

15) *Ib.*, стр. 50—52. 16) *Ib.*, стр. 54—55.

17) *Ib.*, стр. 52—53. 18) *Ib.*, стр. 55—58.

Ліствиці XIII—XIV в. московського архіву міністерства заграничних справ¹⁾, Виголексинського Збірника XIII в.²⁾ і Уривку з апостола XIII в. новгородської Софійської бібліотеки.³⁾ Поучення він вважає за білоруські, Лѣствицу — за білоруську або південно-великоруську, Виголексинський збірник — за псковський, уривок з апостола — за новгородський або псковський. Перші три пам'ятки справді мають характеристичні приклади а́кання і через те жадним способом не можна вважати їх за типові українські. Їх можна вважати хіба тільки відписами українських оригіналів, бо інакше годі витолкувати систематичне уживання в них нового Ъ. В сій главі цікаві замітки автора про „Повчѣнья черноризца зарубьскыя пещеры“.⁴⁾ Ся пам'ятка київського походження, відписана на Білій Русі, має безліч нових Ъ.⁵⁾ Сі Ъ моглиби бути рефлексами правописи київського оригіналу, що мало би значінне, але Кримський се заперечує⁶⁾. Має значінне також вказівка автора, що українське написання Ъ приходить і в білоруській Четїї-Минеї 1489 р.⁷⁾

Отже, офіціальну задачу статі Кримського — вказання на потребу обережності в прикладанню діалектологічних критеріїв, що служать до пізнання українського походження рукописів, — можна вважати за сповнену. Друга задача — поваленне українського походження ряду „галицько-волинських“ рукописів — осягнена тільки по части. Вповні не можна її осягнути, аж поки Кримський не повалить діалектологічного значіння нового Ъ, чого він в тій статі не зробив.

III.

Третю працю Кримського: „Древне-кіевскій говоръ“⁸⁾ треба розглядати в звязи зі статєю Соболевського: „Древне-кіевскій говоръ“⁹⁾, котру Кримський зрецензував в своїй праці. Се

1) Ів., стр. 59—60. 2) Ів., стр. 60—62.

3) Ів., стр. 62—63. 4) Ів., стр. 57—58.

5) Ів., стр. 57. 6) Ів. стр. 58. 7) Ів. стр. 58.

8) Ізвѣстія Отдѣл. русск. языка и словесности Имп. Академ. Наукъ, т. XI, кн. 3, стор. 368—411.

9) Ів., т. X, кн. 1, стор. 308—323. Я користую ся відбиткою: „А. И. Соболевскій. Древне-кіевскій говоръ“. I—III. Спб. 1905.

безперечно найважнійше з всього, що написав Кримський в сій справі, одна з найбільш талановитих і блискучих розвідок в сій області.

Хто стежив за статями Соболевского в справі київського говору, той постерігав факт, який зазначив Кримський¹⁾, повільне відрікання поважаного ученого від його гіпотези. В 1897 р. він згоджував ся вважати київський говір за перехідний від великоруського до українського або за мішаний²⁾, а се стоїть дуже близько до припущення Шахматова, що даний говір належав до північно-українських, перехідних на середне-руський. Але недавно С. видав нову працю, в якій не тільки відновляє свою гіпотезу в повнім обемі, але твердить, що Кияне були Великорусами ще в XVI в. Мабуть його спонукали до такого твердження праці істориків, що підносять крайне спустошення і зруйнованне України по татарським наїзді і збільшенне колонізації з заходу. До таких праць належать: „Очерки, замѣтки и документы по исторіи Малороссіи“ Лазаревського³⁾, і „Курсъ русской исторіи“ В. Ключевского⁴⁾. Але Соболевский підніс також ряд нових доказів на місце тих старих, які цілком втратили значінне. Та Кримський, піддавши ті докази критичному розглядові, дуже основно довів їх хиткість.

Статя Соболевского ділить ся на три глави. В першій він подає ті виводи Лазаревського і Ключевского⁵⁾, що мають для него значінне, покріплює і розширює їх своїми міркуваннями як історичного⁶⁾ так і лінгвістичного характера⁷⁾. Історичну сторону я лишая історикам і просто приступаю до лінгвістичної. Соболевский вказує на дуже велику складність процесу, через який повстало з первісного **o** і **e** сучасне українське **i**.⁸⁾ Такий процес, на його думку, „не міг відбутися серед широко пороскидуваної людности, на значнім просторі території; він повинен був розвинути ся серед збитого, більше

1) „Филологія и Погодин. гипотеза“, стор. 84—95.

2) „Изя исторіи русскаго языка“. Див. Ж. М. Н. Пр. 1897, V, стр. 50.

3) Див. Вип. III. Київ, 1896, стор. 97—100.

4) Ч. I. Москва. 1904, стор. 345—346.

5) Соболевский. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 1—4.

6) *Ів.*, стор. 4—5.

7) *Ів.*, стор. 5—7.

8) *Ів.*, стор. 5—6.

густого залюднення, на невеликій розмірно території¹⁾). Не міг він „відбути ся в двох кінцях південної Русі — і в Галичині, і в Київщині — самостійно, незалежно в одному місці від другого“²⁾). „З сього один вивід: південно-руська людність, що говорила вже на і, прийшла під Київ, в наддніпрянський степ з Заходу, з Поділля, Галичини, Волини і ту асимілювала з собою старих мешканців, в більшій чи меншій мірі незначних чисельно і пороскидуваних по території“³⁾).

Кримський в своїй рецензії дотикає сих висновків Соболевського тільки в одній з приміток. Покликаючись на авторитет Потебні і акад. Корша, він твердить протилежне, що „всякий, хто знає українську діалектольоґію і історію української мови, повинен признати, що звук і виробляв ся в західнім і східнім українських діалектах (у Львові і в Києві) самостійно, незалежно один від другого (о скільки можна говорити про повну незалежність при постійних зносінах Львова з Києвом), і не в один час в різних говорах“⁴⁾). Важною підпорою сеї думки служить „Топографическое описаніе Черниговскаго намѣстничества“ Шафонського 1786 р. (видане в Києві 1857 р.), яке свідчить, що навіть в кінці XVIII в. Переяславці ще не встигли були виробити звук і, а вимовляли здовжене о близько до у⁵⁾, в той час як в західніх пам'ятках і відоме від XVI в.⁶⁾).

Друга глава праці Соболевського (Древне-кіевській говоръ, стор. 7—14) присвячена доказам, що старинно-кіевський діалект належав до діалектів „білорусько-великоруського типу“⁷⁾). Перший доказ збудований на теорії хвиль в розвитку язиків і діалектів⁸⁾). Найбільш типова особливість українського діалекта се „здовження о і е наслідком заникання глухих“⁹⁾). Вона відома також в мовах польській і чесько-словацькій¹⁰⁾). Через те і

1) Ів., стор. 6. 2) Ів., стор. 6.

3) Ів., стор. 6.

4) Примітка 5-а до стор. 379, див. на стор. 380.

5) Топографическое описаніе Чернигов. намѣстничества, §§. 5, 12.

6) Кримський. „Древне кіевській говоръ“, примітка 5-а до стр. 379, див. на стор. 380.

7) Соболевский. „Древне-кіевській говоръ“, ст. 14.

8) Ів., стор. 9 і 7.

9) Ів., стор. 7. 10) Ів., стор. 7.

в руській мові вона повинна була виробити ся в тих діалектах, які безпосередно прилягали до обширу, зайнятого тими двома племенами. В білоруській діалекті її нема, бо він „підчас заникання глухих в руській мові був відділений від польської мови широкою смугою литовського населення (Ятвягів)¹⁾. Не могло се явище розвинути ся і в Київщині, бо на заході вона була відділена від сусідів „багнистим і мало заселеним Поліссям“²⁾. Тільки Галицько-волинська область безпосередно і тісно стикала ся з обширом польської і чеської мови. Через те тільки в ній могло витворити ся згадане здовження **о** і **е**, тільки вона могла стати ся вітчиною українського діалекта³⁾.

З другого боку, „мова Київської Руси в передмонгольську добу (повинна була бути) близька до мови Дреговицької і Сіверської областей“⁴⁾, що були сусідні з нею. Але в говорах-нащадках дреговицького і сіверського нема слідів здовження. Говори білоруські, що походять від дреговицького — Гомельського повіту Могилевської губернії, спільно з сусідною частиною Річицького повіту Минської губернії... і всієї білоруської частини Чернігівщини“ становлять перехід „не до українського, але до великоруського“⁵⁾. Нащадки „старинно-сіверського діалекту — діалекти західної частини Орловської та Курської губерній“ мають переходові риси тільки до білоруського наріччя⁶⁾.

Сих доказів Кримський не заціпав. Головним аргументом против них служить їх апіористичність, що признає сам Соболевський⁷⁾. Окрім того, гіпотезі, що положена в їх основу, далеко до безумовної справедливости. Далі, кожде розширення якого-небудь явища повинно мати свої межі. Коли-б кождий діалект, сусідний з говором, що має здовження, мусів також присвоїти собі се здовження, то, очевидно, здовження повинно було би стати загально-славянською, коли не загально-людською ціхою. Нарешті, про діалект Дреговичів і Сіверян і про їх долю ми знаємо так мало, що будувати на сьому ґрунті смілі і певні висновки неможливо. Сказавши коротко, в сім доказі кождий крок стоїть на хиткій гіпотезі.

Нарешті, Соболевський переходить до розбору мови памяток, котрі він вважає за кївські. В даній статі він став в тім згляді обережнішим, ніж був в попередних. „Єдиний документ, що дійшов до нас в ориґіналі від старого Кієва“,

1) Ів., стор. 7. 2) Ів., стор. 8. 3) Ів., стор. 7, 8.

4) Ів., стор. 8. 5) Ів., стор. 9. 6) Ів., стор. 9. 7) Ів., стор. 7, 9.

се Мстиславова грамота 1130 р.¹⁾. Текстами церковно-словянського походження, що безперечно були переписані в Києві, він признає „тільки два збірники Святославові“²⁾. „Ймовірно переписані в Києві“ Мстиславове і Юревське євангелія³⁾. Тріодь Мойсея Киянина на його думку, як твердив він і перше, була написана Киянином⁴⁾. „Всі згадані київські пам'ятки що до мови і правопису творять щось однорodne, слабо зазначене, звичайно через те, що старо-київський діалект кінця XI в. і першої половини XII в. не мав яркійшої закраски, наближаючись з того погляду найбільше до середно-великоруських говорів“⁵⁾. Особливо відрізняють їх від пам'яток галицько-волинських брак здовженого **е**, то-б то нового **ѣ**⁶⁾, і форми першої особи мноого числа на **мо**⁷⁾.

Розглядови сих доводів Соболевського Кримський присвятив першу главу своєї статі⁸⁾. Полемізуючи в різкім тоні з Соболевським, він одначе не дає нових доказів не-київського походження спірних пам'яток. Цікава тільки його аналіза мови Ізборників Святослава⁹⁾. Він підкреслює, що сї Ізборники знають одночасно заміну **ѣ** і **и** та **ы** з **и**, а се типовий українїзм¹⁰⁾; доводить, що в випадках заміни **въ** і **оу** в Ізборниках треба вбачати явище фонетики київського діалекту¹¹⁾; справедливо вказує, що шукати в пам'ятках XI в. нового **ѣ** іще передчасно, бо воно повстало пізнійше¹²⁾. Але поза сими доказами, що він наводив і ранійше, Кримський подає ряд нових доводів українського походження Ізборників. Ізборники, подібно як і сучасні київські Українці, знають „ростягненне звука **е** в **я** перед м'якими складами“¹³⁾, „зміцненне пня зъл в **ол**“, перехід **е** „по шипячих і йоті перед твердими складами“ в **о**, зближенне ненаголошеного **о** до сусіднього **у** (в *ablative sing. femin.* **оу**, в суф. **ов**, **йов**, в **оу** (=ав) густин.), заникання

1) Ів., стор. 10. 2) Ів., стор. 10. 3) Ів., стор. 10.

4) Ів., стор. 10—11. 5) Ів., стор. 11. 6) Ів., стор. 10.

7) Ів., стор. 11.

8) Кримський. „Древне кіевскій говоръ“, стор. 368—375.

9) Ів., стор. 369—374. 10) Ів., стор. 370.

11) Ів., стор. 370—372. Докази не вповні переконують, поки ми не побачимо §. 13, г „Української граматики“ Кримського.

12) Ів., стор. 373—374.

13) Про се Кримський писав також в статі: „Филологія и Погодин. гипотеза“, стор. 53—58.

14) Але прикладу до сього не подає.

є в дієсловах: розгнівати, згнати, грішити, чергованне **мн** і **вн**¹⁾, західно-українське ствердження звука **р** в одних випадках і його замкнення в других²⁾. „Сі явища, як справедливо говорить автор, се риси дрібні, підрядні, навіть не виключно українські; цікаві вони тільки тоді, як що брати їх в купі, яко ілюстрація однаковости сучасної фонетики Київщини з фонетикою XI віка“³⁾.

Потому Соболевский переходить до київських памяток, але таких, що переховали ся для нас в не-київських відписах. „Се — Начальна літопись, Київська літопись в двох редакціях (Лаврентієвської і Іпатської копії), Житіє Теодосія Печерського, писання київських митрополитів Греків, переложені в Києві і т. п.“⁴⁾. Але „в них ми можемо студіювати лише словарний матеріал, що заховуєть ся переписувачами досить докладно і що до котрого легко справдити одну копію другою“⁵⁾. Виявляєть ся, що в Начальній і Київській літописях нема здрібнілих типу: Грицько, Гриць, звичайних в галицьких грамотах XIV—XV в. і в сучасній українській мові⁶⁾. В Київській літописи імя Георгій „звучить Дюрдь, Дюрдий, Дюрзь“, а в такій формі ми не подибуємо його в жаднім з руських діялектів. „Ані галицько-волинські памятки XII—XIV вв., ані галицькі грамоти XIV—XV вв., ані сучасні українські діялекти не знають змякнення **г** в **д** (рівно як і **к** в **т**) ні в сьому, ані в подібних до нього словах“⁷⁾. І Лаврентієвська і Іпатська копії віддають назву ріки Лыто в формі Ольто. Се форма білоруська або великоруська, бо в українській мові було-б і. Між тим сю форму треба вважати за рефлекс живої київської вимови⁸⁾. Начальна і Київська літописи вживають слово „старѣйшина“ для означення одної особи, між тим Українці знають його тільки в значінню збірнім; слово „зоря“ — в значінню „зірниця“, в той час як в українським воно значить „звїзда“; слово „лошадь“ — чуже для Українців“⁹⁾. З другого боку, в них нема слів „кохати“, „гай“, „квѣтъ“, між тим як „коханъ“ приходить в Житії Савви освященного XIII в. (галицько-волинським), а „гай“ є в Волинській літописи¹⁰⁾. Розглядови сих доказів Соболевского Кримський присвячує глави II—VI своєї статі.

1) Для сього черговання одначе не подано прикладів.

2) Ів., стор. 373. Примітка 1-а.

3) Ів., прим. 1-а до стор. 373, див. стор. 374.

4) Соболевский. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 11.

5) Ів., стор. 11—12. 6) Ів., стор. 12. 7) Ів., стор. 12.

8) Ів., стор. 12—13. 9) Ів., стор. 13. 10) Ів., стор. 13.

Гл. II трактує про закінчення цько¹⁾. Кримський твердить, що воно повстало під польським впливом, яке наслідуюване польських здрібнілих „типу Стець“, „Яць“ з додатком звичайного українського (і загальноруського) закінчення ко²⁾. Через те до XIV—XV вв. їх нема тай не може бути не тільки в Начальній і Київській літописи, але й в Галицько-волинській³⁾. Гл. III⁴⁾ блискуче доводить, що в формах Дюрдій і т. д. треба вбачати „поодинокі прояви загального фонетичного українського закону, після котрого м'які т і д (котрі тепер в багатьох випадках вже ствердли) мішають ся з к і г“⁵⁾. Приклади наводять ся численні, різнородні і вповні переконують⁶⁾. Є також приклади з Київщини. Не менше переконує глава четверта⁷⁾, яка доводить (навязуючи до форми Ольто), „що неорганічне о вповні властиве українській мові“⁸⁾. На доказ Кримський наводить близько 30 прикладів з грамот, сучасної української літератури, Гоголя, Огоновського і словаря Желехівського⁹⁾. В гл. V¹⁰⁾ він застановляє ся над словами старфйшина, зоря і лошадь. Автор змагаєть ся довести, що українській мові слово старфйшина відоме і в значінню одного чоловіка. Але всі його приклади взяті з сучасної штучної літератури, в котрій уживанне сього слова може бути пояснене впливом церковної і великоруської мови¹¹⁾. Більше сили мають його докази двоякого уживання Українцями слова „зоря“ (в значінню „зірниця“ і „звїзда“), але й тут краще би було дати більше прикладів з чисто народної мови і старого письменства¹²⁾. Цікава замітка Кримського, що слова „лошадь“ і „кінь“ і в сучасній українській мові вживають ся так само, як і в Київській літописи: конь (кінь) для означення звичайного і доброго коня, а лошадь прикладаєть ся до коня малосилого і замороженого¹³⁾. Потому Кримський вибирає в Літописи і Житія Теодосія ряд слів, що пригадують сучасні українські¹⁴⁾, щоб довести „масову близькість українського словарного матеріалу сучасної Київщини (північної і середньої) до

1) Кримський. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 375—376.

2) Іб., стор. 375—376. 3) Іб., стор. 375—376.

4) Іб., стор. 376—383. 5) Іб., стор. 378.

6) Іб., стор. 378—383. 7) Іб., стор. 383—386.

8) Іб., стор. 384. 9) Іб., стор. 384—385.

10) Іб., стор. 386—397. 11) Іб., стор. 387—388.

12) Іб., стор. 388—389. 13) Іб., стор. 389—391.

14) Іб., стор. 393—397.

словарного матеріялу київських літописей¹⁾). Сі дані збивають твердження Соболевського про виключну близькість словаря і складні літописи до велико-руського діалекту, доводячи не меншу близькість їх з українським діалектом. Але справдити масову близькість мови літописи до того чи иньшого сучасного діалекту можна тільки по більш основному розгляді її з лексичного боку ніж той, який зробили Соболевський і Кримський. Гл. VI присвячена словам „кохати“, „гай“ і „квѣтъ“²⁾). Кримський підносить, що сих слів могло не бути в Київській і Начальній літописи przypadково. Отже-ж слова „кохати“ і „квѣтъ“ не приходять ні в одному з правдивих галицько-волинських пам'ятників, а прото і сам „Соболевський не зважаєть ся вносити з того, що старинні Галичане і Волиняне не належали до Українців“³⁾). До того слова „квѣтъ“ і „гай“ властиві не тільки українському, але також великоруському діалектові, і через те не можуть мати рішаючого діалектологічного значіння⁴⁾).

Третя глава статі Соболевського вияснює долю київського діалекту по татарським погромі⁵⁾). На його думку сей діалект „в XV—XVI вв. задержував ся іще... може бути зі значним числом позичених слів, але зі всіма своїми головними особливостями“⁶⁾). За доказ служить „Київо-Печерського помянника з першої половини XVI в., виданого С. Голубевим в „Чтеніяхъ“ Историчного Товариства Нестора Літописця (кн. 6), з аканнем, з Д намість Г, Т намість К, Л замість В, Ф замість Х“⁷⁾). Але київське населенне посувало ся на південь в вільні степи, а Київщина залюднювала ся зайдами „з волинського, без сумніву північно-українського Поліся“⁸⁾). „Окружений ними, Київ повинен був поволі присвоїти собі один з північно-українських говорів“⁹⁾). Се потверджує помянник Михайлівського монастиря, перша часть котрого належить до другої половини XVI в. і має у замість старинного о поруч з властивими Київщині: Радіонъ, Сафонъ, Саламія, Макеївна, Євдакѣя, Ходаръ, Алеферъ, Адарія, Адинцевць, Овдотья, Вовдотья, Мартіанъ, Малафѣй, -фѣй -офѣй, Алексей, -ѣй, Олексей, -ѣй, Євдокея, -ѣя, Парасковея, -вгея, Єремей, Яремей, Опраксинея, Бряславского, Ирына, Остря (genetiv.)¹⁰⁾). На малі Бопляна першої половини XVII в. в ряді полтавських назвиск

1) Іб., стор. 393. 2) Іб., стор. 398—400.

3) Іб., стор. 398. 4) Іб., стор. 399—400.

5) Соболевський. „Древне-кіевскій говоръ“, стор. 14—16.

6) Іб., стор. 14. 7) Іб., стор. 14. 8) Іб., стор. 15.

9) Іб., стор. 15. 10) Іб., стор. 15—16.

місцевостей здибаємо північно-українське **у** з **о**, але **і** замість **о** в ній нема ¹⁾.

Ровглядови сих тез Кримський приділив главу VII своєї рецензії²⁾. Перш за все він вказує, подібно як перед ним зробив з приводу тих самих памяток проф. Дашкевич, на загально руське значінне Київа та його съвятинь, через що в памятки повинні були попадати також великоруські імена³⁾. Через те про язык Київа XV—XVI вв. треба судити не на основі таких сумнівних памяток, а на основі грамот⁴⁾. Грамота кн. Семена Олельковича 1450 р., писана в Прилуці за Дніпром, представляєть ся типовою українською що до своєї мови⁵⁾. Далі Кримський поясняє, що „загальне тло київських памяток українське“⁶⁾, та що багато з імен, які Соболевський має за велико-руські, вживають ся в тих самих формах і на Україні. Так, Українцям відоме імя „Алексеї“ з звуком **е**. Приклади, одначе, не численні і мало переконують⁷⁾. За те вповні переконують докази Кримського, що українській мові відоме **л** замість **в** і в іменах власних, і в иньших випадках з XV—XVI вв.⁸⁾. Далі автор наводить з галицьких грамот імя Малофій, Малофій і дає иньші приклади переходу **х** в **ф** в власних іменах з українських писаних памяток⁹⁾. Се **ф** повстає „через змаганне писати наче-б то етимольоїчно і через страх попасти в простацтво“¹⁰⁾. В словах: Саламонъ, Саламія, Явдакимъ, Євдакія **а** се результат „зближення до попереднього складу, а не акання“¹¹⁾. На Україні і тепер часто подибують ся імена: Саламон, Явдаким, Явдак¹²⁾. Також розповсюджені імена Сафонъ, Макей, Радион, Фатіан. **А** в тих іменах результат анальоїї: „Зафон“ зближене до „Іосафъ“, „Макей“ до „мак“ і „Маковей“¹³⁾. Не менше вживають ся в Українців імена, що починають ся на **А**. Акання ту не могло бути через те, що воно повстало аж в XIV в., а початкове **А** зявило ся в XI в.¹⁴⁾. Кримський наводить імена з початковим звуком **А** з українських памяток XV—XVII вв., доводить його часте уживанне в сучасній українській мові¹⁵⁾, а потому переходить

1) Іб., стор. 16.

2) Кримський. „Древне-кіевській говоръ“, стор. 400—410.

3) Іб., стор. 400—402. 4) Іб., стор. 401. 5) Іб., стор. 402.

6) Іб., стор. 402. 7) Іб., стор. 402. 8) Іб., стор. 402—403.

9) Іб., стор. 403—404. 10) Іб., стор. 404. 11) Іб., стор. 404.

12) Іб., стор. 404. 13) Іб., стор. 405—406.

14) Іб., стор. 406. 15) Іб., стор. 406—407.

до питання: „Фонетично чи не фонетично він ту розвив ся?“¹⁾. Можливе і перше. „Можна пригадати, що українській мові властива евфонічна протеза **а** — вправді, вона значно менше уживаєть ся, ніж протеза **о** і **и**, але все таки її можна подибувати²⁾. Прикладів того Кримський наводить небагато і вони не переконують³⁾. Але „головною причиною повстання звука **А**... були впливи нефонетичні“⁴⁾. „Імення з грецьким початковим **А** переходили в руське то з **А**, то з **О**⁵⁾. З того виробив ся погляд про „правильність“ початкового **А** і вульгарність початкового **О**⁶⁾. А по тому вже стали переробляти імена на **О** „в правильні“ форми на **А**: з „Оксенія“ повстало „Аксенія“, з „Овдотья“ — „Авдотья“. Особливо легко повстали такі явища, коли в св'ятцях або в народнім словарі були подібно звучачі слова, що починали ся на **А**. „Анисимъ“ і „Анисифоръ“ повстали через анальоїю з іменем „Анисья“ і назвиском рослини „анисъ“ (= ганус)⁷⁾. „Анциперъ“ (= Онисифор) вийшло з „Онципоръ“ через анальоїю слів „анціхристъ“, „анциболотъ“⁸⁾. „Арехвір“ зявило ся не без впливу імени „Ареѳа“⁹⁾.

Ми бачимо, що ся в високій степені цікава праця Кримського не тільки дуже переконуючо повалює нові доводи Соболевського на користь його гіпотези, але також дає ряд незвичайно цінних відомостей про українську фонетику взагалі. Се дає підставу сподівати ся, що „Украинская грамматика“ поважаного автора, на яку довго чекало ся, зробить цінний вклад до науки і дасть тверді вихідні пункти для студіювання як історії української мови, так і її сучасного діалектичного стану.

З російського рукопису, призначеного для „Записок“, переклав Вс. Козловський.

1) Іб., стор. 408. 2) Іб., стор. 408. 3) Іб., стор. 408.

4) Іб., стор. 408. 5) Іб., стор. 408—409. 6) Іб., стор. 409.

7) Іб., стор. 409. 8) Іб. стор. 410. 9) Іб., стор. 410.

Miscellanea.

З життя старої школи.

В львівському церковнім музею переховуєть ся між иньшим цікава: Tabella w której wyraża się Pilność Grzegorza Tatomira Kleryka Pedagoga w nauczaniu niżej wyrażonych Dzieci w Szkole Parochialney przy Cerkwi na Przedmieściu Dunajgrodzkim ¹⁾ Móhyłowka pod założeniem S-go Michała zostaiącey przez Examen Publiczny okazana 1789 Roku Dnia 20 Lutego Miesiąca WSK. — (Ркп. на 2 л. F^o, н-р CLVI—35). З неї бачимо, що учеників мав клерик Татомир 22: Szlacheckiey kondycyi 13, prostey 9; обряду латинського 9 (шляхт. 7, прост. 2), грецького 13 (шляхт. 6, прост. 7); родом з Могилівки 10 (шлях. 8, прост. 2), з Тарнави 5 (шл. 2, прос. 3), з Голозубинець 2 прос., з Лошовець (шл.), Дунайгороду (пр.), Панасівки (пр.), Іванковець (шл.) і Горчичної (шл.) по одному. Віку — 4 шл. 8 літ, 1 шл. 9 л., 1 шл. 10, 2 шл. + 1 пр. 11 л., 1 шл. + 1 пр. 12 л., 1 пр. 13 л., 3 шл. + 2 пр. 14 л., 2 пр. 16 л., 1 шл. + 1 пр. 18 л., 1 пр. без означеного віку. Всі вчились катехизму; 2 шляхоцькі сини вчили руську граматику — один з них вивчив силабізувати, другий належито читав; часословець зачав тільки один шляхтич; псалтир вивчив 1 шляхтич Русин. Elementarza учились 4 шляхтичі латинники і 2 „простаки“ Русини 13 і 18 літ. Початки латинського Альвару вчили 2 шляхтичі і 2 прості (1 Рус.); латинську граматику брали 5 простих (4 Рус.) і 3 шляхтичі (2 Рус.). З „lidźby“

¹⁾ Дунайгород або Дунаївці на Поділю російським. Ред.

вчилися 10 хлопців — 5 шл. (3 Рус.) і 5 простих (4 Рус.) нумерації, адиції (7) і субтракції (1). Писати не вчилися 5 хлопців (3 шл. і 1 пр. Русини).

Табеля ся, що мала дати свідोцтво учителю через поступ учнів (вповні справедливо!) одначе позволяє нам вчитати в ній дещо більше. І так — хлопці називались: Michał Laskoski 14 л., Jan Laskoski 11 л., Michał Dąbroski 8 л., Kazimierz Laskoski 8 л., Jakób Czerkaski 10 л., Floryan Czerkaski 8 л. (все шляхтичі латинники), Dmytro Sosnoski Dzwóników 13 л. (пр. гр.), Bazyli Mанаstyrski 8 л., Michał Raczyński 12 л., Jakób Kłodnicki 14 л. (все шляхтичі Русини), Bazyli Browiński Mielników 18 л. (пр. Рус.), Wawrzyniec Latyczieski-Szewców (пр. лат.), Dmytro Kerzoski¹⁾ Huculów 11 л., Antoni Łotocki Mielników 12 л., Mikołaj Fiałkowski Pańków 16 л. (все прості Русини), Filip Podrucki Kapłański²⁾ (шл. Рус.) 18 л., Jan Nadubniewicz Dądobów (пр. Рус.) 14 л., Piotr Komarnicki 14 л. (шл. Рус.), Kazimierz Czupłan 11 л. (шл. Пол.), Michał Wóytowicz Tkaczów 14 л. (пр. Пол.), Jędrzey Rezymborski (шл. Рус.) 9 л. і Bazyli Podskocki²⁾ 16 л. (пр. Рус.) — їх батьки, одначе, що власноручними підписами ствердили табелю, поставили своє назвиско без шляхоцьких додатків. Василя Бровиньського Мельникового отець називав ся по просту Hryhor Mielnik (†), Wawrzyńca Latyczieskiego Szewcowego — Błażey Szwiec (†), Дмитра Кержоского Гуцулового — Sztęfan Hucół (†), Антона Лотоцкого Мельникового — Daniło Mielnik (†), Миколи Фіалкоского Панькового — Pańko Wóyt (†), Филипа Подруцкого — Xdz Jędrzey Podrucki Paroch Jiwankowski mр., а Івана Надубнівчя Надобового — Fedor Nadobny (†).

Звідки взяли ся ті шляхоцькі додатки при прозвищах учнів не знати: могли се бути звичайні місцеві призвища, але могли бути й дороблені самим учителем шляхтичем. В кождім случаю перед нами одно з записаних новітших жерел твореня західно-українських родинних назв.

Самі вітці дали собі свідоцтво грамотности. На 19 підписів підписали ся власноручно: 4 шляхтичі Поляки + 3 шл. Русини + 1 простий Русин; поставили тільки хрестики: 3 шл. Русини + 6 простих Русинів + 2 пр. Поляки. Виходить що серед Русинів було 9, а серед Поляків тільки 2 неписьменних.

¹⁾ Може Korzoski? горішня часть букви не викінчена, тому трудно рішити. ²⁾ Додано блідим чорнилом.

На обороті табелі читаємо: „Niżey na podpisie wyrażony zaswiadczam Grzegorza Tatomira Kleryka Pedagogą, iako przy Cerkwi moiey Mohylowskiey Parochialney od Zaczęcia swoiey Pedagogii nieodstępnie trzyzwo przy należytym statku z pozytkiem uczniow swoich należytym będąc i onym przykładem pobożności i wzorem obyczayności funkcją swoiey Pedagogii sprawował, w Cerkwi nietylko w Dnie Niedzielne y święteczne, ale nawet w dnie powszednie na Iutrzniach Mszy S. y Niesporach (!) znaydował się. gdzie przez czytanie, y spiewanie razem z Diakami w Ustawie Cerkiewnym exercytował się y do czego był obowiazany należycie dopełniał. In quor. fidem etc: Datt. na Mohylowce, Przedmieściu Dunaygrad. Dnia 19 kwietnia 1789. Roku. — M. Uranowicz“. Се подтвержене було видане для духовних властей, до яких Григорій Татомір давав ся за сьвяченем.

I. Сесніцький.

Причинок до характеристики літературної творчости Івана Головацького.

Посилаючи з Відня 1845 р. о. д-ру Томі Полянському¹⁾ примірник „Русалки Дністрової“, виписав Іван Головацький (брат

¹⁾ О. Т. Полянський (ур. 1822 р.), проф. гімназії в Перемишлі, потім гімн. директор у Самборі (1856 р.), Ряшеві (1862 р.) й знов у Перемишлі (1867 р.), брав живу участь в національно-політичнім руху галицьких Русинів у 1848 р. Він зібрав був вірші молодого тоді питомця львівського духовного семінара Івана Гушалевича, що ходили тільки в рукописних копіях і видав їх власним накладом; він видав у 1848 р. летюче письмо п. з. *Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia się*, в якому пропагував польсько-руську угоду в Галичині; під його проводом з'організував ся в Перемишлі руський театральний кружок, що давав вже тоді руські аматорські вистави. Коли-ж вкінці завязала ся в Перемишлі філія „Головної Руської Ради“, він став її секретаром. Та недовго витримав на своїому становищу; незабаром вірвав зовсім з напрямом „Гол. Руської Ради“ й перейшов у польський табор. Коли в 1867 р. польські круги поставили його посольським кандидатом до Союзу в Перемишля, він у своїй кандидатській промові назвав свій колишній руський патріотизм „*mgzonka*“ молодих літ. Вибраний послом, йшов разом з польською шляхтою. Пізніше одначе вірвав з Поляками й вернув назад до Русинів. Умер 1886 р. (пор. О. Ө. Полянскій. — Лит. Сборникъ Гал.-рус. Мат. 1886, в. I—II; Ал. Тороньскій, Причинокъ до житъльни о. Томы Полянського, — Дѣло, 1889 чч. 39—40, 42—43, 45—46, 49—51).

Якова) на окладинці книжки свою довшу присвяту, зрештою гарною народною мовою й пів-фонетичним правописом. Присвята ся дає цікавий причинок до характеристики літературної творчости й національних поглядів її автора, пізнішого редактора віденського „Вѣстника“ й прихильника російсько-церковного макаронізма в галицько-руській літературі¹⁾. Вона починає ся словами: „Чесному Высокоученому Господину Өомѣ Полянскому доктору Богословія и проч. в доказ високого почитенія вѣд Ивана Богд. Головацкого. Вѣдень 18/6 мая 1845“.

Дальше йде:

От' и минула зима,
 Та снѣги розтаяли;
 Сбѣньню грѣе святе —
 Та егó ж' то ми ждали!
 Сбѣймо же, доки порá,
 Дай нам, Бóже, щасливу —
 Надѣймо сь' — лѣто мине —
 Та на óсѣнь вродливу.

* * *

Бувала в нас óсѣнь весела, рясна:
 Настала по вѣй, ох! люта зима,
 Студена, голódна для тѣла й ума.
 Хвалабóг', вертае сь' нам знов весна:
 Нуж' порай сь' — бо кажут, она
 Лиш раз красна.

Предвѣцька, неамѣнная судьба присудила всякому чловѣку, народу, миру свою долю: а хочь дóброго зле не мине, так завсѣгды дóбре на верх вышпыне, а злóму хочь дóбре, лише до часу сь' веде — се о людѣх — а о народах такóж' те самé, в первовѣк а аж до сегодне: — Жид, Грек, Римлянин, чи вѣмый Герман, Мадяр-Татарин, Турок чи Полян, за прóчих вже не пытай — всѣ жили и пережили самі себе, бо чужóго глядѣли, а не самých себе. — Лише одна Русь-Славяне, перебула сама собóю тѣсяча лѣт напасных бѣля завидующих сусѣдóв, и побѣдонóсна вылынула на чѣстее плесе всемирных дѣяній на многіи,

¹⁾ Пор. також И. С. Свѣнцицкій, — Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ, 1906. Т. I, ст. 163—171 і 195—197; Вѣстникъ „Народного Дома“, Львовъ, 1906, ч. 4, ст. 71—72.

премногіи столѣтъя! Велика Русь завсѣды, чи в нещастью чѣвствіем, чи в щастью дѣлом! Але горе їй! скоро недолго и пригодами своїми и чужими не научила сь' в щастью статковати, скоро за часу не схаменѣвши сь', в слѣд за тамтїми поїде — бо она лиш' тым перебула все, що лиш' голубила своє, и за него дбала, а чужого и не забагала — а тут думаю о руськомъ всемиру. — И. Б. Г.

Примірник сей „Русалки Дністрової“ дістав ся в спадщині по пок. проф. Мих. Полянським до бібліотеки „Наукового Тов. ім. Шевченка“ і вписаний в каталогі під ч. 8.563.

Подав *Ів. Кривецький*.

Богдан Бучинський.

Посмертна згадка.

З сердечним жалем приходить ся мені записати на сторінках нашої часописи утрату одного з наймолодших, надійних її співробітників Богдана Бучинського, що вмер 15 липня н. с. на 24-ім році життя в Станиславові.

Було се в осени 1901 року, коли пок. Мелитон Бучинський ввів до мого кабінета свого сінка Богдана, якого привів записати на львівський університет, і поручив його моїй увазі, як будучого слухача-історика. Молодий Бучинський робив тоді вражінне ще цілком дитинне — пещеної, нервової, трохи зм'якшеної дитини. Я з охотою обіцяв батькови ним зайняти ся. Але зачинали ся бурхливі часи боротьби за університет, які дуже мало прияли правильним й спокійним науковим зайнятям. На початку зимового семестру 1901/2 сталось звісне віче, що потягло за собою сецесію студентів-Українців з львівського університету. Бучинський опинив ся в Празі, і я бачив його тільки хвилями. Вернувши ся до Львова, він також тільки періодами з'являв ся на моїх викладах і в моїм семінарі: вражливий, нервовий до хоробливости, він з запалом віддавав ся всякій політичній акції, яку розпочинала академічна молодіж, і се вічно відривало його від наукових зайнять, тим часом як при його нерівній, нервовій вдачі власне тільки методична, правильна праця могла його науково вишколити. А так при всій роботячості й здібности він не годен був нічого довести до кінця, розпочинав працю, кидав, відкладав на пізнїйше, халав ся до иньшої стрічної томи, і т. д.

Першу тему він вибрав собі сам, надивавши у себе в Станіславові ревізію львівської Ставропіїї з першої половини XVIII в. Радив ся зі мною, як її обробити. Потім переконав ся, що вона не може дати повного образу життя Ставропіїї, й знеохотив ся до тої теми. Вернувши ся з Праги взяв у мене семінарійну тему — поручив я йому зайняти ся автентичністю звісних уніятських пам'яток: посланнем Місаїла до папи Сикста і листом патр. Нифонта до митр. Йосифа. Посланне Місаїла зайняло Бучинського дуже, він пустив ся в дуже деталічну аналізу його, але на семінарі предложив сю роботу *in crudo*, в виді нотаток, не зведених до якихось ширших висновків. Я порадив йому вести далі сю роботу й звести її до якогось обробленого виду, з становища його провідної гадки (він доводив неавтентичність Послання). Під впливом мого V тому, де вказані були аргументи за автентичністю Послання, покійник одначе кинув гадку про неавтентичність, захотів обробити з сього нового становища сю тему, але тим часом узяв у мене нову тему з тогож круга питань: про книгу Сакрана і зачав для неї архивальні роботи в Кракові. Серед семінарійних зайнять, маючи в рефераті працю одного з иньших членів мого семінара про Остапа Дашковича, зладив невеличкий реферат на сю тему, але ладячи ся до учительського іспиту, не викінчив сеї роботи на стільки, щоб її можна було надрукувати. Минулого року здав іспит дуже гарно й дістав посаду. Я, жалуючи його недокінчених робіт, предложив йому невелику підмогу з Наук. Товариства ім. Шевченка, щоб він відложив на один рік свою учительську посаду й зайняв ся докінченням розпочатих робіт по історії унії. По деяких ваганнях, з огляду на свої матеріальні, не дуже сьвітлі обставини, Бучинський прийняв сей проект і ми з ним уложили плян його роботи. Мала вона дати причинки до історії унії почавши від Ісидорового виступу до половини XVI в. В ряді розвідок-епізодів, в звязку з певними групами матеріалу, мали бути тут подані причинки до Ісидорової унії, Місаїлів епізод, унія м. Йосифа, історія й аналіза книги Сакрана, причинки до історії унії в першій половині XVI в. Сі епізоди мали обробляти ся й друкувати ся в міру свого приготування. Бучинський виїхав для архивальних студій до Кракова. Але тут все нові матеріали, попадаючи ся під руки, вабили його й розтягали його пляни. *Intra parentesim* виладив він перегляд нових праць по історії в. кн. Литовського в середині й другій половині

XV в., видрукований в LXXV кн. Записок. Потім задумав обробити кілька документів до часів Свитригайла — ся праця була надрукована в LXXVI томі. Тим часом захорував і мусів виїхати до дому. Замість відпочати, він одначе не витримав виборчої горячки, яка опанувала Галичину під весну — кинув ся в вир виборчої аітації з цілою неповздержністю свого нервового до хоробливости темпераменту; уряджував десятки віч, аітуючи за українським кандидатом, і в результаті зліг після сеї кампанії до ліжка, без всяких надій на видужанне... Кілька день перед смертю у відповідь на мій лист до нього продиктував він мені лист, де висловляв утіху з доброго обороту своєї слабости, сподівав ся вернути ся скоро до зайнять, але в дійсности вже не було для нього ніякої надії: сухоти були в останній стадії.

Переїздячи з Кракова, покійник просив одного з товаришів зайняти ся його працями в разі його смерти й приладити до друку. Се порученне покійника буде правдоподібно сповнене і наукова спадщина, підготовлена на стільки, що може появиити ся в друку, буде опублікована, як памятка по предчасно страченім молодім адепті історичної науки.

М. Грушевський

Наукова хроніка.

Етнографія в західно-європейських часописах за 1905 р.

1. Етнологічні часописи загального змісту.

Internationales Archiv f. Ethnographie, 1905, XVII був вже обговорений в попереднім огляді (с. 166—167). В додатку до XVII тому появилася праця С. Н. de Goeje, Bijdrage tot de Ethnographie der Surinaamsche Indianen (1906, ст. IV+117+16 таблиць), де крім більшого словника (31—117) подано замітки про розділ племен, торговельні вносини, одіж, хати, знаряди, човна, заняття (польоване, рибальство і т. д.), виробы, передовсім ткацькі, орнаментику, музику.

2. Географічні часописи.

Geographische Zeitschrift, 1905, XI. K. Dove, Grundzüge einer Wirtschaftsgeographie Afrikas (1—18). K. Östreich, D. Bevölkerung von Makedonien (268—292): автор обговорює расові і національні відносини М-ї і подає статистичні дані. K. Hassert, Fr. Ratzel (305—325, 361—380). G. A. Lukas, Helgoland (325—44). L. Chalikiopoulos, Wirtschaftsgeographische Skizze Thessaliens (445—75): клімат, положенє, фавна, населенє, господарство. E. Mogk, Island u. seine Bewohner (629—637).

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg, XXI, 1905. В сїм річнику уміщено саме статї, що мають для нас більший інтерес. Розвідка Г. Міхова, Das erste Jahrhundert russischer Kartographie 1525—1631 und die Originalkarte des Anton Wied von 1542 (1—61, 1 фототипія і 4 мапи) буде далі окремо зреферована. Behrman Walter дає в статї Über die niederdeutschen

Seebücher des fünfzehnten u. sechzehnten Jahrhunderts (63—176, 4 ілюстр. і 4 мапи) характеристику, бібліографію і огляд долішно-німецьких морських мап. Етнографічні замітки приносить стаття М. Альбрехта, *Durch den Daghestan auf der Awaro-Kachetinischen Strasse im Mai-Juni 1904* (177—201 з 14 фототипіями). В відділі рефератів уміщено між иньшим відчити Thilenius'a, *Die ältesten Menschenrasen* (216—220), Фрідеріхсена, *Russland, Land u. Leute* (224—228) і L. Mylius-Erichsen'a, *Über den Verlauf u. d. Ergebnisse der Dänischen Literarischen Grönlandexpedition 1902/3* (221—224).

Zeitschrift der Gesells. f. Erdkunde zu Berlin, 1905. S. Passargue, *D. Grundlinien im ethnogr. Bilde d. Kalahari-Region* (20—36, 68 і д.): автор дає також образ культурних і національних обставин і ілюструє свою статтю численними образами. Дещо можна стрінути в студії A. Voeltzkow'a, *Berichte...* (продовж., 89—119, 184—211, 285—296). T. Preuss, *D. Einfluss d. Natur auf d. Religion in Mexiko u. d. Vereinigten Staaten* (361—380, 433—460): сонце і зоря, підземна подорож сонця, подорож в світ і зі світа, вода, що окружає землю, служить домою сонця. До того дає примітки Зелер, *Einige Bemerkungen* (461—3), заосмотрені примітками автора (464—6). Стаття L. Siegert'a, *D. Becken v. Guadix u. Baza* містить також деякі етногр. подробиці.

Mitteilungen d. Vereins für Erdkunde zu Leipzig, 1905 (Leipz. 1906). Г. Геннінг публікує простору працю D. *Reiseberichte über Sibirien von Herberstein bis Ides* (IV+245—394), основану на багатій, чужомовній, головню нідерляндській літературі. Автор подає витяги справоздань з подорожній взагалі про Сибір, а крім того окремо групує етнографічні звістки про поодинокі племена. Спеціальний відділ присвячений оглядови картографічних знімків і географічному положенню.

Mitteilungen d. Ver. f. Erdkunde zu Halle a. S. 1905. T. Jacob, *D. geographisch bedingten wirtschaftlichen Grundlagen d. Magdeburger Gegend* (44—78) і огляд Кірхгофа. До славянської колонізації над рікою Саале стаття H. Grössler'a, *D. Einteilung d. Landes zwischen unterer Saale u. Mulde in Gauen u. Archidiakonate* (17—43).

Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien, XLVIII, 1905. Замітки культурно-історичного змісту стрічаємо в статейці Луки Ваагена, *Fahrten u. Wanderungen in der nördlichen Adria* (1—30). L. Bouchal реферує про A. Henry Savage-Landers *Reisen auf den Philippinen* (31—51), Ферд. Люпша описує (свою) *Eine Reise am Menam Nakon Nayok* (133—139). Ваа-

ген інтерпретує в статі *Amerika im Zwielficht der Sage* (140—144) місця з Плятона, Плотарха і інших про таємничий острів або континент і видить в них перші звістки про Америку перед Колумбом. Характер реферата має замітка I. G. Schoener'a, *Die Kolonisation Südwest-Finnlands durch Schweden* (155—156). J. Weiss виступає з статейкою *Ein Beitrag zur antiken Topographie der Dobrudza* (231—2), де пояснює місцевість з Прокопія *Ὀβλιτῶν* латинською формою *Ulmelum* (або *Ulmata*), знайденою на написи з 140 р. по Хр. Новий матеріал приносять праця О. Гартіа, *Ältere Entdeckungsgeschichte u. Kartographie Afrikas mit Bourguignon d' Anville als Schlusspunkt* (1749) (285—383). Деякі етнологічні замітки находимо в статі Е. С. Фішера, *Beobachtungen u. Daten von meiner Studienreise nach Panama u. Costa Rica* (434—481, з 1 карт.). Уваги достойна праця Й. Добльгоффа, *Europäisches Verkehrsleben (vom Altertume bis zum Westfälischen Frieden)* (515—560, 592—628). З дрібніших звісток і потаємко згадаю одну лише звістку I. G. Schoener'a, *Hat es eine vorskandinavische Einheit gegeben?* (631—3).

Deutsche geograph. Blätter, XXVIII, 1905. Некрольоф Бастіана написаний Ліндеманом (1—9) розпочинає 28 річник, в яким треба занотувати передовсім розвідку М. Friederichsen'a, *Russland, Land, Leute* (73—96). Автор зіставляє найважливіші дані про Росію, про її географічне положення, підсоння і фльору, про людність, господарство і колонізацію і про культурні та політичні відносини. Між „Руськими“ відрізняє автор Великорусів і Малорусів, від яких тепер відділюють Білорусів. Українці стоять до Москалів що до мови в таких відносинах, як горшні Німці до долшних, що до антропологічного типу, як взагалі усі полудневі народи до північних. „Somatische Erscheinung d. Kleinrussen ist gegenüber dem plumpen, schwerfälligen Grossrussen eine gefälligere, schlankere, zierlichere“ (82). Українці чорняві, Москалі біляві; Українець живіший і більше поетичний: „auch politisch leichter erregbar, wie dies die an sich äusserst charakteristische Bewegung d. sog. „Ukrainophilen“ beweist“. Відтак згадає ще автор про укр. повію, про колонізацію і подає число Українців (1897) на 20 м. З інших звісток обходить нас більша праця J. Weissenborn'a, *Tierkult in Afrika* (113—146), що є витягом з дисертації автора, надрукованої в *Int. Arch. f. Ethn.*, 1904. З подорожній важна розвідка А. Опеля, *Reise in d. Prairien u. Seengebieten v. Nordamerika* (155—248).

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München. München, 1904—6, I, 1906 (Продовжене *Jahresberichte d. Geogr. Ges. in München*) (678—21 таблиць).

З культурно-історичного боку цікаві три статі Райндля Й., Die Weininseln Nord- u. Mitteldeutschlands (99—148), Dörfer, Weiler und Einzelhöfe in Südbayern. Eine anthropogeographische Studie zur Kenntnis der Siedelungsverhältnisse in Südbayern (501—560) і Die ehemaligen Weinkulturen in Südbayern (261—268, додатки, в 2-ма таблицях). Важна праця А. Волькенгауера, Beiträge zur Geschichte der Kartographie u. Nautik des 15 bis 17 Jahrhunderts (161—260, в 5 табл. і 12 обр. в тексті). Між рефератами знаходимо відчити Сопвентз'а про консервоване пам'яток природи (297—301), п-ї Л. Моравец-Діркес, Land u. Leute in Finnland (475—478) і п-ї Ц. Зелер, Archäologische Streifzüge in Mexiko (669—670).

Petermanns Mitteilungen, 1905 і Geographischer Literaturbericht f. 1905. Останній річник приносить мало що інтересного для нас. Статя Стах'а про подорож по центральній і зах. Персії не приносить нічого для етнологіа; більше матеріалу подибуємо вже у Seidel'a, D. Bevölkerung d. Karolinen u. Marianen (36—39). Варта уваги стаття Грубауера, Negritos (249 і д., 271 і д.), де зібрано гарний матеріал про звичаї і обряди Маляйців.

Mitteilungen des k. u. k. militärgeographischen Institutes, Wien, XXIV, 1904 (Wien 1905), XXV, 1905 (W. 1906). 24 і 25-ий том приносять м. и. показчик до усіх попередніх томів, в якого випотовуємо отсі статі, що дотикають України: Белявські, Die Schreibung geographischer Namen nach russischen Kartenwerken (XVII, 1898), Truck, Die Entwicklung der russischen Militärkartographie vom Ende des 18 Jahr. bis zur Gegenwart (XVIII, 1898, XIX, 1899). Белявські і Гаардт, D. topographischen Arbeiten im westrussischen Grenzgebiete (XX, 1900) і їхже, D. Fortsetzung der topographischen Arbeiten im westrussischen Grenzgebiete (XXIII, 1903). Усі иньші праці належать до фізичної географії.

Abhandlungen der k. k. geograph. Gesell. in Wien, 1905, VI, 1, 2, 3. В другім зошиті ширша праця Schoerpel'a про нідерландські Індії, в першім статя Пентера А., Eine Reise in d. Gebiet des Erdschias-Dagh (Kleinasien).

Mitteil. d. geograph. Gesells. (f. Thüringen) zu Jena, XXIII, 1905. G. Kurze, Sitten u. Gebräuche d. Lengua-Indianer (16—33) м. и. про сотворене світа, люди в землі, вітер крутить ся — пробивати його палкою (17), духи, недуги, смерть, релігія, одіж, прикраси, пожитє, занятя, губити дітий (28), клановий систем (29), пожива, огонь через терте (30), комунізм (31), свята і забави (31—32), хати і внаряди.

Jahresbericht der Geogr.-Ethnogr. Gesellschaft in Zürich pro 1905—1906 ще не з'явив ся.

La Géographie. Bulletin de la Société de Géographie, XI, XII, 1905. Сьогорічні томи убогі на статі етнографічного змісту. З першого тому можна хіба згадати розвідку Ch. Rabot'a, La distribution de la population en Suède en fonction de la constitution géologique du sol (359—367). З другого тому треба передовсім згадати статю Ardouin-Dumazet'a L' Antropologie de l' Égypte d' après M. Chantre (103—108), а далі розвідку E. Sépart'a, Un nouveau champ d' exploration archéologique. Le Turkestan chinois (361—368).

Annales de Géographie, XIV, 1905, містять справоздане в 8 інтернаціонального з'їзду—географів в Вашингтоні проф. E. de Martonne, а в додатку дуже докладну бібліографію за р. 1904, зредаговану L. Raveneau'м (стор. 1—336, 1065 чисел). З иньших статей належать до нашого огляду статі C. Vallaux'a L' évolution de la vie rurale en Basse Bretagne (36—51), B. Ауербача, La population de l' empire allemand d' après le recensement de 1900 (118—125) і Й. Ердельяновича, Les études de géographie humaine en pays Serbe (424—432). Для повноти нотую ще коротку розвідку проф. Семіраджкого, La constitution géologique de la Podolie autrichienne (332—338).

Geographisches Jahrbuch, XXVIII, 1905. 28-ий річник містить два огляди, що мають для нас більший інтерес: просторий огляд P. Gähtgens'a, Bericht über die ethnologische Forschung 1901 (1898) bis 1903 (2—104), де вібрана література про усі континенти, і огляд віденського професора E. Обергумера, Bericht über die Länder- u. Völkerkunde der antiken Welt (III, 131—194).

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik, Wien u. Leipzig, 1905, XXVII. З кількох сот дрібніших статей і заміток лише одна має для нас ближший інтерес, а то статя P. Вайнберга, Nationalitäten u. Konfessionen in Russland (414—418), написана на основі переписи в 1897 року. Крім того трактує кілька нотаток про Росію. З иньших статей згадую статі етнографічного змісту. P. Вагнера, Portugiesisch-Quinea-Land u. Leute (5—13), В. Германа, Durch d. Argentinische Puna zum Bolivianischen Chaco (13—21), [містить також етнографічні фотографії], Фішера-Траєнфельда (Treuenfeld), Kolonie Hohenau in Paraguay (23—31), Майгарда Durch das Rilagebirge (58—68), Mohr'a P., Casablanca in Marokko (71—78), Л. Коха, Zur Entwicklung der Flösserei im Schwarzwalde (110—115), Lemcke, Quer durch Kanada (145—155), Г. Шнур-

пфайля, D. Samoa-Inselgruppe (216—222), Олїнди А., Das heutige Livland (259—269, 308—319) про все і вся, Fr. Seiner'a, Die Omahahe der Herero (337—345), Rehwagen'a, D. heutige Surinam (394—398). А. Мілєра, D. Land der Jakuten (398—405), Бенcke, Avembaland u. seine Bewohner (446—451) і Е. Мюллер'a, Von Brasiliens Küste nach Europa (458—462). З нагоди повстаня Герерів забирає голос F. Seiner (D. Omahahe d. Hereros, 337—345). Поза тим належить навести реферат Fortschritte der geographischen Forschungen u. Reisen im Jahre 1904 (433—446, 487—502 і 548—562).

Zeitschrift f. Schulgeographie, 1905, XXVI. Опперманн містить некрольоґ Рацеля (1—8). О. Јаускер прецизує Einfluss d. Landesnatur auf d. Gesch. u. d. Kultur d. Völker (8—16, 42—51) і пише справозданє з атенського археолоґічного конгрєсу (328—9). Гарну збірку етн. матеріялу подає M. Reismaur в статі Sternkunde im Volke (119—137). Занотую іще розвідку Л. Г. Піцєка, D. im Volksmunde lebenden deutschen Gaue u. Gaunamen (344—356).

Vierteljahreshefte für den geographischen Unterricht, 1905.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geographischen Unterricht, 1905, VI, не містить тим разом нічого для нас, в виїмкою маленьких нотаток про результати переписи в Росії і про книжку Геттнера про Росію.

IX Jahresbericht d. geograph. Gesells. zu Greifswald 1903—1905, hrg. v. R. Credner, 1905. Більша часть тому присвячена етноґрафії. Е. Metzner, Redos u. Rosdal (110—134), причинок до історії повстаня. Е. Pernice, Gräber in Thurow bei Züssowvorpommern (161—169): в часів бронзи. W. Deecke, D. Beziehungen d. vorpommerschen Städte zur Topographie u. Geologie ihrer Umgebung (170—200).

Jahresbericht d. Frankfurter Vereins f. Geographie u. Statistik, 68, 69, 1903—1905, hrg. v. H. Traut, Frankf. a. M. 1905. Н. Кюстер, Zur Morphographie- u. Siedelungskunde d. oberen Nahegebietes (5—67), м. н. замітки про типи піль, домів (59), людинь. В витягах з рефератів більше заміток варто на увагу. З преісторії: Гаїґер про стару культуру Цейльону (166—7), G. Thiersch Archäolog. Forschungen in Palästina (148—50), Герцог, Altertum u. Mittelalter auf d. Insel Kos (150—1), J. Hülsen, D. deutsche Ausgrabungen in Priene-Kleinasien (180—1). З етнолоґії й іст. культури: Sarasin, Reisen in Celebes (119—121), Н. Дюркк, Quer durch Indien (121—2), L. Diels, Reiseskizzen a. Westaustralien (122—4), W. Götze, Von d. Hauptstadt Nordmazedoniens auf den Schardagh (131

—135). E. Schiller-Kyoto, D. Japaner (147—8), особливо про яп. жінку, Г. Шель, D. Weltreligionen u. ihre kulturgesch. Bedeutung (175—8).

Deutsches Kolonialblatt, XV, XVI, 1904, 1905. Спеціальних статей етнографічних не знаходимо; деякі замітки подибуємо в відділі справоздань з подорожій; з культурно-історичного боку будуть інтересні деякі справоздання німецьких властей про торгівлю, промисл, просвіту і т. д. підбитих племен в Африці, Азії і Австралії (зг. Польневі).

Deutsche Kolonialzeitung. Organ der Deutschen Kolonialgesellschaft, Berlin, XXI, XXII, 1904, 1905. Богато дрібніших заміток про культуру людности німецьких колоній в Африці, Азії і Австралії. Більших розвідок не було.

Zeitschrift für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft, 1905.

Abteilung Berlin-Charlottenburg d. Deut. Kolonial-Ges. Verhandlungen 1903/5, B. VIII, N. 1—4, Berlin 1904, 1905. Містять чотири статі: Франке про духові напрями в сучасних Хівах (1), Wolffa, D. Durchquerung d. Gazellenhalbinsel, Bismarckarchipel (2, 1—54), де подибуємо і етнологічні помічєня, Дагоберта Шенфельда про могометанський рух в єгипетських Судані (3) і Франке, Was lehrt uns d. ostasiatische Geschichte d. letzten 50 Jahre? (4, 91—114).

Land und Leute. Monographien zur Erdkunde... herausgegeben von A. Scobel. До тепер появило ся 20 томів, в яких представлено околиці і людність Турингії (1), Куби (2), Норвегії (3), Тироля (4), Швайцарії (5), горішної Баварії (6), побережа німецького моря (7) і балтійського (8), Гарцу (9), Рену (10), Рів'єри (11), Риму і Кампанії (12), Шварцвальду (13), Берліна і Бранденбургії (14), Німеччини на тихім океані (15), Дрездна (16), Неаполя (18), лібійської пустині (19) і Карконовів (20). Кождий том, багато ілюстрований має також окремих розділ про звичаї і обряди людности.

Land, hrg. v. Sohnrey, XIII, 1905. Зі статей ванотую: Wolff, Die Perlenstickerei (9), Ziegler, Hochzeitsbräuche im Sachsenlande (9), Sohnrey, Die Kunst auf dem Lande (10), Drescher-Hillner, Die Wiederbelebung der Handspinnerei in Baden (16), Wiese, Der russische Bauer (16), Бербіг, Über die Holzbauten auf dem Lande (18), Шляг, Heimat- und Dorfmuseen (19), Freybe, Eine alte bedeutungsvolle Sitte (21), Геллер, Landwirtschaftliche Volksweisheit (21).

Wandern u. Reisen, перестало з р. 1904 виходити.

Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursionsklubs, Lpz., 1905, XXVIII. Як звичайно зміст річника дуже різномірний. Побіч поезій і прози та чисто туристичних заміток, стрічаємо тут причинки до етнографії і фольклору, а передовсім багато сирового фольклорного матеріалу. Так оголошує Й. Г. Кіндерманн, Kinderreime aus maner Hejmt (35—37), Г. Рунге, Märchen und Anderes (42—4, про чорну курку, холеричний цвинтар, талісман, про відміну, чарівницю, замовлювання), К. Р. Фішер, Sagen aus Gablonz (63—64, нічний стрілець, дикий мисливий, покутник голить в ночі ремісника і увільнюється в зачарованя, про копанє скарбів), К. Ліхтенфельд, Ein alter Neujahrsgruss (85—86) як причинок до збірки Neujahrgrüsse (84—85), Й. Зім, Feuersegen und Wassersegen (83), Ф. Кнотте, Volksthümliche Redensarten und Gleichnisse in der Markersdorfer Mundart (269—273), Карафіят, Kinderreime (320—1, 439—440), А. Паудлер ліки і замовлювання проти болю зубів (354—369), Е. Редер, Das heil. Dreikönig-Spiel in Falkendorf (421—425). А. Фрінд подає спомини і помічення про різдвяний вертеп (Die Weihnachtskrippe, 158—165), А. Кögler малює Gestalten aus dem Volke (211—219). Історію кільканадцятьох осель пише С. Jahnel (Heimatkundliches vom Padloschiner Plateau, 241—265) на основі історичних жерел. З під пера Кögler'а вийшла стаття Spiessrutenlauf (274—277), опера на військових актах з р. 1845. Паудлер докидає кілька заміток Über den Christbaum (318—320), К. Fleck коментує пісню Die Böhmisches Kamnitzer Wirtshäuser (412—415), А. Паудлер містить збірку вірувань і обрядів з різдвяних свят (415—419). А. Weinzierl дає і цього року статю Archäologisches aus dem Klubgebiete (427—430).

Mitteilungen v. Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. Schutzgebieten, XVIII, 1905. Dr. S. Passarge, D. Buschmänner d. Kalahari (194—292), з ілюстраціями. Дуже інтересна праця про тип, звичаї, зброя, організацію, племена, занятя, будівництво, виробн, різьбн, малюнкн, музику, танці і-минувшість.

Alt Vater. Organ der mährisch-schles. Sudeten-Gebirgs-Vereines — v. Kettner, Freiwaldau 1905, XXIII.

Österreichische Alpenzeitung, XXVII, 1905.

Deutsche Alpenzeitung, V, 1905/6. Н. Uhde-Bernay, Schutz und Erhaltung der Naturdenkmäler, Г. А. Теннер, Winzerfest in Vevey, Й. Баум, Alpine Landschaftsmalerei in München.

Jahrbuch des Schweizer Alpenclub, XLI, 1905/6. А. Бähler подає розвій гірництва від найдавніших часів до тепер в статі Der Bergbau im Ferreratal (238—243), В. Шіблер описує подорож по Корсиці (In Korsika, 244—267).

Zeitschrift d. Deutschen und Österreichischen Alpenvereins, XXXVI, 1905. Обергуммер кінчить працю Die Entwicklung der Alpenkarten im 19 Jahrh. (IV) і займаєть ся Францією і Італією. L. v. Hörmann пише про тирольсько-форальбергську управу вина (1 часть), M. v. Prielmayer про німецькі острови в Люцерн і Ферзенталь.

Mitteilungen d. deutschen und österreichischen Alpenvereines, XXI, 1905. З нагоди експедиції Мерцбахера дає Обергуммер статью Die Erschliessung des Tian-Schan.

Illustr. Fremdenblatt für Thun und Umgebung, 1905.

Echo des Alpes, XLI, Genève, 1905.

Akadem. Alpenverein München, XIII, 1904/5, Akadem. Alpenclub Innsbruck, XII, 1904/5, Akadem. Alpenverein Berlin, II, 1905, Akad. Alpenclub Zürich, 1905 не приносять нічого для нас.

3. Часописи фольклорні загального характеру.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, XI, 1905. Праці Франка, Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland (17—32, 98—115) і Полівки, Eine alte Schulanekdote und ähnliche Volksgeschichten (158—164) були вже обговорені окремо в бібліографії. Поза тим прийдець ся не багато згадати. Ф. Лєнтнер дає працю Über Volkstracht im Gebirge, оперту на сучаснім і порівнюючїм матеріалі. М. Габерляндт описує Raufwerkzeuge der Innviertler Bauernburschen (81—85), які ще додержали ся до нині і спочивають часто по судах як corpus delicti парубочих бійок. Описані зняряди ріжнородні, одначе виділюють ся з поміж них чотири форми. Перша се останки давних боевых знярядів, друга примінена до оборони п'ястуком на спосіб наших боксерів, третя і четверта виросла в ремісничих і домових знярядів. Цікавий матеріал оброблює Й. Бляу в статі Vom Brisiltabak und seiner Bedeutung im Volksleben der Böhmerwaldgegend um Neuern (85—97). Автор подає історію уживаня табаки, спосіб виробу, уживаня і переховуваня, описує табакерки, а на кінець наводить дані про ролю табаки в народніх звичаях і обрядах, а передовсім на весілю і перегонах. А. John займаєть ся переказом про вільного стрільця (Volkstümliches im „Freischütz“, Ein Beitrag zum Jäger-Aberglauben), переходить історію переказу і його мотиви та доходить до цікавих результатів, що 1) взагалі нема і не було ніякого переказу про вільного стрільця, бо найдавніше записана версія з 1731 в Monatliche Unterredungen von dem Reiche der Geister трактує се як судовий ви-

падок, 2) що ціла тема витворила ся на тлі ловецьких забобонів і звичаїв, як се показують поодинокі складові мотиви, загально розширені в судетських краях, що видно в наведених автором паралель і оголошеного матеріялу, та що 3) вітчиною „переказу“ треба уважати західну Чехію.

Далеко багатший відділ дрібних заміток. Е. Цельвекер оголошує *Klosterneuburger Dreikönigspiel* (32—35) wraz з нотами, Р. Едер описує *Mittelalterliche Gefäße aus Mödling* (35), А. John доповнює статейку Гінтиера (*Nochmals egerländisch lei(n)*) (35—37), Й. ф. Добльгоф дає виписки з *Kohl'a* як причинок *Zur Tazelwurmsage* (37), К. Ромсторфер, перенесений тепер з Буковини до Зальцбурґа, зачинає розсліди свого нового місця побуту статейкою *Leichenbretter in Saalfelden* (117—118), де оголошує між иньшим і 13 написів. Й Шрамек обговорює *Das typische Bauernhaus im Böhmerwalde* (119—121), М. Вауерл-Швейда публікує *Sprichwörter im Böhmerwald* (121—122). Замітка К. Мозера доповнює дані, зрештою не надто повні, про *Johannis- und Sonnwendfeier bei den Slowenen* (Kres ali Ivanje) (122—125). Матеріал автора уґрупований ясно і не обставлений цілком мітологічними фразами як в подібній розвідці небіщика Крека, а далі багатий і черпаний в ріжних околиць, замешканих Словінцями. Селяни скроплюють тоді рілю сьвяченою водою, обмають хати цвїтами, які тоді грають особливу віщу ролю, пускають вінці на воду, ворожать і палять огні, та сьпіваючи танцюють коло них; в Стирії виправляють дівчата, як каже автор, формальні індіанські танці, в Ціллі перескакують через огонь, в Країні навіть цілком нагі. В Сторіє знають „деревце“ і спляють його, в Каринтії пускають запалені колеса. Взагалі всюди віддають огневи велику честь і приписують йому велику силу відганяти чарівниць і демонів, тому й саджають Хорватки малі діти дуже близько огня. Е. Весловский описує *Osterbräuche bei den Rumänen in den Karpathen der Bukowina* (125—128), причім найбільше місця присьвячує писанкам, їх виробови і уживаню. Самі великодні звичаї не відбігають багато від наших: так приміром, подібно як у Бойків, переховують великодну сьвічку в дома проти бурі, в понеділок не забувають хлопці обливати дівчата, за що дістають писанки; лущинки яєць збирають ся і кидають ся на ріку для підземного румунського народу, Роцман, Рохман або Блаїн, аби їм дати знати про Великдень, рахманський Великдень; декуди є також звичай сходити ся в понеділок на гробах померших. Е. К. Blüml оголошує *Zwei Weihnachtslieder aus Tirol* (179—180). Е. Цельвекер дає звістки про два інтересні обходи, про Дорогу (*Dorotea-Singen*, 181—2) і Стефана (182, *Zum Stephan Singen*): лише поясненя про остатній не конче переконують. Fr.

Andress займаєть ся описом поживи в статі Aus dem südböhmischen Volksleben (183—185). Едер оголошує Volkstümliche Überlieferungen aus Nordböhmen (186—7), в тім числі на початок про типи домів. Allerlei Glaube und Gesage aus dem Angeltale подає Й. Бляу, з чого можнаб навести неодну паралелю до вірувань нашого народа. Приміром про давонене в усї, уроки, ролю комет, силу дощу на ріст волося, і т. д. Не вільно пеленок сушити на вітрі, бо дитина плакати-ме, ані змивати тіменю; деякі камінці роблять невидимим, зуби ростуть сильно, коли кидати старі, що випали, на піч; сні грають велику ролю, а між иньшим гівно віщує гроші; у кого гріш буде на новий рік, не покине його через цілий рік; поліжвици не вільно йти на забаву, треба їй усе сповнити (193); при надаваню імен не вільно йти назад, щоби діти не вмисали; порожню колиску заборонено колисати, в першім році не вільно дитині обрізувати нігтів; як великий вітер — хтось повісив ся. Маленькі доповненя до давнійших статей подають Целъвекер, Габерляндт, Ромсторфер. Богато етнографічного матеріалу стрічаємо ще в австрійській етнографічній хроніці, приміром про Todaustreiben (38), про музей в Mödling Едера (41), про виставу коронок і вишивок (129, 195—7), про музей в Freiwaldau (131—132), про зальцбургські вистави (196—7) і т. д.

Як третій Supplement Heft уміщено працю М. Höfler'a, Weihnachtsgebäcke. Eine vergleichende Studie der germanischen Gebäckebrote zur Weihnachtszeit (стор. 77, з 13 таблицями і 69 ілюстраціями).

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, XV, 1905. Пятнадцятий річник приносить також ряд оглядів, Lauffer'a про досліди над народним будівництвом, народною одіжю і штукаю в Німеччині за рік 1903 (107—124, 182—204), Брікнера і Полівки про повійші праці з обсягу славянської етнографії (204—226), між якими одначе не зазначено чомусь ніде українських, Больте про найновійші збірки казок і О. Ебермана про німецьку етнографію в 1904 році (442—448). З цілого спису заголовків лише два інтересують нас трохи ближше. В. Kahle дає деякі доповненя про звичай комори (Ein russischer Hochzeitsbrauch, 438—9) в статей Бартельсової, Норка і Купчанка і констатує, що червона краска — се ознака дівочої невинности. Шкода лише, що автор не має понятя про істноване великої літератури на сю тему і приймає за свій здогад се, що від десятків літ знають наші етнографи. Завважу також, що і праця Вовка авторови незнапа. Друга статя виїшла з під пера R. Croon'a, Grussformeln russischer Formeln im Gouvernement Smolensk (166—171): автор подав в ній понад 50 повитань при всіляких нагодах, шкода тільки, що лише в ві-

мецьким перекладі. До статі доданий досить багатий спис літератури про поздоровлення і повитаня. П. Сарторі в статі *Vogelweide* обговорює звичай кормлення птахів на гробі помершого, як про се розкажує переказ про гріб Вальтера з Фогельвейде і звязує його з почитанем душі в формі птиць. При тім робить автор багато цінних заміток про культ померших і про душу. Й. Больте обговорює метелки з 15 і 16 столітя про заздрість, названу іменем старого мінезентера Нейдгардтом (*Neidhardt, eine volkstümliche Personifikation des Neides, 14—27*). Подібний характер має також праця Кам. Венделера, *Bildergedichte des 17 Jahrhunderts (27—45, 150—165)*, видана з поясненнями Больте, де оголошено і оброблено 12 ілюстрованих образків (1. *Die Rokenstube*, 2. *Der Nasenmonarch*, 3. *Duck dich, Seel, es kompt ein grosser Platzregen*, 4. *Herr Über-sie*, 5. *Männerbefehlich an alle Gernemänner*, 6. *Der Weiber Privilegien und Freiheiten* [чоловік сьвітить жінці в хаті, накриває до столу, з'їдає останки страв, замітає кухню, коли жінка грає з молодим мущиною, провадить її до купелі між мушин, пукає тихенько до спальні, де жінка весело забавляєть ся в любовом, а вкінці простягає її і побиває патином по місци, призначенім до сидження], 7. *Der Kampf des bösen Weibes mit den Teufeln*, 8. *Doktorprobe*, 9. *Der diebische Zöllner und seine Frau*, 10. *Die verkehrte Welt*, 11. *Die widerwärtige Welt*, 12. *Die thörichte Welt*). Велику вагіть мають тут багаті поясненя Больте, незрівняного знавця старої фольклорної літератури. М. Реhsener дає збірку *Aus dem Leben der Gossensasser (46—60)*. Продовженє інтересної розвідки П. Тольдо, *Aus alten Novellen und Legenden (60—74, 129—137, 365—373)*, складаєть ся з обробітки 5 тем, до яких Больте додає численні і цінні замітки бібліографічного і річевого змісту. Тема про мужа, що дораджує несьвідомо свому ученикови, як звести жінку, була дуже популярна в італійській літературі, стрічаєть ся у Джіованні в Пекороне, у Страрпаролі, а також в збірці казок з 1001 ночі і в народніх казках. Головний мотив в усіх верзіях — що любко-жінки зраджує несьвідомо тайну її чоловікови. Се дієть ся або цілком припадково, або основане на вступі, у якім сам муж учить молодця, як зводити жінки або хоче через нього спробувати її вірність. Результат в усіх разях негатишний для правного подруга: його заходи приловити пару на горячім учинку не удають ся, навіть тоді, коли молодець, запрошений до нього в гості і трохи підпитий, оповідає історію своєї любови. В дальшій розділі займаєть ся автор розслідом теми про ошуку при помочи дотенно видуманого назвища. Так оповідаєть ся приміром в 1001 ночі, як одного Спрійця підпоїли три гарні розпусниці, і обікрали, поназивавши ся перед ним так сьмішно, що ніхто не хотів потім вірити в його страту,

коли він почав розпитувати ся за проворними жінками. Подібну тему стрічаємо і в збірці Sercambi (Novelle inedite — ed. Renier 1889, Nr. 63: De malitia in inganno) і у Beroalde de Verville (Moyen de parvenu ed. P. L. Jacob 1889, с. 278) і особливо часто в французьких оповіданнях. Тема прибирає дуже часто „неприличні“ форми, передовсім в версії про наймита, що представляєть ся кождому з домашних під иньшим іменем і використовує се, щоби звести доньку господаря. Больте наводить до того численні паралелі, до яких можу навести і одну українську, записану в Жукові, бережанського повіту, від Недільського. Як осьму в ряду обговорює далі Больте легенду про монахиню, що хоче покинути в тайні монастир для тілесної розкоші, одначе остає в дверех, задержана рукою розпятого Христа. І до тої теми додає Больте дуже багато паралел: усі її версії і відміни оброблені зрештою старанно в дисертації Н. Watenpfohl'a, Die Geschichte der Marienlegende von Beatrix der Küsterin (Neuwied 1904). Девята замітка трактує про дівчину, що прикидаєть ся глухою або взагалі уломною, щоби не дістати ся в руки нелюба і вийти за свого любка. В десятім розділі розсліджує автор тему про Амфітріона і находить підхожі або принаймьніше схожі паралелі в індійській і романських літературах: усюди прибирає хитрий розпусник або бог постать неприсутного чоловіка і живе з його жінкою доки не приходить до конфлікту з повернувшим подругом. Т. Z a s c h a g i a e дає кінець студії Zur indischen Witwenverbrennung (74—90) і пояснює тут дуже докладно звичай держати перед спаленєм в одній руці зеркало, в другій стрілу. Притім заступає гадку, що жінкам призначеним на спалене, признавано віщу силу, чого знаком саме як раз зеркало. О. Шель збирає звістки про сіль (Das Salz im Volksglauben, 137—149), а спеціально про їх походжене і силу (та уживане) в віруваннях народа. Сіль має бути продуктом небесного млина і місцем пробування добрих духів. Її уживають, аби забезпечитись перед зачарованем і уроками (приміром у галицьких жидів). У Литовців помагає вона, коли її посити завязану в хустці довкола шиї, проти зараженя, в Меклембургу проти трясці, в Норвегії проти недугів худоби, якій даєть ся землю змішану з сілю або завішуєть ся дзвінок, наповнений перед тим сілю. В Прусах кладуть її разом з грошем в збіже, аби добре росло, а вже загально уживають її проти чарівниць, що відбирають молоко або напастують хату. Сіль має взагалі силу оживляти і освячувати: тому й всипують її до черевика молодої. Велику ролю грає сіль як спосіб проти злих духів, що шкодять малим дітям або поривають їх: автор поминув одначе ту обставину. За те присвятив окремий розділ обговореню ролі соли у східних Славян, а спеціально звичаю подавати хліб і сіль, опираючи ся на інформаціях протоєр. Станровського і проф. Шляпкіна.

М. Höfler пише про Lichtmessgebäcke (312—321), Т. Zachariae доповнює матеріял Zum Doktor Allwissend (373—379) індійським матеріялом, причім підчеркує, що санскритські версії найбільше зближені до славянських, о скільки їх знаємо зі студій Полівки і Яворського. В відділі статей оголошено також досить фольклорного матеріялу. Р. Печ публікує Das fränkische Puppenspiel von Doktor Faust (245—260), Кайндль, Deutsche Lieder aus Rosch (Bukowina), (22 пісні німецьких колоністів в над Райну і в Австрії), С. Müller, Parodistische Volksreime aus der Oberlausitz (274—282), між якими є збірка пародій церковних пісень (прим. Befiehl du deine Wege, Und bleib ein frommer Christ, Und fall mir nicht vom Stege, Wenn du besoffen bist, 275), церковних цитатів (прим. Also hat Gott die Welt geliebt — und der Pfarr die Köchin, 275), шкільних поезій і пісеньок і театральних співів. Герман займаєть ся розширенням, формою, вартістю, іменем, вітчиною, віком, значінем танцю зв. Siebensprung, а далі дотичними піснями і мелодією (Der Siebensprung, 282—311). Б. Халатяниц зачинає Kurdische Sagen (322—330) і подає тим разом 4 перекази і вступ про край і про людність та її поезію. К. Dieterich наводить виїмки з праці Політіса: *Παραδύσεις* (Aus neugriechischen Sagen, 380—398) про нові версії про Поліфема, про вічного жида (383—385), Герода (385—6), про демонів і духів в виді пса (387—389), про деякі рослини (390—393), між иньшим і про зеленіючу палицю (Politic 2, 921, 922 прим. 2, 923) і про нові форми старих переказів. К. Reiterer подає Beschwörung der heiligen Corona (424—7). Вкінци лишають ся до занотованя дві статі А. Енгелерта, Die menschlichen Altersstufen in Wort und Bild (399—412) (про Bilderreime Fischarts zu Tobias Stimmers Altersstufen і про Italienische Ottaven von Johann Christoph Artopeus, genannt Wolckenstern) і Р. Beck'a, Die Bibliothek eines Hexenmeisters (412 і д.). Остатня статя приносить реєстр бібліотеки одного „магіка“; якого посуджувано о збевчене гробу.

Малі замітки складають ся з 27 статейок. Шуленбург і Андре подають звістки про Trudensteine (91—93), О. Зарецькі про Hillebille (93—4), Р. Андре про ABC-kuchen (94—96), К. Reiterer-Volte про Die zwölf goldenen Freitage. О. Еберманн оголошує діточу пісню Joli Tambour (99—100) в французькій і німецькій версії, Бранки пісню Mein Mädchen ist nicht adelig (101). О. Schütte, Zimmermannsverse beim Rammen (101—102). О. Кнооп, Sagen aus Kujawien (102—105) про чудесну дитину, що 3 рази перемінила ся, як її несли до хресту; про дідька і липу, до чого Полівка додав в листі поясненя і паралелі, і про чирак і шмарклі — відміну знапої у Славян казки про блоху і муху, Ciszewski, Krako-

wiacy, I, N. 276, Манжуря, Сказки 7, Гринченко, Этн. Матеріалы II, 10 № 16, Етногр. Збірник 5, 79, XV, 121, № 208, XV, 122, № 209. Pöschl пісню про дротяря, досить масного змісту (172—3). Больте, Das Kutschkielied (173—176). R. Strele, Weihnachtsfeier in der ehemaligen Deutschbanater Militärgrenze (179—170). P. Schütte, Zaubersegen des 16 Jahrh., aus dem Orgichtboecke im Braunschweiger Stadtarchive (180—1). W. Wisser, Vier Volksballaden aus dem östlichen Holstein (331—335) [Ritter Ulrich, Die Mordeltern, родичі убивають для грошей сина при його повороті, Der Gastwirtssohn und die Mordeltern, син дає ся пізнати сестрі і передає їй гроші до переходу, задля яких убивають його в ночі родичі, довідавши ся від доньки про фатальну помилку, убивають ся, Die verkaufte Müllerin, мельник продає розбійникам свою вагітну жінку], K. Krüger, Die Ballade vom Ritter Ewald (335—337) (милий розстаєть ся з милою, йде на війну, по році не застає любки при живих і йде до монастиря; баллада знана в цілій Німеччині), P. Цодер, Wiener Lieder beim Pilsenschlagen (338—342), Г. Зоммерфельдт, Drei Märchen aus Ostpreussen (344—347, з богатими паралелями); A. Andrae гарну збірку Hausinschriften aus Goslar (428—438). R. Loewe дає причинку про Rübzahl's Wagenspuren (177—179), O. Schütte обговорює Glockensprache und Geräterufe (342—344), Kahle виступає зі збіркою малих доповнень (Volkskundliche Nachträge, 347—350): свічка на вівтарі гасне зі смертю священника, сліди ноги, дух простує ноги сплячим, Wiedergänger, Volksanthropometrie, V. Chauvin займаєть ся правним становищем мерців, що пробудили ся (439—442). Піднести ще належить стараний відділ бібліографії, в яким стрічаємо між иньшим гарний огляд Больте про німецьку народну поезію (350—356).

Hessische Blätter für Volkskunde, hrg. v. Strack, Lpz. IV, 1905. W. Hoffmann, Heidentum, Katholizismus und Protestantismus in unserer rheinhessischen Landbevölkerung (1—24). Автор розбирає сліди давних релігій поганської і католицької і подає деякі прояви, вирослі на ґрунті протестантизму. Найбільше бачить автор поганщини: видить її передовсім в шанованю природи, ліса і дерев (3), винної лози (4), води, бурі, огня (5), а далі в деяких звичаях, привязанх до змін року і до людського житя, як роди (не вільно порожної колиски колисати, бо дитина не вміти-ме бігати, дитина не може бавити ся огнем, бо мочити-ме), хрестини, відносини між обома полами (зовуля ворожить літа; коли дівчатам розшнуровують ся черевики або розв'язуєть ся запаска, то милий думає про них; молодих переймають по дорозі і кажуть оплатити ся), смерть і похорони (віщованя, кошашпії, духи). Поганськими останками треба уважати дідьків, духів, чари і за-

мовлюваня; відпусти, реліквії, амулети і відносини до священика — повстали за те під впливом католицизму. Проф. О. Кнооп наводить кілька оповідань і характеристик про польських демонів (Polnische Dämonen, 24—32) а то: про дідька що умиває нечисті і нечесані діти (Воргіуш), про біса, плонника, кусого і боруту або рокіту. А. Ostheide подає Zwei Kleinigkeiten zum Martinsfest (33—38). Основну студію містить К. Гельм, Die Heimat der Indogermanen und der Germanen (39—71), і доходить до результату, що нема даних, аби доказати прихід Германців на північ з початком неолітичної епохи і що неолітична культура при всіх переходах одноцільна і звязана з палеолітом та представляє витвір автохтонного, германського племені. В другім вошиті стрічаємо обширний виклад С. Bethе, Mythos, Sage, Märchen (97—142). Автор дає ровній поглядів на усі три форми, їх дефініцію і характеристику на основі численних примірів, а крім того аналізує поодинокі мотиви і доказує їх взаємний вплив. Автор доходить також до результату, що в казках і переказах не треба шукати затрачених мітів, противно наводить приміри, як далеко сягає вплив казок на творене мітів і переказів. Широка знайомість фольклорної літератури підносить значно вартість і так гарного і поважного викладу. Про дуже інтересну тему пише О. Шульте, про сільські передражнюваня: Spottnamen und Verse im nördlichen Oberhessen (142—167). Автор класифікує свій багатий матеріал і відрізняє девять форм: 1) передражнюваня основані на сьмішних оповіданях, 2) викликані економічним положенєм, 3) утворені по поводу моральних прикмет, 5) викликані цілком випадковими річами, яких навіть 6) нераз не можна пояснити. 7) Деякі подражнюваня вандрівні 8), 9), иньші дотикають станів і занять. Помінаючи надто спеціальну статю Фр. Германа, Eine Geisterbannung im Schlosse zu Darmstadt 1717/1718 (167—176), спинимо ся довше над викладом Р. Drews'a, Das Abendmahl und die Dämonen (176—205). Приняте тіла і крови Ісуса грає велику ролю в християнській церкві, аналогічно до споживаня жертв у поган. Тому окружила церков сю тайну торжественністю і сьвятістю і до 18 майже столітя займала ся старанно і горячо тим, аби її не збезчестити, а передовсім, аби відігнати злих духів від зневажаня причастя. Автор подає в своїй студії огляд усіх приписів церковних про споживане св. тайн і ставить їх в звязь з народними віруванями і звичаями. — Дрібні замітки містять статейки Kahle про Unholde vom Gewitter verfolgt (71), Гельма про Eigennamen lebloser Dinge (72—3), Фабріція, Einige Anmerkungen zum „Datterich“ und zum „Tollen Hund“ (73—4), Ебелля, Mittelalterliche Rathausbauten (76—77), Бадера, Eine volkskundliche Regung vor 120 Jahren (205—6), А. С. Das

brennende Fastnachtsrad (211—2): спускати горюче коло в гори. Крім того оголошує А. Шультчевські куваську казку Ceregiö (74—6), Diehl, Kleinere Volkskundliche Mitteilungen aus Archivalien (206—210), а то про І. Купала, про цвинтарі, перекази про один костел і про їзду чарівників в р. 1663, О. Шульте кілька анекдотів про жінки (Die Frau im Spott, 210—211). Дуже солідний відділ рецензій.

Volkskunst und Volkskunde, 1905, III, містить кінець студії Гаґера Die Weihnachtskrippe (1—9), інтересний огляд Über die dz. bestehenden bayerischen Ortsmuseen, welche Sammlungen auf dem Gebiete der Volkskunst und Volkskunde besitzen (16—17, 25, 107—109). Н. Мейер подає Etwas vom altfränkischen Riegelbau (21—24), О. Лöhner, Ein Beitrag zur Pflege der Volkskunst (26—29) та виває до піддвиження штуки, Н. Grössel замітки про Gewerbeausstellung in Erding (4—11/9 1904) (31—32, 51—55, 59, 72). А. Ліпп оголошує виклад про Das deutsche Volkslied, де подає коротко розвій співу взагалі, повставанє і характер німецької пісні і средства, при помочи яких можнаб її піднести. Fr. Völker пише Über Wirtshausschilder (76—83, з ілюстр.), D. E. Зіґмунд, Über Buttermarken in Nussdorf a. Inn. (82—83), а G. Steinlein про Bildstöcke und Wegkreuze (93—96). Н. Scherrer гармонізує на гітару дві пісні Spinn, spinn (з 1836) і All mein Gedanken з перед 1460 р. (98—99). Остаєть ся ще згадати статю А. Еделя, Über Brautkronen in der fränkischen Schweiz (103—106).

Mitteilungen aus dem Museum f. Deutsche Volkstrachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes zu Berlin (Hft. IV), ще не вийшли. 3-ий зошит за 1905 р. був вже обговорений.

Das deutsche Vokslied, VII, 1905. Проф. L. Riemann кінчить свою довшу працю Akustische und tonpsychologische Auffassung des deutschen Volksliedes (I—VI, VIII—X), де підносить між иньшим, що пісні співають ся переважно в області діалекту, в якім вони зложені, що співанє на два голоси се лише прикмета цивілізованих націй і що терца переважає тепер у народу як другий голос. Обговорені також відносини народної пісні до штучної музики. З більших статей можна згадати про інформуючу статю Поммера, Wirkliches und sogenanntes Volkslied (VI) і про подібні статі Левсяка, Unsere Dialekt-dichter und ihre Sprache (VII, VIII) і А. Бендера Vom Deutschen Volkslied (fX—X). Крім того надруковано розвідку Мог'ка, Die Volkskunde im Rahmen der Kulturentwicklung der Gegenwart (I—III) і дві статі про акцію австрійського міністерства в справі збираня і плеканя народної пісні.

Між меншими статейками стрічаємо кілька заміток про походжене і розширене декількох пісень. Кронфус розказує приміром про повстанє пісні „Haarmoos-Schwood Liad“ (VII), Blümmel подає паралелі до „D'r Malch'r wollt a Reit'r war'n“ (X, 167). Р. Мух пояснює строфку пісні Vowandt bei die Knia (I, 7), O. Andersson додає шведську пісню Auf Sund, da wohnt ein schönes Mädchen (80), що становить паралелю до опублікованих Блімлем пісень „Ach, weint mit mir“.

Досить багато заступлений сирій матеріял. Поммер оголошує збірку йодлерів і юхцерів та кілька пісень (Kämmerer, 8, Enta do Doana, 23, Ludler, 93, Schwalangschör-Lied, 78—80), також Кронфус, Фукс, Ганрідер, Кукс, König, Pöschl, Öhler, Келер, Ярц, Шалер, Пенеляк, Егер, Юнґбауер, Майредер, Мандичевський виступають з малими причинками. Нє бракує, як і в попередніх річниках, діялектольоґічних записиь, загадок (25, 63), пословиць (62, 6, 151), поговорок (96, 112), діточих римів і пісеньок (Kinderreime aus dem Lechtale (VIII—X), колісанок (Фішер, Wiegenlieder aus dem Isergebirge, III, 37) і иньших дрібнїйших матеріялів. Кронфус розказує понад те в статі „Angrollen“ (8) про цікавий звичай, як хлопці обходять ся з своїми суперниками в любови і як їх усувають з дороги. Про залицяне, Das Gaselgehen, подана замітка дра Верле (39).

Wallonia, нідерляндська Volkskunde і Archivio per lo studio delle tradizioni popolari будуть обговорені при найближшій нагоді.

Revue des traditions populaires, XX; 1905. Про чудесний спосіб заплоднення наводить Бугель примір з Каляса (144). Про тіло людське в Польщі трактує Карлович в розділі Le corps humain, де також уміщені причинки Себільо (N. 12—14). Зі старих серій є тут продовженє збірки Les marques de propriété (N. 20—23), Mythologie et folk-lore de l' enfance (N. 5—9), Les noms et les associations des animaux (N. 2—5), Coutumes et superst. agricoles (N. 12—17), Le folklore de la Picardie (N. 4—9), La fraternisation par le sang (86—89), Les Trad. pop. et les écrivains français (N. 41—49), Les villes englouties (N. 368—403), Les Chasses fantastiques (21—24), Cont. et. supers. d. l. Basse-Bretagne (N. 12—21), Cont. e. sup. d. l. Haute Bretagne (N. 66—68), Cont. de mariage (N. 30—35), Pèlerins et pèlerinages (110—155), Médecine superstitieuse (N. 84—90), La Mer e. les Eaux (393—408), відділ про місяць (N. 52—4), метеори (7—13), мінерали (16—19), Pétit. légend. loc. (412—444), Pet. lég. chrétien (N. 63—79), Contes et légend. de la grèce anc. (N. 41—45),

Légend. et supers. préhist. (N. 144—147), скандинавські пісні Пін о (9—10), і т. д. З нових: збірка Au pays de Baugé (N. 1—9), Les trad. pop. chez les auteurs poitevins (1—3), Lég. franç. sur l' origine de l' homme (N. 1), Lég. des Paumotou (N. 1—8), Chansons de ronde du pays nantais (N. 1—20, M. Edmée Vaugeois) і н.

Folk-Lore, XV, 1904, XVI, 1005. З численних статей лише кілька дотикає фольклору Європи: усі інші доторкають життя і звичаїв позаєвропейських племен. Для нас лишається до занотованя стаття М. L. Hodgson'a (48—55) написана на основі Гуцульщини Шухевича. Автор вибрав лише кілька сторінок з життя наших Гуцулів (весільні звичаї і вироблюване писанок) і подав—6—ілюстрацій.

4. Фолькльорні часописи поодиноких територій.

Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, XIII, XIV, 1905. Не маючи тепер під руками самого річника, обмежуся поки що на подане змісту: (13) К. Masner, Neue Aufgaben der schlesischen Volkskunde. К. Gusinde, Einiges über Rhythmus, Wort und Weise. Klapper, Alte Arzneibücher. К. Ольбріх, Ein Freund schlesischer Volkskunde vor 100 Jahren (Füllborn) und seine Zeitschrift. О. Кнооп, Aberglaube und Brauch aus der Provinz Posen. А. Lowack, Die älteste Probe schlesischen Volksdialekts im Drama. А. Дрехслер, Der schlesische Bergmann unter und über Tage. Kuhnau, Hexen und Hexenzauber nebst einem Anhang über Zauberer und Hexenmeister. Т. Стäsche, Sagen von Alp und der weissen Frau. Гіннем, Die Gräber der Wöchnerinnen. Кляппер, Zur Volkskunde aus dem Goldberg-Haynauer Kreise. Philo v. Walde, Lock- und Scheuchnamen für Haustiere. П. Дітріх, Amtliches aus dem 18 Jahrh. Т. Siebs, Schlesische Flurnamen. (14) Р. Feit, Das deutsche Volksrätsel. В. Нерінг, Die russische Volksepik. Кляппер, Beschwörungformeln bei der Gewinnung der Wünschelrute. О. Кнооп, Die Freimauer im Volksglauben. В. Kahle, Noch einmal die Gräber der Wöchnerinnen. А. Сульчевські, Polnische Märchen aus der Provinz Posen. О. Кнооп, Aberglaube und Brauch aus der Prov. Posen, III, 1. Т. Стäsche, Namen polnischer Herkunft aus Klein-Ellgutt bei Oels. Kuhnau, Zaubermittel gegen Krankheiten und leibliche Schäden besonders das Versprechen. Ф. Прадель, Schlesische Volkslieder. П. Кляменц, Zum Gebrauche des Artikels vor Ortsnamen. Th. Siebs, Zu den schlesischen Flurnamen.

Blätter des badischen Vereins für Volkskunde. Freiburg i B. 1905, I. О. Гаффнер отвірає нове видавництво статю

Die Pflege der Volkskunde in Baden (1—7), де подає в коротких словах значінє і обсяг етнографії та звертає увагу на важвійші її сторони. В. Kahle пише Über einige Volksliedervarianten (8 і д.) поки що про дві пісні 1) Das Volkslied vom Eisenbahnunglück (про дівчину, що зведена кинула ся під кола машини), 2) Die Mordtat der Soldaten (про жоввіра, що убив свою любку і за се дістав ся до тюрми) [доповнена до статі Адлера в Z. V. f. Vk. XI, 459 і д. і XII, 221 і д.]. Річник кінчить ся квестіонарами про купи каменя і дерева, про весняні огні, про те, як дівчина скаменіла, про танці, звичай класти ляльку наречений до ліжка або дитину на коліна при шлюбі, про те, що молоду пару обспують зерном.

Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde, II, 1905. Річник зачинаєть ся статьею П. Трензе, Aufruf zur Sammlung und Erhaltung des Sprachschatzes der rheinisch-fränkischen Mundarten (1—53), почім йде зазив Wehrhan'a, Zur Bibliographie der rheinischen und westfälischen Volkskunde (54—5). Богато статей присвячено дітям. Так оголошує К. Wehrhan, Lippische Kinderlieder. I. Schlaf-, Wiegen-, Kose-, Schaukel- und Knireiterliedchen (55—73). II. Erziehung, Zucht, Lehre und Strafe (98—107). Автор зачинає від колісанок і забавок, між якими подибуємо „численє пальців“, „печене хліба“, підкидуване на колінах і т. д., переходить відтак до звичаїв підростаючої дитини, оповідає, чим її страшать, як карають, а як успокоюють, як примовляють і передражнюють, наводить діточі пісні, а властиво імітованя звуків природи, обговорює далі забави, вороженє в цвєтів, наслідуване звірниного сьвіта, а на кінци містить кількадесят діточих передражнювань, римів і вичислювань. Weimann обговорює Zaubersprüche und Kinderreime aus dem Hellwege (73—81), P. J. Kreuzberg діточу забаву Das „Brückenspiel“ in der Rheinprovinz (149—156). II. Зарторі подає в статі Hexen und Werwölfe in der Umgegend von Dortmund (82—87) кільканацять переказів і вірувань, M. Foуen, Einige Sitten und Gebräuche aus Blankenheim in der Eifel (87—91) [між иньшим існувала до недавня і т. зв. Totenwache, сусіди сходили ся до хати, де лежав померший, і запивали ся при тій нагоді]. О. Шель, Westfälische Sagen (90—91), Th. Ehrlich, Drei Eifeler Volksgebräuche (127—141) [Hillig, Hettesonig, Pfingstbaum], Ф. Массінг, Volksthümliches von Nahe und Blies (141—149) [про діточі педуги, деякі віруваня і звичаї], J. Müller звістки про Schalwaari-Scharewari (156—7) [„демонстрації“ хлопців перед хатою вдівця або вдовиці перед їх весілям], M. Höfler про Burkart von Halberstadt (158—159), К. Прюмер про Westfälische Pfingstbräuche (159—166), Hartnack і Müller подають до-

повнена до статі Шеля про „Gebildbrote“ (160—2), Оеке оголошує два оповідання Die Geschichte vom Klugen und Dummen i Auf der Reise (162—165), К. Некк, Volkstümliches aus Angermund (166). Богата в зміст стаття Th. Wolff'a, Volksglauben und Volksgebräuche an der oberen Nahe (177—209, 277—308). Належить ще згадати розвідки Я. Цендера, Tiere und Pflanzen im Eifeler Volksmunde (210—234), Лягемана, Das Artländer Trachtenfest (257—276), J. Müller'a Das Zauberer- und Hexendorf Nattenheim in der Eifel (309—311) і Gierlich's'a, Das altsächsische Bauernhaus in der Umgegend von Gladbach (312—314).

Mitteilungen des Vereins für sächsische Volkskunde, III, 1905, Heft 9. П. Бендорф оголошує ряд заговорів і повір'ї в статі Beiträge zum Aberglauben in Sachsen (263—271, 316—318). Забобонам присвячені ще статі E. John'a, Aberglaube, Sitte u. Brauch im sächsischen Erzgebirge (278—285, 307—316) і O. C., Aberglaube aus Niederhasslau i. Erzgeb (318—319). P. Zinck збирає і публікує Lotterie-Devisen (297—207), A. Kohlsdorf, Gemeindegängen zu Niederschöna vom Jahre 1665 (348—354), Вернер, Kinderreime (354—355). O. Seyffert подає кілька заміток про Holzmännchen und weibchen (320). Для колонізації важна стаття A. Meiche, Die Herkunft der deutschen Siedler im Königreich Sachsen nach dem Ortsnamen und Mundarten (327—344). Б. Вольф оголошує Ein Judeneid aus dem XVIII Jahrh. (344—348); цікава стаття П. К. Гельбіра, Die Steinkreuze im Königreich Sachsen als Grenzzeichen (369—389).

Beiträge zur Volkskunde. Im Auftrage des Vereins für Sächsische Volkskunde, hrg. von Prof. Dr. E. Mogk, Leipzig, 1905, 1, 1906, 2. Перший зошит нового видавництва становить праця Г. Шляуха, Sachsen im Sprichwort (с. VI+100), що складається з двох частин, в першій зібрано пословиці, дотикаючі краю і людности, в другій пословиці, погруповані по місцевостям. Пословиці наведені в двох рубриках, 1) прихильні і 2) не прихильні вискази. Другий зошит приносить першу часть збірки Б. Ільгової, Maltesische Märchen und Schwänke (VIII+225), в якій оголошено 75 оповідань в німецькім перекладі з арабського.

Mitteilungen und Umfragen zur Bayerischen Volkskunde, 1905, 2—4. Бреннер здає справозданє зі з'їзду істориків, археологів і етнологів в Бамбергу (17—26) і з книжки Sohney'a Kunst auf dem Lande (12—13). Др. П. Кейпер пише про Lokalbahnen und Volkshumor (9—10). Й. С. подає Hochzeitsbräuche um den Hesselberg (11—12), а іменно про т. зв. перегони о курку і про

в'їзд молодих. Він же збирає результати квестіонаря про Kornäpfel (13—15) і заохочує до збирання причинків про назви рослин (Volkstümliche Pflanzennamen, 27—31), щоби заповнити прогалини книжки Прицеля і Ессена Die deutschen Volksnamen der Pflanzen.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde, IX, 1905. Через цілий річник йдуть продовження давнійше зачатих праць Росса та, Les Paniers (16—31, 112—127, 224—237, 292—305) і S. Meier'a, Volkstümliches aus dem Frei- und Kelleramt (32—51, 128—150, 211—223, 306—313). В остатній розвідці приходиться на чергу народній календар, опис звичаїв і обрядів. Находимо тут замітки про день сьв. Мартина, про Миколая, що обдаровує чемлі діти, про Різдва (ще перед 10 роками ходили діти колядувати, автор наводить кілька колядок, 36, подарунки, деревце, шопка), сьв. Івана Євангелиста (27/12 посвячують вино, що помагає на всякі слабости), Сильвестра (автор наводить німецькі шедрівки), Новий рік, Трьох королів, сьв. Власія, Аґату, запусти (автор описує забави і обходи), піст, цвітну неділю, великий тиждень, Великдень (крашанки), grima Aprilis, сьв. Марка, про неділі взагалі, про майову службу божу, про т. зв. Bittwoche і про місцеві процесії (Oberrüter Umgang, 3 мая). Дуже гарну збірку загадок оголошує Н. Zahler, Rätsel aus Münchenbuchsee (81—111, 187 і д.), упорядкувавши їх по розв'язкам і пояснивши що до форми і змісту. Chr. Luchsinger виступає з гарною студією Das Molkereigerät in den Alpendialekten der romanischen Schweiz (177—186, 251—289); автор обговорює 30 знарядів, на які випадає 150 слів, і доходить до результату, що 66·60% слів латинського походження, 11·93% німецького, 2·66% кельтійського, а 19·33% пейсного. Е. Банді займається в статі Volkstümliche Handwerkskunst und bäurische Zierformen (243—250) сільською керамікою. З більших статей остає ще розвідка Е. А. Stückelberga, Über Pergamentbilder (1—15). Між малими замітками стрічаємо збірку діточих римів J. Jeanjaquet'a (Formulettes enfantines accompagnant la fabrication des sifflets de saule, 59—64), документ про парубочу громаду з 1832 р. (A. Zindel-Kressig, Die Knabengesellschaft von Sargans, 52—55), примітки Hoffmann-Krayer'a, Zum sogenannten Hockerlied (56—8) пісню емігрантів (M. K. F., Ein Auswandererlied, 58—9), замітки А. Ithen, Über Täuze im Kanton Zug (65—67) і виїмки з архівів Verordnungen über das Bad Pfäfers vom Jahr 1603 (150—154), Liebeszauber (Флюрі, 154—5).

Mitteilungen des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde, 1905, 1, 2, з вступним словом А. Strack'a приносить справоздання зі зборів і подає огляди діяльності і розвою поодиноких товариств етнографічних і музеїв.

Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen, IV, 1904, V, 1905. В обох річниках багато сирового матеріялу. Так оголошено ряд німецьких переказів (№ 42—72, IV), в яких повторюють ся знані постаті і мотиви, як дикий ловець, чорний пес, чоловік без голови, пес без голови, гроші в огни, і т. д. (Sagen aus dem deutschen Osten); до того навязують оповідання про чарівниці (Hexensagen, IV, NN. 73 - 79, V, 80—85, Hexengeschichten V, I—VI) і про поодинокі місцевості (Historische Sagen, V, 86—100). І тут стрічаємо знані перекази, хоч в всіляких формах. Різнородний матеріал находимо в розділах Volkstümliche Dichtung і Volkslieder und Reime. Весільним звичаям і обрядам посвячено кілька розвідок (Brautwerbung und Hochzeit im Tale der Stillen Adler vor 50 Jahren, IV, 32 і д., Ehemalige Bauernhochzeit im Schönhengster-Gau, IV, 146 і д., 241 і д., і Abergläubische Hochzeitsgebräuche in Öls-Döberney bei Arnau, 252 і д.). Про инші звичаї довідуємо ся з статей Das Starköpfen in Ostböhmen, Das Hahnschlagen, Bräuche im Bezirke Stecken (в V томі), як Gregorigehen, Sumabaum, Totengehen, Schmeckkostern і т. д. Неменьше багато заміток про всілякі повіря, опублікованих в розділі Mundartliches und Abergläubisches.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde за рік 1905 принесли 3 зошит 5-го тому і 6 том. В третім зошиті видав Георг Шмідт, Mieser Kräuter- und Arzneibuch (XIV+66), де зібрано заходами родини Райсерів багато матеріялу в обсягу народної медицини на протягу двох століть. Шестий том займає велика і дуже цінна праця звісного фольклориста А. John'a, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen (XVIII+458). В одинацятьох розділах зібрав автор і оцінив критично незвичайно обширний і різнородний матеріал, що цілком не уступає що до якості подібній збірці Дрехслера (Sitte, Brauch u. Volksglauben in Schlesien). Йлучи за його взором і поділом Е. Н. Meyer'a (Badisches Volksleben im 19 Jahrh., 1900) відріжнює автор отсі розділи, в яких ваздалегідь виключені казки, оповідання, перекази, легенди, пісні і правні погляди: народній календар, роди і хрестини, весіле, смерть і похорони, хліборобські звичаї, народні погляди і вірування, пересуди і народня медицина, народне право, пословиці і поговірки, пожива і імена. В додатку кілька проб народнього гумору і мапа.

Unser Egerland, IX, 1905. Найбільше статей присвячено представленю місцевих звичаїв і обрядів. Так подає К. Альберті, Maibräuche im Ascher Gebiete (3—6). І. Бахман, Egerländer Hochzeitsgebräuche (8—12) і Egerländer Totenbräuche. А. Fietz, Begräbnisbräuche an einigen Orten der Jechnitzer Sprachgrenze (15—

17). A. Hauffen, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. A. John веде далі огляд переказів (Der Sagenschatz des Egerlandes. В. Geschichtliche Sagen...) і займаєть ся звичаями і обрядами, привязаними до печі (Herd- und Herdgeräthe im Volksglauben des Egerlandes, 17—27). Остає ще згадати статі Höflera, Egerländer Gebildbrote і Майвальда, Beiträge zur volkstümlichen Pflanzennamenkunde.

(Конець буде).

З. Кузеля.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Materyaly antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, Краків, 1907, т. IX, стр. 142+239+78 табл.

Більша частина цього тому належить до етнографії і історичної антропології, а тільки дві невеликі об'ємом праці подають звістки о передісторичних пам'ятниках і про них хочо сказати кілька слів.

Автор першої, др. К. Гадачек, описує керамічні вироби з неолітичного цвинтарища в селі Золотій, недалеко Сандомира. Дослідом гробів займав ся коло 1890 р. З. Ленартович, що видобув з землі передусім велику скількість добре утриманих посудин, котрі закупив музей Дзедушицких у Львові. Відкриті гроби зачисляє автор до неоліта і опираючись на пересланих рисунках дослідника-аматора виводить, що були вони найімовірнійше рядові, де умерших клали в скорченій позиції в викопаній ямі з дном виложеним камінними плитами. У ніг ставляли глиняні посудини найрізновроднійших видів, а додавали також оброблені знаряди камінні, кремінні відкрески. Цікаві два кремінні і оден гранітовий топірець з пересвірленою дірою на держак.

З 101 примірників посудини в посіданю музея, описує автор лиш самі характернійші формою або орнаментикою і ділить всі на миси, горщки, чарки, чаші з вушками, амфори з накривками і на самі накривки. Що до форм не представляє та збірка численнійших відмін, а інтересна передусім задля різновидних прикрас і орнаментів. Витискані шнуркові лінії, прості, рівнобіжні або хвильові вирізняють ся докладністю вироблення і почутем естетичного розкладу на стінах посудини.

Деяка схожість форм і орнаментів цвинтарища з села Золотої і посудиною т. зв. передмикенського типу в полудн.-східній Галичині каже ш. авторови бачити в с'ім сліди взаємин між надвислянською і галицькою людністю, що однакож мусить лишитись непевним і проблематичним задля більшого числа різниць як аналогій. Більше правдоподібне порів-

нане з неолітичним гончарством північної і західної Європи (ор. сіт. ст. 10), а декотрі відміни від загального його типу треба толкувати локальними відносинами. Обставина ся уважляє ввсім ш. автора до означеня кераміки в Золотої, як окремого типу надвислянського, що сягає не дальше як до північно-східної Галичини, яко басену Висли.

Досліджене мною в дорічку Буга неолітичне городище в селі Станії, пов. Камінка Струмиллова, керамікою своєю, котру вправді міг я лиш в черепів пізнати, дійсно подібне дещо до золотівської, яка тим чином представляє ся відмінним типом.

Автор другої статі д. В. Шукевич описує знайдену ним в 1903 р. урну в селі Начі, пов. лідського на Литві. На сухім місци посеред підмоклих торфястих лук, де находили кремінні клини, викопав автор під брилами каменя черепи розбитої посудини, з яких склав одну урну 83 мм. високу, на котрій є орнамент з трох цілих і трох недокінчених свастик і одного ледво видного знаку.

До двох сих праць додані гарно відбиті фототипічні таблиці з рунками посудин і кремінних знарядів.

В. Януш.

Hughues Obermaier — Les restes humains quaternaires dans l' Europe centrale par. (L' antropologie, XVI, 1905, стор. 385—410).

Автор взяв собі за ціль подати огляд останків людського істнованя в четверичній епосі, в середній Європі, а властиво в Австрії, і вивязав ся дуже добре з своєї задачі. Богато заміток поробив вже вправді проф. Герне в своїй *Urgeschichte des Menschen i Der diluviale Mensch*, але ніхто не зібрав ще цілого матеріялу в одній статі. Автор групує знахідки про територіяж, описує їх і ділить на такі, що цілком певно походять з четверичної епохи і такі, яких вік не дасть ся докладнійше означити. До перших зачисляє знахідки в Шіпці, Крапінї, Предмості, Віллендорфі, Берні і в печері Гуденус; до другої категорії належать знахідки в Зузлавицях, Ічіні, в Праховській печері, в Бріксі, Подбабі, Лібенї, Стребиховицях, на червоній горі, в печерах Костелік, Буціскаля, Бальцарова, Nagy-Sar і в галицьких печерах коло Ойцова. До розвідки додана мала орієнтаційна карта Австро-Угорщини.

З. Кузеля.

M. Hoernes — Die Hallstattperiode (Archiv für Anthropologie, N. F. III, 1905).

Се короткий витяг з давно заповідженої праці. В пятох розділах розбирає автор сумарично місце, походжене і зміст гальштатської епохи, попираючи свої поміченя численними ілюстраціями і значною літе-

ратурою. Від твору Sacken'a (D. Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer, Wien 1868) се перша більша праця, в якій вібрано в цілість порозкидані замітки і знахідки і пороблено виводи. Осторожність в виводах і критичність супроти всяких теорій расових і національних напрямів, робить нову працю Гернеса тим важнішою і певнішою і дає нам добру надію на заповіджену велику монографію, яку хотіли-б як найскорше повитати.

В першій розділі трактує автор загальні питання про територію, час і культуру гальштатської епохи, остерігаючи перед докладним відграничуванем що до часу поодиноких територій, перед оцінюванем гальштатського віку як щось одноцільного і одностайного та перед вишукуванем всяких вапдрівок та національних місій. Гальштатська епоха і що до часу і що до культури дуже різнородна і виказує дві головні групи — полудневу і північну, з яких кожда має кілька головних підділів і характеризуєть ся иньшими формами і типами. Спільних форм для Гальштатта до тепер не знайдено, про багато прояв культурного життя знаємо взагалі дуже мало. Тільки ближші студії поодиноких груп і територій позволять нам з часом завершити дах над цілою епохою, як се приміром по більшій часті зроблено для камінного і бронзового віку. Хибний безперечно погляд деяких дослідників рас і минувшини поодиноких народів, що анектують поодинокі території і культурні прояви певним народам; не так народи заслужили ся тут, як положене і окружене. Нема також потреби приймати вапдрівок народів для поясненя певних змін і поступу в культурі: і той сам нарід потрафить видосконалити ся або й змінити свою культуру під впливом обставин, евентуально й зносин з иньшими народами. Гальштатську культуру не занесла східна, короткоголова раса, навіть Греки не вплинули на неї виключно і безпосередно, бо грецький вплив ішов середземним морем через Масілію і Францію і зачав ся значно пізнійше, коли вже гальштатська культура дійшла до досить значної точки розвою; гальштатська культура спеціально середноєвропейська і не доходить до моря.

В другім розділі обговорені оселі і гроби, в третім вироби з металю, які доперва надають характер епосі. Золото не грало тоді великої ролі, знахідок не багато, а знайдені предмети переважно італійського походження. Цілком иньшого походження золоті знахідки з Галичини і Угорщини, а передовсім Михалковецький скарб і збірка з Фокору, що годять ся з собою так значно в матеріалі і формах, що можна прийняти їх спільне походження. Се певно місцеві вироби з семигородського золота, подібно як і деякі старогальштатські бронзові предмети з Угорщини, Босни і Країни. Характеристичним матеріалом гальштатського віку було жезізо, що прийшло на чергу, тому що бронзи стало менше, а більше людий, що стали оброблювати жезізо. Форми, яким присьвячено третій розділ,

не багато рижнять ся від бронзових, слідно тільки вироблене стилю і техніки. Яке їх походжене, не можна на певно розслідувати; се буде залежати від ближших розслідувань над поодинокими групами і степенями, про які автор говорить в п'ятих розділі.

З. Кузеля.

В. А. Розовъ — Значеніє грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка, К., 1907, стор. 20 (відб. в „Унив. Ізвѣстій“ київських).

Д. Розов взяв на себе вдячну роботу — перенести спірні питання української діалектології на ґрунт грамот XIV—XV вв. і на їх підставі в'яснити діалектичні прикмети тодішньої мови й відносини тодішніх діалектів української території. Се друге завдання має величезний інтерес не тільки для фільологів, але і для істориків, і се саме кладе на них певний обов'язок — бути помічними в сій роботі. Тим більше, що така поміч і потрібна, щоб дати оцінку вартости чи то поодиноких грамот чи цілих ґруп їх — їх автентичности, певности, і їх придатности для певних історично-діалектологічних виводів. Инакше фільолог без такої помочи, без попередніх обслідувань історичних і палеографічних, може піти фальшивими дорогами й залутати ся в неупорядкованім матеріалі.

Матеріал, на яким опер ся д. Розов, власне в високій мірі вимагає таких *Vorstudien*. Був ним збірник петербурського археографічного інституту, владжений Соболевским і Пташицким. В своїй замітці, поданій в Записках т. LXV, я вказав, що сей збірник, при всім інтересі поданого в нім матеріалу, має характер механічної, безсистемної збірки непровіреного критично матеріалу, так що в нім знайшли місце і явні фальсифікати, й грамоти непевні, і датовані фальшиво. Далі, сей палеографічний збірник не дає ніяких палеографічних вказівок для орієнтування в сій матеріалі, і се при дуже слабкім стані староруської палеографії й дипломатики взагалі вимагає від всякого, хто схотів би користувати ся сим збірником, певних палеографічних попередніх студій. Моя замітка лишила ся, очевидно, незвісною д. Розову й тому він вводить в круг своїх дослідів фальшиву грамотку Витовта 1383 р., яка і з фільологічного погляду вийшла ливоглядом: мішаниною елементів українських і білоруських, неможливою в тім часі (Розов с. 19). Зверну увагу його також, що з грамот включених в білоруську ґрупу (с. 16—17) з палеографічного погляду дуже непевною що до своєї автентичности представляеть ся мені грамота Свитригайла 1433 р. (л. 21) і досить непевною також і дальша (л. 22), з 1454 р. (дата теж неможлива). Я лишив би на боці також і грамоту Витовта Бедриху (л. 19), а вже кінце грамоту Іларіона (л. 13): її індикт і рік не відповідають урядо-

ванню Петра Яновича і ми мабуть маємо тут фабрикат XVI віка.

При усталенню груп української й білоруської треба пам'ятати, що взаємини білоруської й української письменности, книжности, взагалі культури в XIII—XIV в. були сильніші в землях в. кн. Литовського, до котрого належала Волинь, Київщина, Сіверщина, Полісся, а далеко слабші в українських землях Корони. Від галицько-подільських грамот треба отже передусім виходити і в палеографічних і в діалектологічних дослідях. Далі, треба міркувати, де ми можемо мати писара місцевого, і де лист може йти з великокняжої чи королівської канцелярії, — що стояла під переважними впливами білоруськими. Напр. група поручних записей л. 9—11 і 48 писана характеристичним півустановом, спільним землям білоруським і великоруським; у д. Розова ся група розділена — л. 10 і 11 зачислені до білоруських, а л. 9 і 48 до українських „без нового ʒ“. В дійсности вони становлять мабуть одну групу, писану, можливо, писарями білоруськими (великокняжими). З палеографічного погляду вони вразно відрізняють ся від таких грамот, як трактати 1352 та 1360 р., або грамоти галицько-подільські.

Статя д. Розова — се тимчасовий комунікат, і автор заповідає дальші і докладніші студії в сім напрямі. Витаючи сі його заміри, сподіваємо ся, що й отсі мої замітки, і загальні й спеціальні, можуть придати ся йому в тих дальших дослідях. *М. Грушевський.*

Hansisches Urkundenbuch, herausgegeben vom Verein für hansische Geschichte, IX Band, bearbeitet von W. Stein, Липськ, 1903, ст. 43+751.

Сей том ганзейського корпусу обіймає всего тільки 8 літ, 1463—1470. Даючи дуже цінний матеріал для історії балтійської торгівлі, безпосередно для наших країв дає він дуже мало. Інтересний статут для німецької торгівлі в Ковні коло р. 1470 (ч. 688) дає тільки загальну характеристику, але ближше не дотикає нашої території. В спорі, чи руські купці можуть їздити в німецьке море в торговельних справах, Рижане запитували Гданьщан, чи вони чого небудь не знають в сій справі, і Гданьщане відповідали, що вони розпитували ся в сих справах у старожилів гданських, і ті казали, що за давніх часів в Гданську бували не тільки Русини, але й Литвини, Вірмени, Бесермени і Подольяне, але що до їх морських подорожей їм нічого не звісно: dat in langen vorschenden tyden nicht alleynе Russen, sunder ok Littouwen, Armenier, Betermenier und Podolier tho unns thor stede beide winter und zamer tho lande unnd tho wather mit erer kopenschopp treckende synt gekamen, sunder dat ze sulden tho Lubeck adder yn andere zeestede vorkeret und gesegelt hebben, ok eft se tho unns also

kamende over zee synt gesegelt efte nicht, is unns nicht witlik. Питанне се порушили були Полочане і перед в. кн. Казимиром доводили, що за часів Витовта вони їздили в Німецьке море (ч. 711 і 716). Завважу, що при слові *Betermenier* видавець зовсім непотрібно дає знак запитання. Значіння слова ясне — се „Бесермени“, орієнтальні купці. В 1464 р. Гданьщаце звертають увагу англійського правительства, що англійські сукна стали не дотримувати міри, робити ся з гіршого матеріалу, і через те мешканці Угорщини, Польщі, Чехії, Шлезка, Морави, Литви й Руси, що давнійше купували англійські сукна, тепер звертають ся по брабантські, голяндські, фляндські (ч. 149). *М. Грушевський.*

Liv,- est- und kurländisches Urkundenbuch, zweite Abteilung, Band 2, herausgegeben von Leonid Arbuzow, 1905, Pita—Москва, ст. 20+759.

Сей том другої серії ливонського корпусу обіймає документи до років 1501—5, головно з міського ревелського і державного кенігсберського архіву. Як і попередній том сеї серії, для нас дає дуже мало інтересного — подробиці до характеристики відносин вел. князівства Литовського і Польщі до Москви й татарських орд, побіжні й мало інтересні згадки про унію 1501 року, деякі подробиці до торгівлі вел. кн. Литовського. Лист вел. магістра до Мих. Глинського інтересний як показчик впливового становища його в тім часі (1503, літо). Будемо надіятися, що дальший том принесе щось до історії його повстання. В показчиках запотуємо ще певеличкий виказ урядників в. кн. Литовського і Польщі, згаданих в сих актах. *М. Грушевський.*

Corpus iuris polonici, sectionis primae privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata regnum Poloniae spectantia comprehendentis volumen tertium, annos 1505—1522 continens, typis mandavit, adnotationibus instruxit Osvaldus Balzer, Краків, 1906, XLII+796, 4°.

Сімнадцять літ тому, в 1890 р., на польськiм історичнiм з'їзді у Львові поставлено було справу видання нового корпусу памяток польського права на місце давнiх *Volumina legum*. Кракiвська академія, а ближше — її правнича комісія, взяла сю справу на себе, а галицький сейм вставив в свій бюджет спеціальну запомогу на сю ціль, на кілька літ. Програма була начеркнена широко, аж занадто — в корпус мали вiйти памятки права, в дуже широкiм значінню слова, не тільки самої Корони, а й її аннексiв, отже й Пруссії і земель в. кн. Литовського. Редакційна робота наразі була розділена між проф. Уляновским і Баль-

цером: проф. Уляновський разом з пок. Пекосіньським взяли на себе середовічні часи — до кор. Олександра включно, проф. Бальцер — XVI вік. Робота над середовічними пам'ятками захрєсла в передвступних студіях і публікаціях: рішено видавати поодинокі тексти, їх том оден вийшов, а два иньші мають вийти ще в Archiw-i komisji prawniczej, так що до корпусу польського права до 1505 р. і нині майже также далеко, як і давнїйше. Натомість проф. Бальцер взяв ся до приготування збірки пам'яток права в часів Жигимонта Старого, і нині, по десятилітній інтензивній праці, як довідуємо ся з передмови отсеї книги, має вже весь матеріал приготований, а перед нами тепер лежить перша третина сеї колекції, що обіймає перші 15 літ панування Жигимонта, 274 акти; I і II том полишені на пам'ятки до р. 1505, а дальші роки Жигимонта Ст. будуть обняті томами IV і V-им.

Нинішній том представляє ся не тільки на зверх розкішно, але і що до свого укладу дуже гарно. До кожного документа редактор постарав ся стягнути його звисні рукописи і подав варіанти; випереджують вступні його замітки, під текстом подані пояснення в потках; крім показчиків імен поданий широкий показчик річевий. Одним словом редактор скористав в тих матеріальних і всяких иньших засобів, які дали йому академія, крайова репрезентація, весь польський науковий і всякий иньший апарат Галичини, щоб дати видання справді гарне. Але видання стоїло так багато коштів і трудів, що тривога за сповнення зачеркненого пляну, обчисленого скорше занадто скромно, ніж побільшено, на яких двадцять томів в відділі короннім і більше меньше стільки ж в відділі литовськїм — опанували самого проф. Бальцера. В передмові він вважає потрібним просити й закликати, щоб сього пляну „корпуса польського права“ не закидувано, і хоч поволі, крок за кроком здійснювано далі. Для себе проф. Бальцер поляшає часи до Баторія включно, до иньших відділів закликає иньших охочих. Відділ литовський, очевидно, вістає ся в сфері проєктів.

Для української науки виданий тепер том має визначний інтерес, але головно посередній — о скільки пізнання загальних обставин польського державного і правного життя потрібне для нашої історії. Безпосередно для українських справ тут не багато і переважно вже звисне з иньших видань. Але важно мати їх вкупі, в виданню лїпшим, науковим, ніж всі попередні.

М. Грушевський.

Dr. Tadeusz Troskolan̄ski — Dzieje reformacji polskiej w latach 1556—1560, skreślone w związku z działalnością Andrzeja Zebrzydowskiego, biskupa krakowskiego, Льв., 1907, ст. 184.

Історія польської реформації до недавня була досить занедбана і мало виходила поза праці Лукашевича та інших протестантських письменників. В остатніх десятиліттях на тім полі видно живіший рух, появляють ся і повні компендії тої історії і спеціальні монографії. Одна з них, се праця д. Тросколяньського, властиво друга часть другого тому його монографії про краківського єпископа Андрія Зебжидовського. Чим властиво заслужив Зебжидовский на двотомову монографію, сьвятий знає; ані в історії краківської дієцезії, тим менше в історії тодішньої Польщі, ані в історії польської реформації сей фундатор магнатської фортуни не відіграв ніякої визначної ролі. Праця дра Тросколяньського визначаєть ся о скілько дрібязковістю оповіданя і богацтвом зведеного матеріалу (головно в кореспонденції Гозія), о стілько й повною безталанністю та браком усякого ширшого погляду на річ, про яку говорить. Тим забавнійше виглядають компліменти, які він сам собі говорить у передмові сеї книжки, підносячи її значіне. „Автор — читаємо тут — слідячи пильно кождий прояв реформації, щоб відкрити в нім тайні пружини, що кермували житєм і ділами тодішніх людей, а особливо Зебжидовського, утворив поневолі (!) ширший образ цілого реформаційного руху, представив в і р н о боротьбу всіх таборів релігійних, що ґрупували ся коло питаня реформи церковної і звязаної з нею реформи держави“. Нічогосінько того в монографії нема ані сліду по за вкучним оповіданем безконечних дрібниць, компільованим механічно із відомого вже друкованого матеріалу.

Ів. Фр.

Szczęśny Morawski, Arjanie polscy, Львів, 1906, стор. 564.

Відомий у науці автор Sandeczczyzny та Materjałów do dziejów Konfederacyi Barskiej умер іще 1898 року, полишивши отсю свою працю в рукописі і zarazом назначивши фонд на її опублікованє. Ся праця має бути продовженєм його „Сандеччини“ і справді виявляє нам у авторі старого знайомого — невтомного збирача матеріалів і при тім діланта та декуди фантаста в його обробленю. Щ. Моравский поклав собі метою представити детально події польських Аріян, але зробив властиво лише часть тої задачі, а власне дав масу деталів про Аріян Малопольщі. Його оповіданє йде значно живіше від оповіданя Тросколяньського, але його політичний і релігійний сьвітогляд так само обмежений та безкритичний, як у його о 50 літ молодшого наступника. Представленє держить ся осіб — чим менше відомих у історії, тим ліпше. На підставі маси актового матеріалу автор переповідає їх дрібні, щоденні справи, сусідські свари, сеймики, заїзди, напади опришків, декуди підіймаючи ся до висоти правдивого беллетриста, та ніде не

сягаючи дійсного історика. Для історика і спеціально для Українця інтересні в тій книзі деталі про селянські рухи в західнім Підкарпатю XVI і XVII в.; Щ. Моравський полишив навіть спеціальну монографію про ті рухи, та вона лишилася досі неопублікована. До книжки додано коротеньку біографію автора, його портрет і бібліографію, в якій довідуємося, що крім праць історичних та беллетристичних він писав псевдонаукові річі про фенікійське походження польської мови і польської шляхти, про Пра-Славян і Пра-Литву і т. и.

I. Фр.

Ks. Dr. I. Warmiński — Andrzej Samuel i Jan Seklucyan, Познань, 1906, стор. 550.

По безталантих або старомодним способом писаних працях Тросколяньського та Фр. Моравського про історію реформації в Польщі приємно прочитати отсю солідну книгу кс. Вармінського, познанського вченого, про одного з перших діячів польського лютеранства, Яна Секлюціана. Хоча кс. Вармінський переконаний католик і стоїть на ортодоксальному католицькому становищі, яке й зазначає зовсім спокійно й об'єктивно там, де того вимагає зміст його викладу, то се не чинить йому ніякої перешкоди в званю історика і дослідника історичних зв'язків подій та людської психології. Кождий і найдрібніший факт він силкується освітити всесторонньо на основі першорядних документів та власних слів діячів того факту, даючи читачеві повну змогу виробити собі власний суд про річ, не раз значно відмінний від суду автора, інколи подіктованого ясно зазначеним становищем автора. До того треба додати, що Секлюціан, один із ініціаторів реформаційного руху і один із перших авторів, що вживали польської мови в половині XVI в., був доси дуже мало відомий і як релігійний і як літературний діяч і що його духову фізіономію приходилось авторови відтворювати з його праць та публікацій захованих переважно в бібліографічних унікатах; до того він додав дуже старанні архівальні пошукування (при кінці праці додано 27 архівних документів та листів, що доторкають ся особи Секлюціана). Надзвичайна старанність і совісність аналізу Секлюціанових творів, яких лишило ся до нас 20 штук, се одна з найважливіших прикмет книжки о. Вармінського і запевняє їй зривку вартість також для історика початків польської літератури. Не треба забувати, що Секлюціан був одним із перших Поляків, що в своїми ідеями і літературними працями звертав ся просто до народньої маси її мовою і подавав їй не лише релігійну полеміку в протестантським дусі, але також пісні духовні, розвідку про правопис, діяльогі (між иншими „Rozprawa księdza z rozem“ про целібат, написана правдоподібно М. Реєм), переклади письма св. і тв. постилю, відповідну до наших учительних евангелій

і тим обік протестантизму ширив також загальне зацікавлене до культурних та літературних питань, доси невідомим ширшим масам у Польщі. Правда, старанною аналізою всіх тих творів і публікацій Секлюціяна кс. Вармінський доказує, що вартість Секлюціяна як письменника і мислителя дуже мала, що він був більше популяризатором чужих ідей, перекладачем і перерібником чужих творів, але се не зменшує історичного значіння сього чоловіка. Секлюціян був новатором з неодного погляду; вигнаний із Польщі він осів у Королевці і хоч сам чоловік незможний, присвятив свої сили й працю видавництву творів, які вважав потрібними для польської публіки. Автор закидує йому не раз нещирість у висловах, хоча те, що він цитує з його писань і листів, свідчить далеко кориснійше про отвертість і правдомовність Секлюціяна, ніж се признає йому автор. Звісно, треба мірити людей мірою їх часу; що ми вважаємо сьогодні мірою літературної правдомовности, отвертости та щирости, се зовсім іще не було обовязковим у часах половини XVI в., в часах безлічи безімних пасквілів та трактатів, а з другого боку в часах, коли тиск духовної цензури робив неможливим у Польщі найменший вислов теологічних поглядів незгідних з прийнятими тоді поглядами. Характеристика сеї нетолеранції духовної цензури, яка в кождім раві мала до своєї помочи королівські декрети та засуди немилых авторів на грошеві кари, тюрму, баніцію або й на смерть, се дуже інтересний момент у праці о. Вармінського і рішучо перечить брехням новітших апологетів старої Польщі, будім то Польща споконвіку була захистом для всяких вільнодумців, гонених і проскрібованих у інших краях. Історія Секлюціяна і його товариша, монаха Андрія Самуеля, якого позаочно засуджено на баніцію і смерть і якого писаня видавані в Липську пропали безслідно, палені в Польщі катівською рукою, показують найкраще, що перші кроки польської реформації були дуже важкі, а та толеранція, якої в другій половині XVI в. добили ся реформовані завдяки протекції впливових магнатів таких як Горка в Познані та Радзивил в Литві, не була-ані повна, ані нічим запоручена і вже в початках XVII в. щезла безслідно.

I. Фр.

Архивъ Югозападной Россіи, часть седьмая, томъ III, Акты о заселеніи Южной Россіи XVI—XVIII вв., К., 1905, ст. LXXXI+317+140+596+66+III.

Київська археографічна комісія останніми роками вийшла з свого летаргічного стану, в який попала була в середні дев'яностих років, і досить енергічно випускає задеглі томи. Так років зо два тому з'явили ся акти львівської Ставропігії (з датою 1904 р.), дець в кіпцем минулого року з'явив ся в книгарськїм обороті отсей том з історії ко-

льонізації (дату він носить, як бачимо, 1905 р.), нарешті в останніх місяцях з'явився дальший (IV) том цієї серії. Тішимося в цього оживлення заслуженої наукової інституції й бажаємо їй неослабної енергії й на майбутнє — не тільки в випусканню давно приладженого й видрукованого матеріалу, але також і в організації дальших археографічних зайнят.

Розглядаючи ці томи, ми повинні пам'ятати, що переважно томи залегли, давно видруковані, тільки з різних причин не випущені в свій час. Так отсей том складається з трох осібних частин: збірки актів до історії української колонізації XVI—XVII вв., владженої проф. Владимірским-Будановим, з його вступною статтю, з збірки ілюстрацій й інвентарів королівщин Київського воєводства 1765 і 1789 рр., владженої В. Щербиню, з його ж вступною статтю, і покажчика до I т. актів про колонізацію (для чогось опрацьованого в середину цього тому). Збірка В.-Буданова була видрукована давно, і чимало з документів, поданих тут, походили за той час в інших виданнях, а видавцеві лишилася досить сумнівна сатисфакція констатувати, що вони перше були видруковані в його збірці, хоч і виходять значно пізніше. Давно задумана була, очевидно, і вступна стаття редактора. Властиво, по початковому плану в сій томі ми повинні були дістати розвідку автора про колонізацію України від акту 1569 р. до Хмельниччини. Але замість того видавець дав нам зовсім щось инше — критичні замітки до звісної праці Яблоновского *Ukraina (Źródła dziejowe, т. XXII)*. Таку заміну шан. учений мотивує двома зовсім відмінними мотивами. По перше він вважає, що замало до цього предмету видано матеріалу, і треба використати наперед матеріали варшавського головного архіва, Лит. Метрики, київського архіва, инакше боїть ся стягнути на себе і комісію незаслужені обвинувачення в тенденційнім доборі фактів і виводів. По друге — праця Яблоновского здається шан. авторови на стільки всесторонньою й повною, що „почти упраздняєть необходимость новой работы по тому же вопросу съ фактической стороны“, — „се стороны содержания богатый подборъ фактовъ въ ней не оставляетъ, повидимому, желать ничего большаго (за исключениемъ, какъ сказано, частновладѣльческой колонизации). Затѣмъ всѣ детали вопроса о колонизации охвачены въ этой книгѣ съ полной подробностью и аналитической точностью“. Автор не вдоволяєть ся тільки выводами праці Яблоновского і ставить до них поправки в своїй статі.

Трудно згодити ся з таким мотивуванням. Коли справді матеріалу нема досить, то як тут поправляти виводи? І пощо звертати ся до видавання матеріалів в другій половині XVII в., коли справді така маса матеріалу до ранішого часу лежить по згаданих автором архівах і така в ній пильна потреба? Але коли д. Яблоновский, опираючи

ся на дотеперішнім матеріалі, дав книгу, яку В.-Буданов вважає за „громадное и прочное приобретение для науки“ (с. LXXX), то очевидно, що матеріялу не так мало, аби не можна було брати ся до образу колонізації України в тих часах і иньшим дослідникам. В кождім разі його незмірно більше, ніж для історії колонізації східної України в XIII—XV вв., одначе тойже д. В.-Буданов не відступив перед тою метою ані перед перспективою стягнути на себе закиди сторонничости. І розумієть ся, тоді поступив вповні оправдано. Відність матеріялу не увільняє дослідника від обовязку його синтезування, а багатство матеріялу не забезпечує від закидів тенденційности чи односторонности, однаково — чи будуть ті закиди оправдані, чи ні. За десять літ, які ділили передмову В.-Буданова від праці Яблоновского (праця Яблоновского має цензурну апробату 22/XI. 95) наука не стояла на місці. Сам Яблоновский не зістав ся незмінним в своїх поглядах на завдання своїх студій — порівняти його „Україну“ в новійшю працею про „Червону Русь“. Тим більше *oregis pretium*—обробити історію колонізації східної України людям, які можуть до сього оброблення внести й нові матеріяли, й нові погляди на відносини, й иньші точки погляду на сам предмет досліду.

Високо оцінюючи (навіть перецінюючи) фактичний матеріял і його оброблення в книзі Яблоновского, В.-Буданов піддає критиці головню його погляд на колонізаційні заслуги Польщі — польського правительства й польської шляхти в заселенню східної України. Його критичне становище в сій справі аналогічне з тим, яке зайняла моя давніша критична стаття про сю працю Яблоновского (Записки т. XVII, за 1897 р.).

Але в подробицях з поглядами, які притім висловляє сам В.-Буданов, не завсіди можемо згодити ся. З одного боку ш. автор задалеко йде в своїх признаннях для державної політики Польщі, коли признає, що не можна було видумати ніяких ліпших способів оборони України від Орди, ніж які практикувало польське правительство (с. 18), або в конституціях про утікачів добачає „мѣры по урегулированию движения переселенцевъ“ (с. 24). З другого боку не пристанемо на протиставлюванне колонізаційної політики панів тубильних панам завожим так як його робить ш. автор: в чім доглянув він „стремление къ прочной культурѣ“ таких панів як Горностаї, Аксаки і т. и. в протиставленню польським колонізаторам (с. 45), зістаєть ся нам невідомим. Досить дивне вражінне робить, коли автор категорично твердить, що не панщинний гніт, а „прикрѣпление“ було причиною масової міграції селянства на Україні (ст. 72—3). „Унія 1569 года, въ особенности же непосредственное присоединение Южной Руси къ Польшѣ, послужила окончательнымъ моментомъ въ процессѣ прикрѣпления“, пише він. По дотеперішних працях по історії

правних і економічних відносин на Україні — в тім і в працях самого автора, досить дивно, кажу я, бачити сей 1569 р. в ролі якогось терміна закріпощення. Рік сей був переломовим в загальній еволюції відносин, се правда; але акт 1569 р. зіставляв і на Україні і в Литві дотеперішні кодекси права, і такого моментального впливу на селянську долю тим самим вже не міг зробити. Але за найслабшу сторону статі вважаємо погляди ш. автора на козачину й її еволюцію. Автор все ще вірить в Баторієву реформу (с. 78), козачина представлять ся йому вповні скрісталізованим явищем в тих часах, коли розвивало ся залюднення України; він припускає в тім часі організацію козацьких громад (общин). В дрібніші хиби його виводів в сій справі не входжу.

Другу половину тому становлять, як сказано вже, люстрації королівщин Київщини з другої половини XVIII в. Люстрації 1765 р. надруковані в цілости, люстрації (чи інвентарі, як вони звуть ся в оригіналі) — в скороченню. Сі скорочення зроблені одначе не зовсім щасливо. Виключення різних формальностей, розуміть ся, вповні оправдане; але непотрібно викинуто поіменні реєстри селян з означенням числа худоби. Се річ цінна, ціннійша від описей різних фільваркових забудовань, пошлених в цілости.

В цінній передмові ш. автор збирає головню статистику людности Королівщин і цифри оподаткування. Завважимо маленьку подробицю. Для р. 1765—1789 введена 24% приросту людности. Автор вважає се „значительним приростом“, і шукає його об'яснення в припливі нових осадників. В дійсности сі 24% далеко нижші від натурального приросту і, очевидно, коли покладати ся на докладність люстраційної статистики і авторових обчислень, відплив людности мав би перевагу над припливом.

М. Грушевський.

П. Жуковичъ — Сеймовая борба православнаго западнорускаго дворянства съ церковной унией (съ 1609 г.). Первый выпускъ (1609—1614 гг.), Спб., 1903, ст. V+148; второй выпускъ (1615—1619 гг.), Спб., 1904, стор. IV+122.

Перша частина сеї книги, що доводила річ до 1609 р., була вже рецензована в Записках; друга має ті самі прикмети, що перша, передовсім критичність і прозорість викладу. Коли в дечім загальній вигляд роботи стоїть нижше як в першім томі, то тут вина не так автора, як взагалі стану студій над предметом; початки унії оброблені ліпше, як дальші часи; тут мусів автор часто ставити перші кроки, зводити що йно до купи не оброблений ніким матеріал. Заголовок книжки говорить за мало — сама сойма борба української і білоруської шляхти займає в праці дуже небогато місця. В часі, котрий обіймає

автор, відбувалося всього сім соймів: 1611 р. (вип. I, стор. 86—9), в лютому 1613 р. (I, с. 108—111), в грудні 1613 р. (I, стор. 130), 1615 р. (II, с. 20—22), 1616 р. (II, с. 37—44), 1618 р. (II, с. 76—81), 1619 р. (II, с. 115—118). На грудневій соймі 1613 р. справа унії не була зовсім порушена, на інших хоч і була дискутована, то дискусія або була невелика або про неї знаємо дуже небагато. Сойми отже служать лиш тим осередком, докола котрого автор групує цілу борбу за унію, і ця позасоймова борба представлена дуже докладно. Решту місця займають справи, що лиш здалека вязалися з унією. Внутрішні відносини в Польщі очевидно мали великий вплив на справу унії, їх треба було углянути. Але пощо так широко обговорювати московсько-польські кампанії, котрі не мали безпосередно значіння для борби православних в Польщі, а лиш остаточним вислідом або підпирали сю борбу, або їй шкодили? Більше лучаться з боротьбою шляхти початки релігійних змагань в козаччині. В спорах Киян з уніятським протопопом Грековичем беруть участь й козаки: гетьман Григорій Тискиневич в листі 1610 р. отверто годить ся на се, щоби Грековича убити „як пса“; й дійсно 1618 р. Грековича пущено на Дніпро під лід не без помочи козаків. Так само від козаків гине уніят шл. Оклинський (II, с. 108).

В тих убійствах бачить автор діло низших, менш свідомих елементів козацьких (с. 109); може бути, що руку прикладали до сього лиш такі одиниці — але, треба признати, з ними спочувала ціла козаччина, найліпший доказ сього — лист гетьмана Тискиневича.

Козаччину сих часів д. Жукович представляє також дуже докладно; се може без потреби в праці про унію, але гнівати ся за се на автора не будемо: се найповніший й звід фактів про козаків двох перших десятиліть XVII в. Ціну його підносить і се, що тут, таксамо як в цілій праці, використано дуже багато рукописного матеріялу (головно в Публичній бібліотеці в Петербурзі). Так нпр. цитується незвісний універсал Жигимонта III з 12 лютого 1613 р. до козаків „в Путивлі, на Запорожі, на Україні і в інших місцях“ (I, с. 128); є звістки про побіду козаків над Татарами 1612 р. і відбите 5000 невільників (I, с. 129); докладно вчислені точки житомирської комісії з козаками 15 марта 1614 р. (I, с. 136); є звістки про комісії 1615 і 1616 рр. (I, с. 26, 27, 47) і т. и.

Ів. Крипякевич.

Петръ Орловскій — Участіе запорожскихъ козаковъ въ востановленіи (іерусалимскимъ патріархомъ Теофаномъ) православної южно-русской церковной іерархіи въ 1620 году (Кіевская Старина, 1905, т. ХСІ, стор. 133—141).

Розвідка опираєть ся головню на недрукованій дотепер протестації митр. Йова Борецького з 28 цвітня 1621 р. (переховуєть ся в синодальнім архіві уніятських митрополитів, ч. 458). В своїм письмі дає Борецький між иньшим характеристику козацтва і його релігійности. По його словам у козаків незвичайна любов до церкви: вірно служать старій вірі св. Володимира, мають у себе свьятиників, читають свьяте письмо, знають правила церкви; як ідуть на море, все поперед відмовляють молитви; освободжають з неволі християн-полонників, віддають здобичу на церкви, монастирі, шпиталі... В 1620 р. козацькі послы стріли ся в Москві з патріярхом Теофаном; треба дорозуміти ся, що познайомили патріярха з церковними відносинами на Україні. Коли Теофан був в Київі, сі „рицарські і горіючі духом люди“ рішучо зажадали від нього висвьятити нову ерархію: „Не будеш ти патріярхом, не будеш добрим пастирем, не будеш намісником Христа і апостолів, як не посвятиш і не оставиш руському народу митрополита!“.

Автор приймає сі вискази протестації без критики; але треба бути обережнішим. Підчас побуту козацьких послів в Москві ввїдували ся московські дяки, чи польський король не робить яких кривд Українцям, якого „посяганья“ на православну віру; козаки відповіли, що ніяких кривд не було (Куліш, Матеріали для ист. возсоединенія Руси I, с. 94). Чи могли так говорити ревні православні?! Маємо й иньший доказ, що релігійна справа була ще досить рівнодушна для козацчини: Києане в листі писанім 1621 р. до самих Запорожців — не *pro foro externo* як протестація Борецького — закидають козакам, що вони вірять в „поганські ворожки“, що „ліп на всяку потребу нещасливий“ (Археографическій Сборникъ т. I, стор. 265). Декотрі козаки ставили ся навіть ворожо до церкви, забирали монастирські ґрунти (Архивъ Ю.-зап. Р. ч. III, т. I, стор. 262). Супротив того усього можна також сумнівати ся, що козаки дійсно робили таку пресію на Теофана в справі відновлення ерархії і що патріярх аж на їх жаданне згодив ся свьятити єпископів; скорше можна припустити, що події йшли тут в противнім напрямі, що не козаки мали вплив на патріярха, лиш патріярх на козаків й аж на його зазив козаки підняли релігійну справу. Найліпше видно се на Сагайдачнім, котрий до 1620 р. не проявляє ніякого заінтересовання для оборони православя й аж за приїздом патріярха стає горячим заступником віри.

Одно місце розвідки викликало замітку редакції Київск-ої Старини; се питання, як ставив ся король до справи відновлення православної ерархії. Д. Орловський представляє се так, що Жигимонт III не знав з початку нічого про свьячення владиків, котре робило ся тайно; коли дізнав ся, видав острі універсали на православних єпископів. Редакція вислов-

лює відмінну гадку: мовляв, король не лиш знав давно про цілу справу, але й дав тайне зізволєннє на висвяченнє єрархії, а зате Сагайдачний з козаками мали взяти участь в хотинськїм походї; пізнійші універсали на владиків були тільки уступкою для клерикальної партії без фактичних наслідків. Нам здаєть ся, що правда тут по сторонї д. Орловського. Жигимонт III, горячий католик, ледви чи згодив би ся потайно давати дозвіл на відновленнє православя: противно, по словам пізнійшого хроніста, він сказав, що скорше зложить корону, як будє терпіти православного митрополита в Київї. Якби король був згодив ся на пляни православних, то з'обовязав би козаків не до походу хотинського 1621 р., лиш передовсім до участі в цецорськїй кампанії 1620 р.; тимчасом коли Жолкевський кладе в жовтні 1620 р. свою голову під Цецорою, козаки сидять над Дніпром і — асистують сьвяченню владиків! Очевидно відновленнє єрархії діялось без дозволу короля і як раз завдяки тому, що річпосполита з причини турецької війни не могла сьому перешкодити. І пізнійше також король не годив ся на православну єрархію. Що правда Теофан в своїм листї до козаків говорить про се, що король благочестивих єпископів „консенземъ своимъ королевскимъ и привиліями змоцнить и обваруетъ“ (коли козаки підуть на війну під Хотин) (Сборникъ лѣтописей Ю. З. Россіи, с. 89), але й сам патріярх не мав на се ніякого досить вірного зацєвненнє: в листї короля, в котрїм жадаєть ся від патріярха, аби козаків заохочував до війни, нема ні слова про єрархію (Сборникъ, с. 88). Обїтницю затвердженнє єрархії дістав він що найбільше неофіціальною дорогою, устно. А може й не дістав зовсім: „патріярх хоч неприязний нам, але як Грек venalis“, каже якийсь безіменний політик (з рукописей бібл. Чарториских в Кракові); чому правительство не мало вхопити ся й сього способу — перекупити патріярха? Сам Теофан в цитованїм листї говорить облесно про „ласку панскую“ і про вірність, до якої обовязані козаки для „вітчини“; таксамо вихваляв патріярх козакам московську вітчину — діставши дарунки в Москві.

Іван Крип'якевич.

Петръ Орловскій — Кієвскій соборъ въ 1629 году (Кієвская Старина 1905, т. ХС, стор. 166—173).

До загального осьвітленнє собора 1629 р. розвідочка не приносить нічого нового, дає лиш оден незвісний дотепер акт, що вяжеть ся з собором. Перед собором митр. Йов Борецький розіслав в ріжні сторони до православних запрошеннє прибути до Київa; такі запрошеннє дістали нпр. львівське братство і кн. Григорій Четвертинський (Голубєв: Петръ Могила т. I, додатки с. 360, 363). Автор публікує (с. 168) ще третю таку грамоту, адресовану „всіх посполитим російського рода, так

в короні польській як й у великім князівстві литовськiм, всякого достоїнства духовного і свiтського, високого шляхетного і низшого посполитого стану людям“. Інтересне тільки, що коваки демонстративно не були запрошені й аж самі мусіли впрошувати ся до Київа. Лист гетьмана Леона Івановича на сей собор автор друкує також, але він вже був публікований (у Голубева I, с. 370). *Ів. Крип'якевич.*

Dr. Br. Łoziński — Z czasów powstania administracyjnego Galicyi (Kwartalnik Historyczny, 1907, стор. 105—116 +411—440).

Др. Броніслав Лозiнський веде далі свої пошукування в старих т. зв. Gestions-Protocoll'ax, тоб то домінальних та парафіяльних збірках урядових циркулярів. Сим разом він зупинив ся на циркуляріях йосифiнського часу (1784—1787) і пiзнiйших (1794—1807) і малює на їх основі дуже інтересну картину тодiшньої т. зв. домінальної організації. Обовязки дiдича і його приватних офіціалістів, мандаторів, роля циркулярних старостів, комісарів, ляндредрагонів, усе те описано детально на підставі урядових документів. На тій же підставі змалювано історію йосифiнських реформ, отже докопаного ним т. зв. урбаріального поміру ґрунтів, реформи податкової і т. и. Не треба й казати, що в представленю дра Лозiнського галицький дiдич виходить гуманним і високо цивілізованим чоловіком, батьком своїх підданих, а цісарські урядники здирцями, що спекулюють лише на наживу і, ненавидячи шляхту, друк її немилосерно і підюджують проти неї темного, лiннивого, розпiяченого хлопа. Всякі відмінні ідеї та погляди на тодiшний лад др. Лоз. відкидає як неварті дискусії. З усім тим статя читаєть ся з великим зацікавленєм, хоч і вимагає пильної документальної контролі власне задля своєї шляхетської тенденції. *Ів. Франко.*

Дiйность на Венеліна по бiлгарскія фолклоръ, отъ Хр. П. Стоиловъ (вiдбитка в „Периодическо Списание“ кн. LXVI), [V] 1905, стор. 46, 8°.

Заголовок розвідки д. Стоилова не цілком годить ся зі змістом. Тільки в першій, меншій частині (ст. 1—16) обговорюєть ся діяльність Венеліна на полі болгарського фольклору. Другий розділ присвячений систематичі пісень зібраних в „Сбирка отъ бiлгарски народни пiснi“, і їх змістови. В третій частині подано реєстр найважнiйших монографій і статей про Венеліна (36—40), а в четвертій докладний показчик його творів (41—46). Вступна розвідка опираєть ся головнио на дневнику Венеліна і займаєть ся переважно представленням його заходів коло збирання народньої поезії. Новiйшого не приносить вона нічого, бо опираєть

ся лише на друкованій літературі; інтересний хіба погляд автора на відносини Венеліна до Априлова, про якого прийняла ся в історії літератури гадка, висказана також і Шішмановим, що „Априловата дїйність е вдъхновена всецѣло отъ Ю. Венеліна“. Стоілов виступає рішучо проти того погляду і доказує, що перші почини літературної праці Априлова вийшли цілком незалежно від Венеліна.

Показчики і бібліографічні матеріали зібрані дуже совісно і докладно. Особливого признання заслугує виказ рецензій на поодинокі твори Венеліна.

З. Кузель.

Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca d-ra Sama Czambela. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečovú. (1 čiastka: Východnoslovenské nárečie). Турчанський св. Мартин, 1906, ст. VI+624.

Угорські Словаки належать до тих народів, про які можна періодично прочитувати в кожній газеті, особливо у Славян, майже все однакові і все облудні падькання на їх страшний уgnіт із боку Мадяр. Ті самі побратими не ворохнуть одначе й пальцем, аби причинити ся до зменшення того уgnіту — дійсно великого; ба, вони не старають ся навіть познайомити докладніше своїх власних земляків із політичним та культурним життям Словаків і тому поза спеціалістами про них знає так мало загал, як про який небудь некультурний народець середної Африки. Правда, по часті винні тут і самі Словаки, яких учені не дали доси ще загальних компендів ріжних відомостей про свій нарід, чекати-ж, доки сього не зроблять чужинці, доводить ся нераз довго. Та останніми часами видно й тут зворот до ліпшого, а перед у тій діяльності веде дуже живий, плодovitий та серіозний учений др. С. Цамбель. Сей автор займаєть ся вже цілий ряд літ дослідями над духовим життям свого народа, оголосив цілий ряд праць, переважно у словацькій мові (дещо й у мадярській) і то майже всі власним накладом, (а що се коштує, можуть зрозуміти докладно лиш ті, що самі того спрактикували), а деякі його праці (приміром: Slováci a ich reč) викликали були завзяту полеміку не тільки між його земляками, з яких одні проголошували його навіть народним зрадником, але і між сусідами, головню Чехами. Річ була в тім, що др. Цамбель силкував ся науково доказати окремішність словацької мови від чеської і окремішність словацького народа від чеського, для чого виступив навіть із новою теорією про походжене Словаків від плудневих Славян. Чехофільській словацькій партії, як і Чехам, не сподобав ся сильно такий виступ і тому вони накинули ся були так завзято на автора.

Словацьке національне питане подобає загалом дуже на українське.

У Словаків є чехофільська партія, що не признає самостійности свого народа, у нас москвофільська. Словаків уважають чехофіли відломом чеського народа, Українців москвофіли „разновидностью русскаго народа“; до останніх прилучають ся ще й деякі „присяжні учені“, як Будилевич, Філевич, Флорінський і ин. (дивним дивом обстоюють усі ті учені за окремішністю Словаків від Чехів!). Та таких питань не рішають ні партії, ні тим менше одиниці, хочби й учені, але саме жите. Уложать ся відносини так, що Словаки зможуть розвивати ся культурно й політично, то стануть ео ірсо окремим народом, хоч би їх ніхто не признавав; а не уложать ся, то ніякі штучні експерименти не зроблять із них народа. Те саме з всіми иньшими народами непризнаваними за самостійні.

Праця, якої наголовок поданий висше, не ціла ще; вона має складати ся з п'ятих окремих частин, до яких увійдуть: 1) Вступ. 2) *Osnovy a iný materiál rečovú* (містить ся в сій книжці). 3) *Grammatický rozbor osnôv a iného materiálu rečového*. 4) *Lexikálny rozbor osnôv a iného materiálu rečového*. 5) *Umiesnenie slovenskej reči v rodine slovanských jazykov*.

Друга частина, оголошена тепер друком, складаєть ся з трох окремих, незалежних від себе глав: I. Загальні відомости про східно-словацьку територію. II. Тексти діалектів в сеї території. III. Словарець. Усі ті три частини приносять так багато і так цінного матеріалу для учених, як рідко котра книжка, що належить з признанєм зазначити. З неї може користати не тільки славист, не тільки словакольоґ, але й чехист і україніст і польоніст. Для фільольоґа вона послужить невичерпаною копальнею всяких язикових скарбів, але й фольклористам зробить не одну прислугу. Історикови-ж та етнольоґови стане вона в пригоді спеціально через те, що вливає багато світла в національні відносини, помотані доси так сильно на словацько-руськім пограничу та не в однім напрямі невияснені ще.

Перейдемо по черзі всі три глави, присвячуючи найбільше місця першій, як найважпійшій для нас.

Говорючи про східно-словацьку етноґрафічну і язикову територію, автор розрізняє в ній дві окремі полоси: полосу словацької мови і полосу впливу словацької мови, значно ширшої від першої. Про другу полосу, хоч і не в тім самім обсязі, мав нагоду і я свого часу говорити, при чім, вчисляючи Русинів прятівської епархії, робив я так само ріжницю між чисто руською мовою і пословаченою і тих що говорили першою називав Руснаками (як вони себе самі називають), другою — Словаками (також народнім терміном). Обі ґрупи підтягав я під один знаменник і причисляв їх до руської нації, називаючи їх „Русинами пря-

шівської єпархії". Др. Цамбель Руснаків зачисляє також до Русинів, але Словяків причисляє до Словаків, ступаючи слідом багатьох інших учених. Понадто розширив він свої досліді на безпосередніх сусідів Словяків, що говорять близьким до них діалектом (подібним дуже до діалекту бачванських Русинів), і зробив із цього одну національну одиницю, назвавши дотичних мешканців східними Словаками, а їх діалект східно-словацьким діалектом. На перший вид виступає між ними двома поглядами сильна контрадикція. Коли одначе розберемо їх глибше, то побачимо, що за обома стоїть однакова рація: др. Цамбель зачисляючи Словяків до Словаків робив се на підставі розбору їх говору, якого зверхній вигляд, особливо фонологія, майже зовсім словацький; одначе й він признає в говорі сильний руський вплив і на тій підставі виділяє його в окрему групу в цілому східно-словацького діалекту, подаючи відповідні язикові тексти, як: 1) *Osnovu východno-slovenského nárečia samosvojho* (в столицях: Спіш, Абауй, Шапош); 2) *Osnovu východoslovenského nárečia romiešaného* (в столицях Земплін і Унг). Я зачисляв Словяків до Русинів не тільки на підставі говору, але й на підставі віри (Словаки в історичних часах відомі як римо-католики і протестанти, а не як греко-католики) та тих відомостей про словачене Русинів, якими можна було мені розпоряджати. В обох разгах було сконстатоване, що так звані „Словяки“ се не чисті Словаки і не чисті Русини, лише національна мішанина, в якій видні як словацькі, так і руські елементи. Розуміється, що такий мішаний національний тип витворювався не через одну ніч, але цілі століття, а міг витворити ся тільки на пограниччю двох таких близьких народів, як Словаки і Русини.

Супроти того нема властиво між моїм поглядом і поглядом д-ра Цамбеля рішучої різниці, бо питане, куди зачисляти Словяків, чи до Словаків, чи до Русинів, другорядної натури і може бути невідклично полагоджене тільки по відповідних історичних та етнологічних дослідгах, *quod primum faciendum est!* Найвигідвійше мабуть було б на раві називати сей мішаний тип словацько-руським (чи русько-словацьким) типом, що відповідало би вповні дійсности.

Що се питане не таке легке до полагодження, видно з отсього факту. Так звані бачванські Русини говорять більше пословаченою мовою, як Словяки так, що на її підставі можна їх зачислити до східних Словаків „*nárečia samosvojho*“ по термінології д-ра Цамбеля. Значить, зачисляти їх до Русинів не можна би ніяким чином. Так і були зробили свого часу проф. Пастрнек та проф. Соболевский, назвавши їх просто Словаками. Тепер одначе змінили вони оба свій погляд, а проф. Пастрнек називає їх у своїй найновішій праці „*Rusíni jazyka slovenského*“.

І ся назва відповідає також дійсности, бо хоч ті Русини говорять пословаченою мовою, то національне почуте в них руське і того не можна їм відобрати.

Розбираючи найдавніші народописні відносини східно-словацької території¹⁾, автор розрізняє згідно в правдою, також двояку руську територію: одну масову, яку вважає продовженням території галицьких Русинів, що в своїм природнім розрості посунули ся в бігом часу поза Карпати; другу кольонізаційну, пізнійшу, яка була еманацийною супроти першої, але і в ній розрізняє давні оселі і зовсім нові, одні й другі порозкидані по етнографічній території иньших народів. Нечисленні руські села на Спішу зачисляє до першої категорії, вважаючи їх продовженням новоторгьських Русинів (Шляхтова, Явірки, Біла й Чорна Вода Руська). Йдучи одначе за С. Мішіком не признає їм великої давности і кладе їх на кінець XIII та початок XIV ст., мотивуючи свій погляд тим, що в документах XIII ст. не згадуєть ся ні одно село, нині руське, хоч словацькі згадують ся в XIII, а по части навіть у XII ст. Понадто підкріплює свій погляд іще й тою обставиною, що всі руські села на Спішу (а так само й у Шароши) лежать на найгірших землях; колиж би Русини були прийшли на Спіш (і Шарош) швидше, як у XIII—XIV ст., то були би займали ліпші землі; тимчасом ліпші були заняті і вони брали те, що лишало ся ще вільне.

Очевидно, що кольонії, відірвані від матірнього ґрунту і окружені чужими елементами, мусять денационалізувати ся, а на східно-словацькій етнографічній території словачити ся, одначе й пословаченого Русина можна пізнати по деяких прикметах мови: „*Poslovenčený Rus* — каже автор — *alebo taký, ktorý sa poslovenčuje, nevyslovuje š, ž, ale sš, zš; ь vyslovuje aj po iných hláskach, ale trochu inakšie; po s, z počut' tvrdý razvuk, po z počut' j. Vyslovuje na pr.: s'vina, m. šviňa, vz'ac, m. vžac, macerj, m. macer, zarobit (ak nie zarobiti) m. zarobic, de m. dze, bū m. bi (že bū m. že bi), išou m. išol atd. (ст. 29).*

Що тикаєть ся масової руської етнографічної території, то до неї — по думці автора — повисших слів про денационалізацію не можна прикладати. Про мадяризацію Русинів і про її добровільність чи недобровільність автор не хоче говорити, але про словачене каже: „*Čo sa týče odnárodňovania v prospech slovenskej národnosti, úprimne vyznávam, že sú Hnatiukove obavy neopodstatnené. Národnosť ruská ustupuje síce slovenskej, ale len v medziach prirodzených konsekvencií a len veľmi pozvoľne. Tam sa Rusi skoro poslo-*

¹⁾ Для уникнення непорозуміння задержую всюди термінольоію автора.

venčujú, kde bývajú malými ostrovami v slovenských krajoch alebo menšinami v slovenských obciach. To je ústup prirodzený. Silnejšie počtom ruské obce zachovávajú svoju národnosť uprostred inorečového obyvateľstva po celé stololetia“ (ст. 87). Найліпше про се може посьвідчити приклад руського села Остурні, висуненого найдалі на захід (під самі Татри). Градський (Szepesvm. Helysn.) цитує се село ще під р. 1628, з чого виходить, що воно існує вже що найменше 300 літ, а хоч воно відірване від материка руської народности, хоч окружене зі всіх сторін польськими оселями, то все таки серед таких неприхильних для себе обставин заховало до нині свою руську народність. Вправді мешканці Остурні знають усі говорити також по польськи, але се не губить їх первісного народного характеру. Се й може послужити найліпшим доказом повільности денационалізації.

З дальших слів автора можна одначе поробити иньші висновки про словачене Русияів, так що слова тих авторів, що вказували на се словачене, не такі вже дуже безпідставні. Говорячи про церковні впливи на східно-словацькій вузшій етнографічній території, автор констатує виразно, що греко-католицька (значить руська церква) не витискає ніякого впливу на східно-словацькій діалект, а швидше сама руська народність. Греко-католики тої території закинули навіть поздоровляти себе звичайним „Слава Ієсусу Христу“, а поздоровляють себе „Похвален Єжіш Крістус“. Вони закинули навіть називати себе Русинами, хоч їх руське походжене без сумнівне, а називають себе Словаками, як і иньші їх побратими і говорять по східно-словацьки. При досліді їх говору треба одначе дослідникови мати все перед очима їх первісне походжене, бо лиш таким чином можна вияснити руські елементи говору (ст. 146).

„В говорі земпливських і унгських Словаків є цілі громади руських слів і висловів, а також фоно- та морфологічних прояв. Вони не могли увійти в говір при помочи угорсько-руської культури, бо її нема, ані при помочи галицько-руської культури, яка не мала ніколи (?) впливу на території Угорщини. Мусіли отже дістати ся від великих мас руського селянства, що осіло на східно-словацькій вузшій етнографічній території та піддало ся чисельній силі і культурній перевазі Словаків. На 679 сіл живуть Русини з абсолютною процентовою більшістю тільки в 91 селі, а з меншістю вишою понад 20% у 124 селах. Решта розсипана у 5—19-процентових меншостях. Коли проте порівнаємо число їх із числом греко-католиків, зрозуміємо, що доля руських сіл і руських жителів, розсипаних по великім просторі, не могла бути інакша, як була. Зазначую, що ще доси є такі гр.-католицькі села, в яких старі люди

знають говорити по руськи, а ще більше є таких, в яких старі люди оповідають про те, що їх батьки говорили по руськи. Села, що лежать при гостинці в Михайловець до Унгвара, дають наглядний доказ того, як змінюється мова гр. католицьких Русинів у користь словацької мови¹). Те саме тикається сіл у Земплії, положених на північ від Доброї і Гуменного. В Лачнові, в шіроцькій окрузі, вмюють іще тепер усі люди говорити по руськи, але говорять і по словацьки і називають себе вже Словаками. Коли опремося на сім і тим, що ми говорили висше (§. 18—19), мусимо припускати, що руські села і руські більшости на східно-словацькій вузшій території і на її полудневих околицях не можуть бути старші від XIII ст. З того знов виходить, що гр. католицькі Словаки се пословачені Русини, які не можуть бути останками кирило-методійської церкви“ (ст. 147—148).

Сей самий погляд стверджує автор іще й далі. В розділі: „Výbojná síla východoslovenského nářečia“ (ст. 178—185), в яким займається виснаєнем, чому иньші народи словачать ся досить легко, констатує такі причини сеї появи: 1) Прихильність панів до словацької мови, які послугують ся дуже радо нею в зносинах із селянами так, що вона відграє в північній Угорщині ролю інтернаціональної мови. Наслідком того уважають селяни словацьку мову за висшу, панську і горнуть ся до неї. 2) Висший рівень словацької освіти в порівнанню з освітою угорських Поляків та Русинів, зовсім відірваних від культурних впливів своїх заграничних братів. 3) Суспільні упередження. На цілій східно-словацькій вузшій території висьмівають ся з людей, що говорять по славянськи, але не місцевим говором. В Собранцях тому закидають руську мову, бо через неї вирізняють ся Русини і з них насьміхають ся по сусідних селах і місточках²). Те саме повторюється і в иньших місцевостях.

1) „Ponad hradsčú michal'ovsko-ungvársku do vrchov nenie ešte poslovenčovací príbeh ukončený, „stare ľudze išče bešeduju i po ruski, a mladše už obracaju po našim, po slovenski“, hovorili mi v Sobranciach. Je zaujímavé zistiť, že poslovenčovanie ide od poludňajšej strany. Povedal som, že ponad spomenutu hradsčú do vrchov posial' nie sú Rusi dostatočne poslovenčení, zaznamenávam, že pred pokolením alebo pred dvoma, ani té osady neboly ešte všetku poslovenčené, ktoré ležia na hradsčej“ (ст. 124). Констатую, що я в своїй праці про праяівських Русинів говорив те саме і то як на підставі місцевої традиції, так і на підставі літературних згадок у різних письменників.

2) „Ked ja buň chlapčisko das dvanasročni — оповідав авторови в Собранцях Михайло Щавницький — teraz mam šedzimdzešac jeden, ta v Sobrancihutoril'i po ruski, a teraz už l'em po slo-

Розглядаючи теперішні національні відносини на східно-словацькій етнографічній території, автор констатує, що на ній побіч Словаків живуть ще Поляки, Німці, Русини і Мадяри. В містах і місточках бувають вони звичайно всі помішані, а посередничою мовою між ними на цілій території стала словацька. По черзі вчисляє він усі села, приналежні до кожної нації. На східно-словацькій вузкій етнографічній території констатує острови мадарські, німецькі, польські і руські. Останні такі: в Шароши: Ренчишів, Миклошевці, Решів. У Земліні: Бакське, Цабів, Казимір, Гіровці, Рафайовці, Дедачів, Машківці, Штефанівці. На ширшій знов території констатує словацькі острови, які годять ся в вчисленими у мене словяцькими селами в виїмком одного села Тисинця, яке він уважає словацьким, а мені назвали його були руським. До словацьких островів зачисляє також бачванські руські оселі, але я вже зазначив, що на їх руськість згодили ся тепер навіть проф. Пастрнек та проф. Соболевский.

Між польськими оселями вчисляє також село Гранастов на Спішу, хоч дехто вважає його руським, а мене запевняв парох Кремпаха також про руськість Гранастова. На ст. 68 подає цитат з Еляша-Радвіковського, який вважає Остурню польським селом, хоч далі вчисляє її сам між руські села. Та се певно вийшло тільки через неувагу. Цікаво, що польські села відділені від словацьких німецькими і отсими руськими: Годермарк, Якубяни, Ториски, Нижні Репаші і Ольшавиця.

Перейшовши до руських осель, автор зазначає, що вони розкидані по всій ширшій східно-словацькій території та що Русини живуть не лише

venski. Vtedi hutoril'i ceper, mi teraz hutorime: teraz; predtim što chočete a de pojdeš, a dñeška l'em: co chceš a dze pujdzeš; ũtedi besedovati, dñeška hutoric. Od moho chlapcoŭstva šitko še premeñilo. Mladi uŭ zachabjaju calkom rusku besedu aj popod huri. Stari iŭče po ruski hutorel'i popod huri, a teraz uŭ mladi l'em po slovenski. Preto zachabjaju rusku besedu, bo še vidriŭñaju, viŭmivaju z Rusnakoch po varoŭoch i po bl'iŭñich valaloch". А в Вишнім Німецьким оповідав авторови тамошний житель: „Dakedi tu u našim valal'e stari l'udze po ruski hutorel'i, a mlada čel'adz še naučila čisto slovenski; škol'are znaju i po mad'arski“ (ст. 125). В тім самім селі говорив Михайло Тимкович: „Naši l'udze preto še vilamal'i na slovenski jazik, bo tu žiju i katol'ici u valal'e, a mlada čel'adz ŭše chodzi uvedno u űedzel'u a chcu jednim jazikom rečovac medži sobu, bi še jeden iz druhoho ñe űmejali. Slovenski jazik za kraŭši trimaju jak toten davni ruski, co stare l'udze hutorel'i; preto še i ruski l'udza uča po slovenski. Našim l'udzom bridzi še tot jazik, co hutora u Domaninci, bo u varošu viŭmivaju jich i űickich Rusnakoch“. До сих слів додає автор від себе, що ся поява загальна та що вона ширить ся в гори (ст. 185).

між Словаками, але й між Німцями та Поляками. Констатує при тім, що в Спішу та Шароши нерado признають Русинам їх народність та що коли тому не спротивлять ся греко-католицькі уряди, їх причисляють усе до Словаків. Але й самі люде обстоюють нераз за тим, аби їх зачислити до Словаків. Наслідком таких непорозумінь було, що в 1900 р. записано при конскрипції отєї руські села в цілости або в части за словацькі: Бенядиківці, Бистра Крайн., Бистра Стропк., Бодруджал, Боґлярка, Бокша, Брусниця, Бзане, Цабів, Цервіни (Тервини), Дедачівці, Детріх, Долгоня, Дрічна Шар., Дрічна Земпл., Дзурдзош, Гавранець, Гіровці, Грибів, Ганітвіці, Гавай, Гельцманівці, Грабовець Строп., Іновець, Якушівці, Капішова, Кельбівці, Кобульниця, Кольшів, Комарник Ниж., Комарник Виш., Кожухівці, Крешпах коло Любовні, Кришлівці, Криве в Шар., Криже в Шар., Кружльова, Ладомірова в Шар., Люцина, Маковець, Мальцов, Машківці, Микова, Мироля, Мравівці, Олійників, Ольшави Ниж., Ольшави Виш., Оноківці, Поляна, Полянка Нехвальова, Прикра, Просачівці, Пстрина, Реґетівка, Ременини, Репаші Ниж., Рівне в Шар., Сташківці Шар., Сташківці Земпл., Стебник, Суха, Свиднички, Шандал, Щавник в Шар., Штефанівці в Земпл., Токайк, Ториски, Вальків, Владиче Ниж., Владиче Виш., Завадка в Сп. Разом 72 села з 22.499 душ. В Березівці (Брезувці) записано підчас конскрипції 30 Словаків і 39 Русинів на 69 душ. Між ними є 33 римо- і 36 греко-катол., але всі говорять по руськи (ст. 76).

Та національна мішанина походить найчастійше звідти, що на східно-словацькій території ідентифікують звичайно римо-католицьку віру зі словацькою народністю, а греко-католицьку з руською народністю. Про се знав автор, бо переконав ся на місци про такі факти, але так уже став недовірливим на тій точці, що про бачванських Русинів висловив ся: „Všetci sú grécko-katolíckej viery a preto ich Hnatiuk za Rusov pokladá“ (ст. 63), хоч я виразно зазначив уже в „Руських оселях в Бачці“, що між тамошними Русинами є й назореї і навіть кілька православних та що називаю їх Русинами тому, бо вони так самі себе називають і почувають себе Русинами.

Такі qui pro quo бували одначе тільки там, де конскрипцію переводили мало інтелігентні люди; деінде відріжнювано звичайно вірно віру від народности. Так приміром у Нижних Ольшавах начислено 207 римо- і 175 греко-католиків, але обидва села згідно з дійсністю приписано до руської народности. В Глибокій на 200 римо-католиків записано до Словаків лише 13 душ, а до Русинів 384 душі, хоч греко-католиків було лише 208. Але в Середнім була вже віра тим фактором, яким керував ся конскрипційний комісар при списуваню людности; начислено там 529 римо- і 768 греко-католиків, але почислено з того

507 душ до Словаків, а 713 до Русинів. В дійсности се всі Русини з виїском кількох зайдів. Так само в селі Оноківцях знайдено 492 римо- і 172 греко-католики. На тій підставі причислено село до словацької народности, хоч в дійсности там Русини, як се й видно з текстів, записаних д-ром Цамбельом (ст. 77).

Бажаючи подати як найправдивіші факти про етнографічну східно-словацьку територію, автор опирає ся при своїх висновках на свої власні інформації. Правда, він не був у кождім селі особисто, як се зазначає, але добути собою дані піддавав аж потріпній контролі. Коли при збиранню інформацій (звичайно від старих людей) про сусідні села, яких не мав відвідувати, всі дані не годили ся з собою, автор виїздив туди, аби на місци розслідувати і справдити фактичний стан. „Дані Вол. Гнатюка — каже автор — на скільки їх має про ті села, годять ся зовсім із сими, які я подаю. Отсі лише села подає Гнатюк за словацькі: Машківці, Грабовець Строк., Гіровці, Дзурдзош, Дедачівці, а відповідно до моїх інформацій в тих селах говорять іще до нині більше по руськи, ніж по „словацьки“, тому я зачислив їх до руських“ (ст. 78). Загалом автор не опирає ся при своїх розслідах ані на конфесійні цифри, ані на конскрипційні (з 1900 р.) і одинокою критерією для нього, куди зачисляти деякі села, чи до Русинів, чи до Словаків, була мова, — се й найраціональніше. На тій підставі вичисляє він отсі руські села на згаданій території:

На Спішу: Фольварки, Гельцманівці, Гондермарк, Якубани, Ярембіна, Камйонка, Кольшів, Кремпах коло Любові, Липник Великий, Літманова, Мійшок (зі значною польською меншістю, записаною за словацьку), Ольшавиця, Остурня, Порац, Репаші Ниж., Словенки Вишні і Нижні, Сулиц, Ториски, Завадка. Разом 20 сіл.

В Шароши: Андрійова, Баєрівці, Бехерів, Белеївці, Біловежа, Бєнядіківці, Бистра Крайн., Блажів, Бодруджал, Боґлярка, Березівка, Тернини, Цігелка, Цигла, Чорна Крайн., Чорна-на Маковиці, Чірч, Доброслава, Долгоня, Дубова, Дзурдзош, Фіяш, Фрічка, Гавранець, Гералт, Герляхів, Грибів, Гайтівка, Ганигівці, Грабівчик, Грабське, Городиско (Градзіско), Гунківці, Гута Лівівська, Гутки, Яковяни, Ястреб, Єдлінки, Єдлова Ниж., Єдлова Виш., Капішова, Кечківці, Кіїв, Кобульниця, Комарник Ниж., Комарник Виш., Комлоша, Корсівці, Кожани, Кожухівці, Криве, Криже, Крушинець, Кружльов, Кружльова, Курімка, Курів, Ладомірова, Легнава, Липник Малий, Липова, Лівів, Люцина, Луків, Мальцов, Матяшка, Матисова, Матівці, Медвеже (Медзведзе), Мерґешка, Миклошівці, Мпиршів Ниж. і Виш., Міроля, Млинарівці, Никлова, Обручне, Олійників, Ольшавка, Ондавки, Орліх Ниж. і Виш., Орлів, Ортугова, Писана Ниж. і Виш., Питрова, Поляни, Полянки Ниж. і Виш., Порубка

Крайн., Потоки, Прикра, Просачівці, Петрина, Раківчик, Реґетівка, Ременини, Ренчишів, Решів, Рівне, Розтоки, Снаків, Собош, Старина, Стебник, Суха, Сули у Шар., Свиднички, Свидник Ниж. і Виш., Шамброн, Шапинець, Шарбів, Шашова, Щавник, Шеметівці, Шома, Штефурів, Штельбах, Тварожець Ниж. і Виш., Уяк, Ваґринець, Вальківці, Вапеник, Варадка, Вавринець, Венеція, Вислава, Вишківці, Воля Юркова, Воля Руська в топл. окр., Воля Руська у втор. окр., Завадка, Жатківці. Разом 136 сіл.

В Земпліні: а) Острови на східнославацькій вузній території: Баньске, Цабів, Казимір, Гіровці, Рафаївці, Дедачів, Машківці. б) Поза північно-східну границю східно-славацької вузної території є всі руські села з виїмком лише трьох: Хоча, Строккови і Бережниця (ст. 78).

Вичисливши руські села, автор наводить коротку характеристику угро-руського говору, сусідного зі східнославацьким, а властиво подає різницю між одним і другим, на якій і він сам опирає ся, зачисляючи дотичних жителів до Словаків або Русинів. Ця характеристика не цікава для нас, бо подає загальновісні елементарні річи, тому й я не затримую ся довше над нею.

Цікавіша для нас була би характеристика східнославацького діалекту, але й вона дуже коротесенька з тої причини, що автор буде розбирати його докладно в дальших частинах праці, заповіджених і зацитованих у нас повисше. Належить лише зазначити, що побіч чисто східно-славацького діалекту відріжняє він і мішаний говір (про що було також висше), який ділигь на два підговори: 1) земплінсько-унґський (в обох тих столицях); 2) лучівнянський, в полуднево-західнім куті Спіша. Але й чистий східнославацький діалект має так багато руських елементів, що автор кілька разів звертає на те увагу¹⁾ тих, що схотять на його основі робити етноґрафічні висновки.

¹⁾ Автор зазначає приміром, що на Спішу, в Абаю і Шароши говорять Словаки однаково, та при тим додає: „Ale ten, kto skúma reč v obciach týchto stolíc, nesmie zabúdat' na etnografické složenie obcí. Je tu ešte veľa obcí, v ktorých sa osadnícke obyvatel'stvo ruské alebo poľské dostatočne neposlovenčilo a v ktorých poletuje tedy mnoho ruskostí alebo poľskostí. Obec Lačnov v Šarišskej pripočítal som už k obciam slovenským, lebo jej obyvatelia skutočne po slovensky rozprávajú, ale zle by pochodil ten, kto by sa reči východoslovenskej od nich učil. Tam ešte ne zabudli po rusky. Následkom toho, že sa do reči samosvojej mnoho ruského a poľského živlu dostalo už novším prist'ahúvaním Rusov a Poliakov, najde čitateľ aj na území samosvojho nárečia dost' takých vecí, o ktorých myslí, že ony patria do pomiešaného nárečia. Andrej Kverka hovoril mi: V Maloveski i v Sentištvaňe ešči hutora stare ľudze: ja pojdu, pridu, була

Східно-словацький діалект пробував дехто ввести також до літератури. Перші проби сягають 1752 р., коли то кальвіни видали для своїх духовних потреб дві книжки. За ними пішли інші, яких огляд подає автор на ст. 186—191. На сім діалекті видають навіть деякі гаветки, але стати літературним не має він таки виглядів задля малого числа людей, що послугують ся ним. Всеж сі проби мають вагу для дослідників.

На ст. 192—205 подає автор огляд дотеперішних фольклорних записів на східно-словацькім діалекті, які робили побіч Словаків і чужинці. Найбільшу вартість признає записам чужинців¹⁾, бо інші записували по аматорськи, вмішували літературні фрази, зміняли довільно, що хотіли і т. д. Закінчує нарешті главу викладом про правопись (ст. 205—208), якої ужив у своїй книжці і в текстах, записуваних від селян.

Я спинив ся найдовше на першій главі, бо вона найважнійша для нас, як се й видно з дотеперішного представлення. Дальші глави мають уже вартість тільки для спеціалістів, фольклористів і фільольогів, таї то в першій мірі словацьких, а в дальшій наших.

У другій главі (ст. 209—479) подає др. Цамбель тексти оповідань, записані власноручно між селянами в часі своїх подорожий в 73 селах. З того припадає на словацькі тексти 63 села, з чого знов йде на чисто словацькі матеріали (по термінології автора) 38 сіл (в столицях: Спіш, Шарош, Абауй), а на мішані 25 сіл (в столицях Земплин і Унг); на польські тексти припадає 4 села, на руські 6 сіл. Тексти мають у першій лінії діалектологічну вартість, у другій фольклористичну, головню для порівняного фольклору. Томуж, що др. Цамбель записував їх для фільольогічних цілей, вони уложені по селах, а не поділені на групи по темах; не мають також ніяких приміток, ні відсилачів, а навіть наголовків. Бачимо між ними майже самі відомі оповідання у світовім фольклорі, хоч декуди є й нові або інакше представлені мотиви. Я назву тут кільканацять наголовків тих оповідань, із чого найліпше буде видна їх широка вісність: Дівчина й розбійники; Як парубок визволив прин-

šmi itd., ale mi už hutorime: ja pojdzem, pridzem, buľa som itd. V Kavečanoch ešči dodňeska tak hutora. Aj v Kapušanoch, v susedstve Prešova, počul som: robil mi, pisal mi m. robil som, pisal som. A zemplínsko-ungské genitívy: *mojoho, dobroho* atp. počut možeš aj na území východoslovenskej reči samosvojej od ruských osadníkov, ktorí sa ešte dostatočne neposlovenčili“ (ст. 122)

1) „Uvážiac akosť doterajšich všetkých žriedal východoslovenského nárečia, treba nám uznať pravdu, že, až na príspevky inostrancov Brocha a Hnatiuka, všetky sú nárečoslovne nedokonalé a okrem toho — jednostranné“ (ст. 201).

цесу від чорта і оженив ся з нею; Дурний брат, три сестри і закляті шурини; Дідова дівка і бабина дівка; Як три баби прями за дівку, що вийшла за царевича; Майстерний злодій; Дівчина безручка; Кровосу-мішка брата з сестрою; Як брат оживив закам'ятого брата; Чорт наймит; Брат олень, сестра золота качка і відьма; Богородиця і її служанка; Чорт коханок і дівчина з квітки; Чудесна калитка, дутка і пояс; Як вийт розбогатів через шкіру мельника; Як високо до неба і де середина сьвіта; Як циган викрутив ся в попа від покути; Дурний Кузьмина; Дурні люди; Чудесна скрипка; Так сьвіт платить; Як господар кидав дві дутки в болото, дві давав на інтерес, дві на довг, а дві на жите; Жінка, що їла трупи і т. д. Найбільше між оповіданнями в казок, але приходять і новелі і анекдоти і легенди. Замітне, що нема ніяких історичних оповідань та оповідань про місцевости. Так само нема ніяких згадок про теперішній побут селян, хоч такі оповідання нерав схоплені дуже вірно в житя і через те незвичайно цінні. Оповідачі були у д-ра Цамбеля дуже ріжнородні, через те й матеріали, записані від них, дуже нерівномірні і неоднакової вартости. Побіч більших і стилістично викінчених та заокруглених оповідань маємо й відривки й прості змісти забутих оповідань, які не заслуговують ніякої уваги. До переважної частини тих оповідань можна знайти паралелі і в нашій фольклорі.

Що до вірности в передачі текстів, то належить сконстатувати, що всі східно-словацькі записи схоплені вірно і передані дуже добре. Про польські тексти не можу сказати нічого рішучого, бо в польських селах я не був і не мав нагоди чути тамешного польського діалекту. Деякі вирази насувають одначе сумнів про вірність передачі, прим. *pr-i-ńesła* (*przy-*), *gvareła* (*h-*), *mjesa* і *mjisa* (без *ę*), *senuv* зам. *synuv*, *bedeme* зам. *będziemy*, *jasromb*, *jastremba* зам. *jastrzębia*, *krici* зам. *krzyczy*, *ubjeres* зам. *ubierzesz* і т. д., які звучать вправді і в інших польських діалектах відмінно, як у літературній мові, але всеж заховують характеристичні звуки польської мови (як носівки, хоч би й у дифтонгах *en*, *on*, *om*; *gz* = *ř*; *dz* і ин.), чого в наведених прикладах не видно.

Що до передачі руських текстів, то тут др. Цамбель у багатьох випадках не міг собі дати ради і то головно, здаєть ся, з тої причини, що не вповні володіє нашою мовою. Найбільшу трудність справляв йому звук *и*, який в угороруських говорах жие ще в повній силі і виговорюєть ся значно твердше, як наше „и“, але не має у всіх говорах постійної фонемі і дуже часто хитаєть ся в різних відтінках перехідних звуків між *и* і *о* так, що деколи чути його навіть як виразне *о*, найчастійше в дієсловах, зложених із приіменником *ви*, прим. *війшов* = *вийшов*. Бачучи сю хитливість *и*, я ставив усюди в „Етн. Матеріялах з Угорської Руси, т. I—II“ замість нього звичайне *и*, зазначивши се в передмові,

а виходячи з тої засади, що для фільольога (не кажу фізіольога звуків) така замітка вистане, а для нефільольога улекшить ся значно читане через викинене ріжних незрозумілих йому значків. Із того зробив мені свого часу закид др. О. Брох, а й др. Цамбель повторяє його з легенька, кажучи: „Fotul (імя оповідача) tiež razvukom vyslovuje „y“, ale Hnatiuk ne všímal si toho pšuc za „y“ z pravidla hlásku „u“ (ст. 82). Сей закид мав би на мою думку лиш тоді рацію, коли б наше *u* зближало ся своїм виговором до російського *u* (наше *i*) і словацького *y*. Др. Цамбель здасть ся розумів се так навіть, бо цитуючи наші тексти латинкою, передавав фальшиво наше *u* через *i*, що зовсім незгідне з дійсністю. Але хто знає твердий виговір нашого *u* (рівний виговорowi польського *y*), той того закиду не зробить. Та хоч як хотів др. Цамбель бути докладним, то не встеріг ся від цілого ряду навіть дуже грубих помилок проти виговору звука *u*. Так приміром він передає його раз звуком *e*: *beti* (быти, бути), *pjate ruk* (п'ятий рук, п'ятий рік), *čoteri roki* (чотыри роки), то знов звуком *i*: *tot chudobni* (тот худобний, той бідний), то звуком *ü*: *bul'i samü sobü svídkove*, де одним звуком передано і сами і собі. Звук *u* не може одначе піколи так передавати ся, бо його виговір дуже далекий і від *e* і від *i* та *ü*. Але так само допустив ся др. Цамбель і иньших промахів при передаваню нашої мови. І так у фразі: *ne bülo sem roki pšura* — остатня фонема зовсім неможлива; правда, є говори, в яких перший відмінок звучить: *пып* або *пип* (літер. піп), але в другім нема ніколи *пыпа* чи *пипа*, лише *попа*. Я за далеко зайшов би, коли б хотів докладно розбирати такі промахи, тому обмежу ся тільки на кілька цитатів, при чім подаю в скобках вректифікований виговір: *pšenicü* (pšenyсі, пшениці), *všetko* (všytko, вшитко), *mitle poseu* (мітли носив), *musiš* (мусиш), *takej žonü statočnej* (такій жоні статочній), *vil'iki* (вилякі), *prošila* (просила), *si* (чи, чі), *šl'evek* (= чоловік, члек), *dal'eko* (далеко, а не далеко), *s hrūšmi tōmi* (в грішми тими) і т. д.

Третю главу (ст. 477—624) займає словар, зроблений не тільки на підставі фольклорних записів автора, але й иньших, друкованих уже давнійше, які він використав вповні. Розумієть ся, що сей словар має велику вагу і для словацького і по часті для нашого великого словаря, тому й належить ся за нього признане авторови. Жаль тільки, що деякі виясненя подає він на мадярській мові, яка не належить до європейських і поза мадярським гільбусом мало кому відома.

У цілій книзі полемізує автор сильно з двома чеськими авторами: Ф. Пастрнеком, який не признає теорії д-ра Цамбеля про полудневе походжене Словаків, і з Нідерле за його етнографічну карту Словачини, видану перед кількома роками. Що до першого, то автор не розвинув

іще своїй теорії на стільки, щоби признати її певною, тому на разі не можна супроти неї займати рішучого становища. Що до другого, то автор має майже всюди рацію, бо сам особисто досліджував терен і збирав матеріал через иньші певні особи, гідні довіря. Др. Нідерле не міг того зробити і мусів опирати ся на урядові дані, а найбільшою його виною було тільки те, що приймав їх занадто довірливо, на що вони не заслужили. Та далеко легше змінати, доповнювати і провірювати якусь працю, як зробити її перший раз при неприхильних іще для того обставинах. Тому заслугою д-ра Нідерле буде все таки те, що він перший владив етнографічну карту Словаччини, хоч і які вона мала би недокладности. З поглядом автора про писанє місцевих назв також не все можна згодити ся, особливо на таким мішаним терені, як приміром Шарош. Один вимовляє назву зі словацька, другий з руська, котра-ж ліпша? І одна і друга, аби тільки народня. А про те, аби народні назви передавати як найвірнійше, не може навіть бути суперечки.

Не все можна згодити ся також на фільольогічні висновки автора. В однім документі з 1264 р. приходять приміром місцева назва *Četena* (= *Četena*). Сю назву ставить автор у звязь із словацьким *čečina* (що зрештою зовсім справедливо) і сербським *četina* (*Nadel an Bäumen*), що знов служить йому посередно до підтримання його полуднево-славянської теорії. Але чи не багато розумнійше було б сягнути тут до нашого чатиня або четиня і чи се не пояснило би ліпше назву, як сербський вираз, тим більше, що Русини були й лишили ся фактично сусідами Словаків, а Сербі хто знає, чи були? Є багато одначе заміток автора й зовсім справедливих та оправданих. Др. Брох подає прим. датів від *sel'e* — *sel'u* (побіч *sel'ecu*). На се завважає автор, що форми *sel'a*, *sel'u*, *sel'om* зам. *sel'esa*, *sel'ecu*, *sel'esom* зовсім неможливі, з чим кожний мусить згодити ся, а д-ру Брохови подав хтось очевидно фальшиво сю форму.

Не все також ставить ся автор досить критично до своїх жерел і часом трактує те, що нічого не варта так само, як би воно було вартне. На ст. 75—77 подає він приміром великий цитат із брошури Гр. Купчанка „Угорская Русь“, хоч кождому відомо, що ся брошура не має ніякої наукової вартости і не може бути брана під увагу ученого. Через те й усі замітки автора, які при тім подані, про назву Русин, Руслак і т. д. зовсім безвартні.

Такі одначе дрібні недостачі трапляють ся у кожній праці і в кождого автора, тому й не можуть впливати на загальну оцінку твору, особливо такого багатого на нові факти, як книга д-ра Цамбеля, яку можна поручити кождому, що студіює порушені питання. Я маю повну надію, що вона знайде собі належну оцінку в славянській науці.

Вол. Гнатюк.

Richard Weinberg. Die Gehirnformen der Polen. Eine rassenanatomische Untersuchung. Eingeführt durch eine kurze Darstellung des Körperbaues dieses Volksstammes. Von Dr. Richard Weinberg. Aus dem Anatomischen Institut der Universität Dorpat (Zeitschr. für Morphologie und Anthropologie, VIII, 1905, стор. 123—214, 279—424, 19 таблиць).

До дуже недавня звертали антрополоґи переважно увагу на поміри черепа і скелета, аж в остатніх часах зачали займати ся студіями м'яких частин тіла, шкіри, м'язів, нервів, поодиноких внарядів, мозку і т. д. Тою обставиною можна собі пояснити се, що до тепер не знали ми нічого про мозок Поляків, коли не рахувати принагідних заміток Вайсбаха (Die Gewichtsverhältnisse der Gehirne österr. Völker mit Rücksicht auf Körpergrösse, Alter, Geschlecht und Krankheiten, Arch. f. Antrop. I, 1866) і Бірулі-Бялиницького. Вайнберґ перший забрав ся до переведення студій над мізком Поляків, хоч мав не дуже великий матеріял до диспозиції, бо усього 25 мізків, і дав гарну і основну працю.

Не могу подавати змісту і обговорювати цілої розвідки, спеціялісти мусять її і так перечитати докладно. Обмежу ся тільки до кількох конечних заміток. Розвідка Вайнберґа розпадаєть ся на дві часті. В першій подано огляд научних результатів про расові відносини Славян, про етноґрафічне становище Поляків і про поміри поодиноких частин скелета і тіла та про иньші расові прикмети, в другій розслідуєть форму мізку, при чім присвячено спеціальну увагу літературі і методолоґії та описови мізкових звоїв. На кінци зведено в цілість загальні результати і описано подрібно мізки 25 Поляків. Перша частина має більше характер реферата і не вичерпує предмету. Стрічають ся навіть подекуди й помилки та непорозуміння: автор зачислює приміром Поляків до найвисших зростом по Сербях, знає три народи: сербський, хорватський і кроатський; думає, що лише деякі магурські кольонії в Східних Прусах протестантського віроісповідання, що польські кольонії розсіпані також по цілій Австрії, Німеччині і по цілій Європі і т. д. За те друга частина оброблена дуже солідно і завершена цікавими висновками: от хочби, що Поляки стоять що до ваги мізку і числа звоїв на переді славянських племен і що мають питомі расові прикмети мізку.

Завважу, що праця вийде розширена і по російськи.

З. Кузеля.

T. de Arauzadi, Weihnachtliche Tonwerkzeuge in Madrid (Globus, 1905, 88, ст. 30).

Як звісно, удержуєть ся у нас декуди, особливо по містах, звичай

ходить підчас колядованя ві знярядом, званим „гуком“. Зроблений він дуже примітивно, і складаєть ся з малої, деревляної бочілочки і з привертженого до дна волосіня, яке потягають при співі пальцями, викликаючи в сей спосіб глухі тони. При обговорюваню студії Беднарескуля про різдвяні звичаї у буковинських Румунів, згадали ми про розширене сього інструменту на Буковині. Тепер можемо занотувати його уживане на двох противних кінцях Европи.

Н. Leuss стрічає його на побережю північного моря (Zur Volkskunde der Inselfriesen, Globus, 84, 223) під назвою Rummelpott. Се звичайний горнець, з напнятою на верху шкірою, на якій уміщений в середині кусень швару. Хлопці потягають його вохкими пальцями і видають характеристичні тони.

Агаузаді подає знов відомість про істнованє „гука“ в Мадриді і то в двох відмінах. Rummelpott'ови відповідає тут „la zambomba“, зроблена з старої, округлої бляшаної пушки, на яку натягаєть ся шкіру з привязаним в середині прутом або тростівкою. Найменша zambomba має 38 см. довжини, з чого припадає 26 на прут, а 12 на пушку, широку на 8 см. в промірі. На різдвяні свята уживають її як акомпанімент при співі веселих пісень, і то і в хаті і на улиці. Друга форма еспанського гуку називаєть ся „Chicharra“ і ріжнить ся тим від цамбомби, що місце прута займає сильна, навоскована нитка. Хіхарра, яку можна купити за 10 ц. — цамбомба коштує 15 ц. — має що найменше $8\frac{1}{2}$ см. довжини і $5\frac{1}{2}$ см. в промірі. Оба інструменти видають неприємні, глухі звуки, одначе тон хіхарри має бути найбільше переразливий. Відмінно зроблений третій інструмент; він подібний до скрипки з одною струною з тою тільки ріжницею, що струна попроваджена через надутий міхур.

До статейки долучені три ілюстрації.

З. Кузеля.

Записки Имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XXVI, Од. 1906, ст. 275+60+90+51+110+66.

В відділі „Матеріали“ треба занотувати замітки Нікіфорова з історії церков в Александрійськім повіті, Херсон. губ., де наведено деякі цікаві вказівки з духовних архівів XVIII в.; оповіданне про кольонізацію сього краю не дає нових вказівок, бо зроблено його головно на підставі відомих вже джерел. Більбасов надрукував офіціалне рішення в приводу одного факта, як 1821 р. козак Яценко подарував на церкву свою землю: через те виникло принципіалне питанне, чи мають козаки право розпоряджатись по своїй волі своїми землями: прийшлось шукати прецедентів та роздивлятись в давніх козацьких правах і привилеях. Нарешті в 1828 р. в Державнім Совіті (Государственный Совѣтъ по

департ. фактовъ и економіи) справу порішили на користь Ященка та церкви: так рішено було се принципіальне питання.

В відділі „Смѣсь“ треба вазначити статю Курдиновського „Легенды въ Бессарабіи“: автор підкреслює міцні культурні впливи Молдавії на бесарабських Українців і в релігійних легендах бесарабських Українців також думає простежити „доминирующее господство молдаванизма“. На жаль автор лише переказує народні легенди, застановляючись над їх поясненнем, але не дає паралель, які б були дуже потрібні для висношення в деталях румунських ідейних впливів на українські релігійні перекази та легенди.

Проф. Линниченко умістив невеличкий некрольоґ Маркевича та свої спомини про нього, де досить яскраво характеризує покійного вченого яко людину (1—23); до некрольоґа долучено писаний самим Маркевичем показчик наукових та публіцистичних статей його (25—48).

Як звичайно, багато місця присвячено в сїм томі археологічним статям та рефератам. Темам класичної еленістичної штуки присвячені статі Штерна, Вальдгауера; археолоґ і нумізмат Берге-де-ля-Гард дав статю про херсонські монети та дрібні замітки про кримські археологічні досліди (Херсонес, Бахчисарай, Судак); д. Коллі критично розібрав оден барелеф в Теодозійського музея. Проф. Штерн умістив цікаву замітку про болочу тему сьогочасної археології — нові фальсифікати античних річей. Нарешті в більш близької до нас сфери — української археології — занотуємо статі Хвойка та Данилевича; ми ще звернемо ся до них в иньшій місці.

Ол. Грушевський.

Bibliographisches Repertorium. Veröffentlichungen der deutschen bibliographischen Gesellschaft. Erster Band. Zeitschriften der Romantik. In Verbindung mit Prof. Dr. O. Fr. Walzel, herausgegeben von Dr. Heinr. Hub. Houben. Berlin, B. Behr's Verlag, 1904, стор. 18+XX+523. II. Die Sonntags-Beilage zur Vossischen Zeitung 1858—1903. Zweiter Band. Herausgegeben von Dr. Heinr. Hub. Houben. 1905, XXIV—1072. III. Zeitschriften des jungen Deutschlands. (Erster Teil). Herausg. v. Dr. H. H. Houben. 1906, VIII—480.

Нове підприємство бібліографічного товариства варте повного признання; рідко де знайдець ся стільки пильности, докладности і викінчености, посуненої аж до педантизму, що в виданих до тепер трьох томах; рідко в яким бібліографічним лексиконі використана так зручно економія місця, як в наведених працях д. Губена.

В першій томі появил ся огляд 25 часописий - в часів романтизму

[як Athenäum (1798—1800), Europa (1803—5), Die Musen (1812—1814), Polychorda (1803—5), Jahreszeiten (1811—1814), Die Harfe 1815—1819), Für müssige Stunden (1816—1821) і ин.], зроблений спільними силами на підставі пляну Губена. В зіставленню подано докладно всі заголовки статей, навіть найдрібніших, розв'язано псевдоніми, а при поезіях позазначувано форму і розмір; вартість книжки підносять також коротенькі, але старанні змісти поодиноких розвідок і статей.

Другий том містить дві короткі вступні статі Мункера, що обробив часопись „Das neueste aus dem Reiche des Witzes“, видавану Лессінгом в р. 1751, і Губена, що подав бібліографічний огляд додатку до Vossische Zeitung. Належить також піднести дуже докладний показчик осіб і тем.

В третім томі зачав ся друкувати огляд часописий Молодої Німеччини (як Aurora, вид. Ляубе, Forum der Journal-Literatur і Deutsche Revue Гуцкова, Liter. Zodiacus і Dioscuren Мундта і ин.).

З. Кузеля.

Часописи, книги й статі обговорені в с'ім томі:

Часописи за р. 1905.

- Internationales Archiv f. Ethnographie.
- Geographische Zeitschrift.
- Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg.
- Zeitschrift der Gesells. f. Erdkunde zu Berlin.
- Mitteilungen d. Vereins für Erdkunde zu Leipzig.
- Mitteilungen d. Ver. f. Erdkunde zu Halle.
- Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien.
- Deutsche geograph. Blätter.
- Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München.
- Petermanns Mitteilungen.
- Geographischer Literaturbericht.
- Mitteilungen des k. u. k. militärgeographischen Institutes.
- Abhandlungen der k. k. geograph. Gesell. in Wien.
- Mitteil. d. geograph. Gesells. (f. Thüringen) zu Jena.
- La Géographie.
- Annales de Géographie.
- Geographisches Jahrbuch.
- Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik.
- Zeitschrift f. Schulgeographie.
- Geographischer Anzeiger.

- Jahresbericht d. geograph. Gesells. zu Greifswald.
 Jahresbericht d. Frankfurter Vereins f. Geographie u. Statistik.
 Deutsches Kolonialblatt.
 Abteilung Berlin-Charlottenburg d. Deut. Kolonial-Gesellschaft.
 Land und Leute.
 Land
 Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursionsklubs.
 Mitteil. v. Forschungsreisenden u. Gelehrten a. d. Schutzgebieten.
 Deutsche Alpenzeitung.
 Jahrbuch des Schweizer Alpenclub.
 Zeitschrift d. Deutschen und Osterreichischen Alpenvereins.
 Mitteilungen d. deutschen und österreichischen Alpenvereines.
 Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
 Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
 Hessische Blätter für Volkskunde.
 Volkskunst und Volkskunde.
 Das deutsche Volkslied.
 Revue des traditions populaires.
 Folk-Lore.
 Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde.
 Blätter des badischen Vereins für Volkskunde.
 Zeitschrift des Ver. für rheinische und westfälische Volkskunde.
 Mitteilungen des Vereins für sächsische Volkskunde.
 Beiträge zur Volkskunde.
 Mitteilungen und Umfragen zur Bayerischen Volkskunde.
 Schweizerisches Archiv für Volkskunde.
 Deutsche Volkskunde aus dem östlichen Böhmen.
 Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde.
 Unser Egerland.

А. Кримскій — Филологія и Погодинская гипотеза, 1904.
 — Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів, 1906.

А. Соболевскій — Древне-кіевскій говоръ, 1905.

А. Кримскій — Древне-кіевскій говоръ, 1906.

Materyaty antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, IX, 1907.

H. Obermaier — Les restes humains quaternaires dans l' Europe centrale, 1905.

G. Hoernes — Die Hallstattperiode, 1905.

В. Розовъ — Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка, 1907.

- Hansisches Urkundenbuch, IX, 1903.
Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch, II Abt., II, 1905,
Corpus iuris polonici, III, 1906.
T. Troskolański — Dzieje reformacyi polskiej w latach 1556—
1560, 1907.
S. Morawski — Arjanie polscy, 1906.
I. Warmiński — Andrzej Samuel i Jan Seklucyan, 1906.
Архивъ Югозападной Россіи, ч. VII, т. III, 1905.
П. Жуковичъ — Сеймовая борба православнаго западнорускаго
дворянства съ церковной уніей, I—II, 1903.
П. Орловскій — Участіе запорожскихъ козаковъ въ восстановле-
ніи православной южно-русской церковной іерархіи въ 1620 г., 1905.
П. Орловскій — Кіевскій соборъ въ 1629 году, 1905.
B. Łoziński — Z czasów powstania administracyjnego Galicyi,
1907.
П. Стоиловъ — Дѣйность на Венелина по българския фолклоръ,
1905.
S. Czambel — Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských
jazykov, I, 1906.
R. Weinberg — Die Gehirnformen der Polen, 1905.
T. de Arauzadi — Weihnachtliche Tonwerkzeuge in Madrid, 1905.
Записки Имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, XXVI,
1906.
Bibliographisches Repertorium, I—III, 1904—1906.
-
-

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

в році 1907 виходить в двох виданнях,
львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.
(Lemberg, Czarnieckij-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець **Мих. Грушевський**, як редактор **Фотій Красицький**.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на виданні львівське, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймаєт ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор. В інших державах по обчисленню пересилки.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків.

РАДА

Газета політична, економічна і літературна

виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, грōмадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони; політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернигові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Умови передплати: з приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на міс. 65 коп. За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 к., на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатить газету на цілий 1907 р., тому висилатиметь ся „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і Стінний календар на 1907 р. Адрес редакції і головної контори у Києві, Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплатувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна б), можна ще по сих місцях: у КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська ул., ч. 8. У НИЖИНІ в книгарні п-ні Чекармової. у ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

Редактор М. Павловський. Видавець Е. Чикаленко.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Театральна ч. 1

має на складі між иньшими отсі книжки :

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1.—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
„ Чари на Україні	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянский О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0:26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2.—
О. Вайсмаер. Про губернульозу	0:90
Верн М. Біблія, студія	0:40
„ Євангеліє, студія	0:40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3.—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2.—
„ Про говор долівський	1:30
Візнер Ю. Життя рослин у морі	0:10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0 50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0:70
„ Словаки чи Русини?	0:80
„ Hungarico Ruthenica	0:20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0:55
„ Угросурські духовні вірші	2:50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II і III, вид. 2, по	7:50
„ т. IV—V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщини в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12:00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0:40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0:20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0:20
„ Звенигород галицький	0:70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0:60
„ Описи Ратенського староства	0:60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1:00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0:50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словинства	0:20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0:30
„ Спірні питання староруської етнографії	0:50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0:45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0:60
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3:00
З. Івтер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	2:20
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0:20
„ Рай і поступ 2 вид.	1:00
„ Микола Ів. Костомарів	0:16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
„ Козаки	0:30

	Корон
Драгоманів М. Листи до Ів. Фравна і інших, т. I	3-40
Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00
Етан Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Людвік Фаєрбах	0-50
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави	1-50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3-— кор., т. V, VI XIII—XV по 4-00 кор., т. XI	6-00 0-30
Ефремов С. Національне питання в Норвегії	0-30
Жереда до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00 4-00
" т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
" т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5-00
" т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
" т. V: теж — з р. 1649—51	4-00
" т. VII: — Люстрації королівщин з р. 1570	4-00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5-00 0-40
Записки Галицького Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40
Заневич — Знесена панщина в Галичині	1-00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXVII по 3-00, т. XXXI—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплети I—XX по 48-00, I—L по	120-00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3-—, на ліпшій папері 4-00, в оправі	5-00
" т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народну словес- ність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері	4-00
" т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері	4-00
" т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4-00
" т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5-00
" т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4-00
" т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народну сло- весність і письменство, т. III.	4-00 7-00
" т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7-00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII— XIX віку	4-00
" т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5-50
" т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7-50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3-—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI	5-00
"Зоря", письмо літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по	10-00 12-00
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4-00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. вн. ли- товського	3-20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	3-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI— XVIII вв.	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12-80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованя Виговського і Ю. Хмель- ницького	3-20

	Корж
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8-40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6-60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3-60
XX. Шульгин — Начерк Колівщини	3-00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5-00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5-00
Інґрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавцін Кароль, Народність і її початки	0-60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Карєв М. Філософія історії	0-25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2-30
Колесса Ол. Др. — Юрій Косован-Федькович	0-60
Кониський О. Листи про Ірландію	0-45
Конрад и. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1-00
„ Письмо до ред. Колокола	2-00
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1-70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0-60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
„ Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річніки 1899—1906 по 16-00, книжки V—XII за 1898, в додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12-00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0-30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0-36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2-80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0-30
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17-00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22-00
„ т. VIII	4-00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III, 8-00, т. IV	2-00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Раси Європи	0-70
Ониськевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4-00
„ вазавітні по „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи по-	5-00
„ т. IV. Апокріфи і легенди в українських рукописів	8-00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6-00
Павлик М. — Про читальні	1-00
„ М. П. Драгоманів, его квілей, похорон, автобіографія і спис творів Якуб Іаватович	4-00
„ Якуб Іаватович	1-00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6-00
„ Словянська держава перед двома тисячами лїт	0-20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-70
„ Скандинавщина в давній Русі	0-40
„ Слово о полку Ігоревім	1-60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2-80
Правничя часопись, річнік IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по 4-00, т. VIII—IX по	5-00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
„ в р. 1878 2-00, річн. XIII в доповненем	3-00

	Корюк
Пулкой І., Непропаща сила	0-20
„ Нові і перемінні звізди	0-16
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
„ Вулкани	0-30
Рудницький С. — Українські козаци в 1625—1630 р.	1-00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
„ Міжнародні революційні партії	0-40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0-40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2-00
Тен Г., Філософія штуки	1-00
„ Нариси із старинного світа	0-65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0-10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
Уайт Д. А., Ровній географічних поглядів	0-30
„ Ровній астрономічних поглядів	0-46
„ Ровній поглядів на лихву	0-30
„ Ровній поглядів на вселенну	0-90
„ Ровмови в Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4-00, IV, 3-00, опрavnі о 1-20 дорожні. Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Феррієр Е. Дарвінізм	1-30
Флямарион К. Про небо	2-00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0-60
„ Наші коляди	0-40
„ Іван Вишенський	2-00
„ Про панщину і її знесеня 1848 р.	0-60
„ Хмельницина 1648--9 р. в сучасних віршах	2-00
„ Слово о Лазаревѣ воскресені	0-50
„ Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0-40
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2-40
Е. Фрас. Нарис геології	1-60
Е. Цеклар. Євугіти	0-75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2-40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0-40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1-00
Е. Шіреп. Політична історія Палестини	3-50
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0-20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0-20

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Ozarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševský, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševský (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhd. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskýj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowačkýj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskýj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelenkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kottljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie. Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. B. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.